

4. Τα ΜΜΕ στα μετακομμουνιστικά Βαλκάνια

4.1. Η δημιουργία των νέων μέσων ενημέρωσης

Σε όλη τη δεκαετία του 1990 τα μέσα ενημέρωσης βρίσκονταν στην κορυφή της δημοσιότητας. Καθώς είχαν παίξει σημαντικό ρόλο στις επαναστατικές πολιτικές αλλαγές στα τέλη της δεκαετίας του 1980 συνέχισαν να παίζουν σημαντικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις. Οι πολιτικές και οικονομικές αλλαγές συνδέθηκαν άμεσα με το μετασχηματισμό της κρατικής τηλεόρασης. Και κατ' επέκταση ο ρόλος του κράτους, η κοινωνία των πολιτών, το ζήτημα του δημοκρατικού πλουραλισμού, της κυριαρχίας, και της φιλέλευθεροποίησης του ίδιου συστήματος των ΜΜΕ.¹

Το 1989 με την πτώση του κομμουνισμού έπεσαν και φράγματα στην πληροφόρηση του κοινού. Μέσα στη σύγχυση και στην ευφορία για τη νέα κατάσταση οι νέες εφημερίδες που άρχισαν να εκδίδονται έγιναν ανάρπαστες από το κοινό. Οι πολίτες στερημένοι τόσα χρόνια από πληροφόρηση ανταποκρίθηκαν αγοράζοντας και διαβάζοντας με μανία καθημερινά πολλές εφημερίδες. Στη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και την Αλβανία η κυκλοφορία του Τύπου είχε εκτοξευθεί στα ύψη. Νέες εφημερίδες και περιοδικά παρουσιάζονταν προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες του κοινού για πληροφόρηση.

Με την επάνοδο της ζωής στους καθημερινούς ρυθμούς η δίψα των πολιτών για ενημέρωση σχετικά με τις πολιτικές εξελίξεις μειώθηκε και αυτό είχε επίπτωση στην κυκλοφορία των εφημερίδων, που σημείωσε κάμψη. Οι πολίτες άρχισαν να ενδιαφέρονται για θέματα πιο καθημερινά, κυρίως για εκείνα που δεν είχαν γνωρίσει στην περίοδο του κομμουνισμού. Έτσι οι εφημερίδες προσάρμοσαν την ύλη τους αφιερώνοντας σελίδες για τη μόδα, τον κινηματογράφο, τη σύγχρονη μουσική, τη διασκέδαση και τα ταξίδια. Άρχισαν μάλιστα να εκδίδονται και περιοδικά ειδικά για αυτά τα θέματα. Η πορνογραφία, πλήρως απαγορευμένη στα χρόνια του κομμουνισμού, έκανε την εμφάνισή της αρχικά δειλά, αλλά γρήγορα γνώρισε τεράστια απήχηση. Μέχρι το 1992-1993 ακόμη και σοβαρές πολιτικές εφημερίδες φιλοξενούσαν φωτογραφίες γυμνών γυναικών στα εσώφυλλα και τα εξώφυλλά τους προκειμένου να αυξήσουν την κυκλοφορία τους.

Εκείνη την εποχή η κυκλοφορία των εφημερίδων γνώρισε μεγάλη κάμψη, διότι αυξήθηκε η τιμή αγοράς τους, ενώ την ίδια ώρα το βιοτικό επίπεδο όλων των λαών γνώριζε μεγάλη πτώση. Ο κόσμος σταμάτησε να αγοράζει εφημερίδες και στράφηκε σε άλλα μέσα ενημέρωσης, όπως στο ραδιόφωνο και στην τηλεόραση.

Ήταν αναμενόμενο άλλωστε ότι μετά τις εφημερίδες και τα περιοδικά επρόκειτο να ακολουθήσει η ίδρυση ιδιωτικών ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών. Ο κόσμος άρχισε να ακούει τους νέους ραδιοφωνικούς σταθμούς. Μόνο που τώρα το ενδιαφέρον του προσελκύει περισσότερο η ψυχαγωγία και λιγότερο η ενημέρωση.

Άλλωστε και η γνώμη του κόσμου για τα ΜΜΕ δεν είναι πλέον η καλύτερη δυνατή και γι αυτό ευθύνονται τα ίδια τα ΜΜΕ. Το κοινό θεωρεί όλα τα μέσα ενημέρωσης αναξιόπιστα και γι αυτό προτιμά να μην αγοράζει εφημερίδες, ενώ παρακολουθεί τηλεόραση και ακούει ραδιόφωνο κυρίως για τη διασκέδασή του.

Οι αιτίες ήταν οι σχέσεις των ΜΜΕ με τους οικονομικούς και τους πολιτικούς παράγοντες, ο βιασμός της πραγματικότητας και η προώθηση από τα ΜΜΕ τάσεων και καταστάσεων που οδήγησαν το λαό σε λανθασμένες επιλογές.

4.2 Η Εμπειρία από τα άλλα πρώην κομμουνιστικά κράτη

Κάποιες χώρες, όπως η Πολωνία, η Τσεχία και η Ρωσία ακόμη, ήταν πιο έτοιμες για τις δημοκρατικές αλλαγές διότι σε αυτές τις χώρες υπήρχαν κάποιες εναλλακτικές μορφές πληροφόρησης. Πάντως σε όλες τις χώρες η μετάβαση από τον κομμουνισμό στη δημοκρατία συνοδεύτηκε από μια εκρηκτική ανάπτυξη των μέσων ενημέρωσης, κυρίως των εφημερίδων και περιοδικών. Στη Σοβιετική Ένωση ήδη τον Μάρτιο του 1991 ο αριθμός των εφημερίδων που κυκλοφορούσαν σε όλη την επικράτεια είχε διπλασιαστεί και 241 από αυτές ανήκαν σε ιδιώτες. Η πιο δημοφιλής εφημερίδα ήταν η *Nezavisimaya gazeta* που είχε ιδρυθεί από το Δήμο της Μόσχας και με διευθυντή τον Vitaly Tretyakov.² Στην Πολωνία, ταυτόχρονα με την πτώση του κομμουνισμού, άρχισαν να κυκλοφορούν 2.500 έντυπα, από τα οποία αναδείχθηκαν ως το πιο πετυχημένα η καθημερινή εφημερίδα *Gazeta Wyborcza* και η εβδομαδιαία *Nie*. Παρόμοια ήταν η κατάσταση και στην Ουγγαρία, όπου το 1990 κυκλοφορούσαν 2.500 έντυπα και λειτουργούσαν 250 τυπογραφεία. Από το σωρό των νέων εκδόσεων ξεχώριζε το πολιτικό περιοδικό *Reforn*. Στην Τσεχία ξεχώρισε αρχικά η εφημερίδα *Lidove Noviny*, η οποία όμως υποστήριζε τον Χάβελ και γι αυτό της ασκούνταν κριτική από το ευρύ κοινό.³

Στην Τσεχία, Ουγγαρία, Πολωνία, Σλοβακία, όλες οι εφημερίδες που ανήκαν στο Κομμουνιστικό Κόμμα ή στις οργανώσεις πολιτών που ελέγχονταν από τους κομμουνιστές κατόρθωσαν να επιβιώσουν με ελάχιστες εξαιρέσεις. Αυτό έγινε δυνατό χάρη στην αλλαγή πολιτικής τους, στους ξένους επενδυτές που τις αγόρασαν και συνέχισαν να τις κυκλοφορούν με άλλο περιεχόμενο και πιο σύγχρονη μορφή και

στο συνεχές ενδιαφέρον του κοινού προς αυτές. Οι πιο γνωστές εξαιρέσεις στον παραπάνω κανόνα ήταν η ρωσική *Pravda*, η οποία συνέχισε να ελέγχεται από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Γρήγορα έχασε όλο το αναγνωστικό κοινό της. Παρά την εξαγορά της από δυο Έλληνες επιχειρηματίες σταμάτησε να κυκλοφορεί το 1996. Παρόμοια ήταν η τύχη της *Esti Hirlap* στην Ουγγαρία και της *Svobodno Slovo* στην Τσεχία.⁴

Τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση του κομμουνισμού έκαναν την εμφάνισή τους στους πάγκους πώλησης των εφημερίδων πολλά πορνογραφικά έντυπα, τα οποία ουσιαστικά κάλυπταν τη στέρηση πληροφόρησης για τα θέματα αυτά που υπήρχε στα χρόνια του κομμουνισμού. Η απήχησή τους περιορίστηκε σημαντικά μετά το 1993 σε όλες τις χώρες και τα περισσότερα έντυπα σταμάτησαν να κυκλοφορούν.

Στην Πολωνία εμφανίστηκαν πειρατικοί τηλεοπτικοί σταθμοί ήδη από το 1990. Όταν το 1993 η πολωνική Βουλή κατήργησε το κρατικό μονοπώλιο στα ηλεκτρονικά ΜΜΕ υπήρχαν ήδη 70 ραδιοφωνικοί και 20 τηλεοπτικοί σταθμοί που εξέπεμπαν πρόγραμμα χωρίς άδεια. Η Καθολική Εκκλησία αποτέλεσε ένα σημαντικό παράγοντα στα ιδιωτικά ΜΜΕ. Ήδη το 1994 η Εκκλησία λειτουργούσε 46 ραδιοφωνικούς σταθμούς και είχε ζητήσει άδεια για να λειτουργήσει και τηλεοπτικό κανάλι στην περιοχή της Βαρσοβίας.⁵

Οι ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους στην Ουγγαρία. Οι κυβερνήσεις στο διάστημα 1990-1995 επιδίωξαν και πέτυχαν να κρατήσουν υπό τον πλήρη έλεγχό τους την κρατική τηλεόραση. Στα τέλη του 1995 το ουγγρικό κοινοβούλιο ψήφισε νόμο με τον οποίο δίνονταν συχνότητες εκπομπής σε ιδιώτες. Ένα χρόνο μετά λειτουργούσαν 30 ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί και περισσότεροι από 24 τηλεοπτικοί σταθμοί στη Ουγγαρία.⁶

4.3. Ο Τύπος

Τον Μάρτιο του 1991 είχαν καταγραφεί 1.020 εφημερίδες και περιοδικά. Έξι χρόνια αργότερα τα έντυπα μέσα είχαν αυξηθεί σημαντικά φθάνοντας τις 2.319 εφημερίδες και περιοδικά. Εκτός από 210 που ανήκαν σε ιδιώτες, όλα τα υπόλοιπα εκδίδονταν από πάσης φύσεως οργανώσεις και ενώσεις πολιτών.⁷

Σύμφωνα με το Υπουργείο Τύπου της Σερβίας εκδίδονται 13 καθημερινές εφημερίδες, οι οποίες κυκλοφορούν σε όλη τη χώρα. Από αυτές οι επτά είναι ιδιωτικές, οι *Blic*, *Nasa Borba*, *Democratija*, *Dnevni Telegraph*, *Danas*, *24 Casa*,

Gradjanin. Επίσης κυκλοφορούν και εβδομαδιαίες εφημερίδες με σημαντικότερες τις *Vreme*, *NIN*, *Nedelji Telegraf*.

Η εφημερίδα με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία παραμένει όλα αυτά τα χρόνια η *Politika*. Ακόμη και το 1998, όταν πλέον η απήχηση του Μιλόσεβιτς στο σερβικό λαό είχε μειωθεί κατά πολύ η κυκλοφορία της *Politika* κυμαινόταν μεταξύ 200.000 και 300.000 φύλλων.⁸ Η *Politika* από την 1^η Μαρτίου 2002 ανήκει σε ποσοστό 50% στο γερμανικό εκδοτικό συγκρότημα WAZ.

Η εφημερίδα *Borba* μετά το 1994, οπότε και κρατικοποιήθηκε εκ νέου και ελέγχονταν πλήρως από το καθεστώς του Μιλόσεβιτς. Οι πολίτες τη θεωρούσαν ανυπόληπτη και η κυκλοφορία της ήταν πολύ χαμηλή. Συγκεκριμένα στα μέσα του 2000 η κυκλοφορία της δεν ξεπερνούσε τα 2.000-3.000, κάποια από τα οποία διανέμονταν δωρεάν στους στρατώνες. Μετά την κυβερνητική αλλαγή η εφημερίδα ανέκαμψε και η κυκλοφορία της στις αρχές του 2002 έφθασε τα 20.000 φύλλα.⁹

Οι περισσότεροι από όσους ασχολούνται με τις εξελίξεις γνωρίζουν φυσικά το ραδιοφωνικό σταθμό B-92, ίσως και το πρακτορείο ειδήσεων BETA ως τα μέσα ενημέρωσης που αντιτάχθηκαν με σφοδρότητα στην πολιτική του Μιλόσεβιτς στη δεκαετία του 1990 και που τιμήθηκαν για την προσφορά τους στην ελευθερία του Λόγου από πολλούς διεθνείς οργανισμούς. Δεν είναι όμως τα μόνα ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης αυτή τη δύσκολη περίοδο.

Η ιστορία των ανεξάρτητων εφημερίδων στη Σερβία ξεκίνησε στα μέσα του 1980, όταν ο Stanislav Marinković ορίστηκε αρχισυντάκτης στην εφημερίδα *Borba*, μια εφημερίδα που ανήκε στη Σοσιαλιστική Συμμαχία. Ο Marinković μέσα σε λίγους μήνες μεταμόρφωσε την *Borba* από μια ακόμη βαρετή, κομματική εφημερίδα σε μια σύγχρονη, σοβαρή, ενημερωτική εφημερίδα, ελκυστική προς τους αναγνώστες. Στο πολιτικό πεδίο, τάχθηκε κατά των διασπαστών της Γιουγκοσλαβίας (Σλοβένων, Κροατών και των Σέρβων που υποστήριζαν τον Μιλόσεβιτς) και στάθηκε στο πλευρό της τελευταίας ομοσπονδιακής κυβέρνησης.¹⁰

Ο Marinković πέθανε το 1989 αλλά η εφημερίδα έμεινε πιστή στη γραμμή του. Παρέμεινε σοβαρή, μετρημένη και αντικειμενική, ανεπηρέαστη από τις πιέσεις που δέχονται όλα τα μέσα της Γιουγκοσλαβίας τον καιρό που μαινόταν ο πόλεμος στην Κροατία και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Το αποτέλεσμα ήταν να αυξηθεί ακόμη περισσότερο το κύρος και το αναγνωστικό κοινό της.¹¹

Ο Μιλόσεβιτς δεν ήταν δυνατό να ανεχθεί για πολύ μια τέτοια παρέκκλιση από την πολιτική του. Το 1994, με πρόσχημα κάποιους λογιστικούς ελέγχους, το

γιουγκοσλαβικό κράτος ακύρωσε το μετοχικό σχήμα με το οποίο λειτουργούσε η εφημερίδα από το 1991 και την έθεσε υπό τον άμεσο έλεγχο του. Οι αναγνώστες κατέβηκαν στους δρόμους και διαδήλωναν φωνάζοντας «δώστε μας πίσω τη δική μας (nasa) Borba». Πολλοί δημοσιογράφοι εγκατέλειψαν τη *Borba* και ίδρυσαν μια νέα εφημερίδα, που κατά τη γνώμη τους αποτελούσε τη συνέχεια της *Borba*, τη *Nasa Borba*.¹²

Η νέα εφημερίδα τάχθηκε στο πλευρό εκείνων που αντιπολιτεύονταν τον Μιλόσεβιτς. Επέλεξε το αναγνωστικό κοινό της μεταξύ των διανοουμένων και των πιο εύπορων στρωμάτων της σερβικής κοινωνίας, επιλέγοντας συνειδητά να μη γίνει η εφημερίδα με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στη Γιουγκοσλαβία. Αντί για συντάκτες και δημοσιογράφους προσελήφθησαν πολιτικοί επιστήμονες, κριτικοί, χρονογράφοι, αναλυτές. Το αποτέλεσμα ήταν μια εφημερίδα, που αντί να ενημερώνει το κοινό για τις εξελίξεις, παρήγαγε πολιτική. Η *Nasa Borba* δημιούργησε το δικό της αναγνωστικό κοινό, ένα κοινό αφοσιωμένο μόνο σε αυτήν. Η κυκλοφορία της μέχρι την έναρξη των βομβαρδισμών κατά της Γιουγκοσλαβίας ανερχόταν στα 25-30.000 φύλλα. Η χαμηλή κυκλοφορία της δεν αποτελούσε πρόβλημα για την επιβίωσή της, αφού στηριζόταν για τη συνέχιση της κυκλοφορίας της στην οικονομική βοήθεια που λάμβανε από το SOROS Fund, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Helsinki Fund for Assistance to the Media.¹³

Στο χώρο των περιοδικών η πρώτη ανεξάρτητη φωνή ήταν το *Vreme*. Κυκλοφόρησε το 1990 ως ένα ελεύθερο και δημοκρατικό εβδομαδιαίο περιοδικό με φιλελεύθερες ιδέες που είχε σκοπό να ασκήσει κριτική στην κυβέρνηση και στις άλλες αρχές. Προώθησε τα ιδανικά της κοινωνίας των πολιτών. Υποστήριξε την μετριοπάθεια, την ανοχή απέναντι στο «άλλο», το διαφορετικό, και τάχθηκε εναντίον της αδιαλλαξίας, της ξενοφοβίας και της στρατιωτικοποίησης της κοινωνίας.

Το αναγνωστικό του κοινό απαρτίζεται από τα άτομα με υψηλό πνευματικό επίπεδο. Η κυκλοφορία του περιοδικού στο διάστημα 1996-1997 ήταν περίπου 20-25.000 τεύχη, ακολουθώντας καθοδική πορεία.¹⁴

Το άλλο εβδομαδιαίο πολιτικό περιοδικό είναι το *NIN*. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ανήκε στο εκδοτικό συγκρότημα της *Politika*, αλλά σταδιακά ανεξαρτητοποιήθηκε και εξελίχθηκε σε μια μετοχική εταιρεία. Ανεξάρτητο πολιτικά, φιλοξενεί στις στήλες του όλες τις απόψεις για όλα τα θέματα της επικαιρότητας. Η κυκλοφορία του περιοδικού το διάστημα 1996-1997 ανερχόταν σε 30-35.000 τεύχη με ανοδικές τάσεις. Τον Οκτώβριο του 1997 σύμφωνα με μια δημοσκόπηση της

Partner Marketing το αναγνωστικό κοινό του περιοδικού υπερέβαινε τα 100.000 άτομα.¹⁵

Το 1997 ξεκίνησε να κυκλοφορεί μια ακόμη ανεξάρτητη εφημερίδα με έδρα το Βελιγράδι, η *Danas*. Για την κυκλοφορία της βοήθησαν όλοι οι μη ελεγχόμενοι από το γιουγκοσλαβικό κράτος φορείς και οργανισμοί, είτε οικονομικά, είτε εγγραφόμενοι συνδρομητές, είτε παρέχονταν δωρεάν ειδήσεις. Φυσικά η έκδοση της χρηματοδοτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από το SOROS Fund. Στα τέλη του 1997 η κυκλοφορία της είχε σταθεροποιηθεί και πωλούσε καθημερινά 30.000 φύλλα.¹⁶

Οι ανεξάρτητες εφημερίδες πωλούνταν στις μεγάλες πόλεις της Σερβίας τόσο από τα δικά τους σημεία πώλησης, όσο και από διάφορα κρατικά σημεία πώλησης, συνήθως αυτά του εκδοτικού συγκροτήματος της *Politika*. Στην ύπαιθρο η διανομή τους γινόταν μέσω των κρατικών σημείων πώλησης.¹⁷

Στη Γιουγκοσλαβία κυκλοφορούν αρκετές εφημερίδες και περιοδικά στη γλώσσα των εθνικών μειονοτήτων και μάλιστα κάποιες από αυτές έχουν και μεγάλη κυκλοφορία, μεγαλύτερη από αρκετές σερβικές εφημερίδες που διανέμονται σε όλη τη Σερβία. Η μόνη ημερήσια εφημερίδα στα ουγγρικά είναι η *Magyar Szó*, που εκδίδεται στο Νόβισαντ και σύμφωνα με σερβικές πηγές το 1998 πωλούσε καθημερινά περίπου 26.000 φύλλα.¹⁸ Καλύπτει ισόποσα την πολιτική κατάσταση στη Σερβία και την πολιτική και κοινωνική κατάσταση στη Βοϊβοντίνη. Τα τεκταινόμενα στις άλλες περιοχές της χώρας δεν απασχολούν ιδιαίτερα την εφημερίδα. Ακόμη και οι βουλευτικές εκλογές στο Μαυροβούνιο το 2001, κρίσιμες για τη συνέχιση της Ομοσπονδίας δεν αποτέλεσαν κύρια άρθρα της *Magyar Szó* εκείνες τις ημέρες.¹⁹ Εκτός από την *Magyar Szó* στη Βοϊβοντίνη κυκλοφορούν και άλλες εφημερίδες στα ουγγρικά, όπως η εβδομαδιαία *Dunataj*.

Στη Βοϊβοντίνη όμως κυκλοφορούν εφημερίδες που απευθύνονται και στα μέλη των άλλων μειονοτήτων της περιοχής, στους Ρουθηνούς, τους Ρουμάνους και τους Σλοβάκους. Πρόκειται για την εφημερίδα *Hlas Ludu* για τους Ρουθηνούς, την *Ruske Slovo* για τους Σλοβάκους και την *Libertatea* για τους Ρουμάνους. Όλες είναι εβδομαδιαίες εφημερίδες που κυκλοφορούν μόνο στη Βοϊβοντίνη. Καλύπτουν ειδησεογραφικά κυρίως τα τεκταινόμενα στη Βοϊβοντίνη και με μεγαλύτερη έκταση τις δραστηριότητες των μελών της μειονότητας ή ό,τι αφορά τις μειονότητες. Οι πολιτικές υποθέσεις στη Σερβία καλύπτονται σε μικρότερη έκταση. Στις διενέξεις μεταξύ του προέδρου της Γιουγκοσλαβίας Βόισλαβ Κοστούνιτσα και του πρωθυπουργού της Σερβίας Ζόραν Τζίντζιτς συνήθως τάσσονται με τον πρώτο.²⁰

Στο Κοσσυφοπέδιο πριν την έναρξη των βομβαρδισμών κυκλοφορούσαν δυο εφημερίδες στα αλβανικά. Η *Koha Ditore*, μια εφημερίδα που εκδιδόταν από τον πολύ γνωστό στη Δύση δημοσιογράφο Veton Surroi και η *Koha Sot*. Η πρώτη εφημερίδα υποστήριζε την απευθείας αντιπαράθεση των Αλβανών στην καταπίεση των Σέρβων και ζητούσε την επέμβαση της Διεθνούς Κοινότητας, ενώ η δεύτερη είχε επιλέξει μια πιο διαλλακτική γραμμή, πιο κοντά στις ιδέες του Ρουγκόβα, παρά σε εκείνες των πολιτικών καθοδηγητών του UCK. Ο αλβανικός πληθυσμός είχε επιβραβεύσει τη δεύτερη, αφού η κυκλοφορία της το 1998 ανερχόταν σε 35.000 φύλλα σε καθημερινή βάση.²¹

Μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος το 1991 και τις πρώτες πολυκομματικές εκλογές πολλές εφημερίδες έκαναν την εμφάνισή τους στην Αλβανία. Οι περισσότερες από αυτές αποτελούσαν τα δημοσιογραφικά όργανα των νεοπαγών κομμάτων. Η έντονη πολιτικοποίηση των Αλβανών, η απειρία τους στον χειρισμό των βασικών ζητημάτων της δημοκρατίας, καθώς και οι συχνές πολιτικές αντιπαραθέσεις ήταν τα κύρια αίτια που μέχρι το 1995 οι προσκείμενες στα πολιτικά κόμματα εφημερίδες είχαν τη μεγαλύτερη συνολικά κυκλοφορία. Εκείνο το έτος για πρώτη φορά οι μη εξαρτημένες από τα κόμματα εφημερίδες άρχισαν να πωλούν περισσότερα φύλλα.²²

Πάντως η κυκλοφορία νέων εφημερίδων συνδέεται κυρίως με τις πολιτικές εξελίξεις. Χαρακτηριστικό ήταν το παράδειγμα της εφημερίδας *Indipendent* που ξεκίνησε να εκδίδεται τον Μάιο του 1997 από δημοσιογράφους που είχαν αποχωρήσει από την εφημερίδα *Koha Jone* και με χρηματοδότηση από οργανώσεις του εξωτερικού και διεθνή ινστιτούτα. Σκοπός της εφημερίδας ήταν να ασκήσει αντιπολίτευση στην κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος. Αν και η πορεία της εφημερίδας αποδείχθηκε επιτυχημένη, ωστόσο το Σεπτέμβριο του 1997 σταμάτησε να κυκλοφορεί. Δεν είχε πλέον λόγο ύπαρξης, αφού στις εκλογές του Ιουνίου του 1997, το Δημοκρατικό Κόμμα ηττήθηκε και τη διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβε το Σοσιαλιστικό Κόμμα.²³

Σήμερα στην Αλβανία κυκλοφορούν περισσότερα από 200 έντυπα, εφημερίδες, περιοδικά, φυλλάδια κλπ. Κυκλοφορούν 12 ημερήσιες και 12 εβδομαδιαίες εφημερίδες, έξι εβδομαδιαία και ένα δεκαπενθήμερο περιοδικό, το *Dy Drina* που διανέμεται κυρίως στις βόρειες περιοχές και κυκλοφορεί περίπου σε 1000 τεύχη. Από τα εβδομαδιαία περιοδικά τα πιο δημοφιλή είναι το *Klan* και το *Spekter* που δεν ασχολούνται με την πολιτική.²⁴

Παράλληλα με τις εφημερίδες παναλβανικής κυκλοφορίας άρχισε να αναπτύσσεται και ο τοπικός Τύπος, κυρίως στη νότια Αλβανία. Σε όλες σχεδόν τις πόλεις εμφανίστηκαν τοπικές εφημερίδες, οι οποίες προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν τις δυσλειτουργίες του συστήματος διανομής των εφημερίδων των Τιράνων και να δημιουργήσουν ένα σταθερό κοινό, το οποίο θα τους επέτρεπε να παραμείνουν εν ζωή. Κάποιες μάλιστα προσπάθησαν να καλλιεργήσουν καλές σχέσεις με το –τότε– κυβερνών Δημοκρατικό Κόμμα, κάποιες άλλες τάχθηκαν με την αντιπολίτευση και κάποιες άλλες έδωσαν βαρύτητα στα κοινωνικά και στη διασκέδαση απευθυνόμενες σε ένα πιο νεανικό κοινό. Όλες τυπώνονταν σε μικρά τυπογραφεία εξοπλισμένα με μηχανήματα που αγοράστηκαν από την Ιταλία.

Οι περισσότερες διέκοψαν την κυκλοφορία τους ύστερα από δυο τρία φύλλα, ενώ κάποιες άλλες κατόρθωσαν να μείνουν στην κυκλοφορία για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Στα τέλη του 1996 όμως στη νότια Αλβανία δεν κυκλοφορούσε πλέον καμιά εφημερίδα, εκτός από εκείνες της ελληνικής μειονότητας.

Το Αργυρόκαστρο αναδείχθηκε στην πόλη με τις περισσότερες τοπικές εφημερίδες. Αμέσως μετά την καθεστωτική αλλαγή κυκλοφόρησε η εφημερίδα *Java* από τους συντάκτες της *Pararoja*. Η *Java* ήταν μια πραγματικά ανεξάρτητη εφημερίδα και είχε τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στην περιοχή μέχρι το 1996, οπότε και σταμάτησε να κυκλοφορεί. Εκτός από τη *Java* στο Αργυρόκαστρο κυκλοφόρησαν στο διάστημα 1992-1996 η *Qyteri I Jugut*, η *Tryeza e Koes* και η *Cast*. Καμιά δεν κατάφερε να σταθεροποιηθεί κυκλοφοριακά και σταμάτησαν να εκδίδονται λόγω οικονομικών προβλημάτων.

Στην Κορυτσά κυκλοφόρησαν δυο εφημερίδες, η *Korca Demokratike*, τοπικό όργανο του Δημοκρατικού Κόμματος και η *Nositi*, ανεξάρτητη σοβαρή πολιτική εφημερίδα. Και οι δυο εφημερίδες έμειναν αρκετό καιρό στην κυκλοφορία (πέντε χρόνια η πρώτη και τρία η δεύτερη) για διαφορετικούς λόγους. Η *Korca Demokratike* είχε εξασφαλίσει χρηματοδότηση και ηθική βοήθεια από τις τοπικές αρχές, ενώ η *Nositi* είχε δημιουργήσει μια πολύ καλή εικόνα και διαβάζονταν από τους μορφωμένους Αλβανούς της περιοχής. Τελευταία έκανε την εμφάνισή της στην Κορυτσά η *Iliria*, που εκδίδονταν από τις τοπικές αρχές. Αναδημοσίευε κυρίως ειδήσεις από το αλβανικό πρακτορείο ειδήσεων, το ΑΤΑ. Όμως η κυκλοφορία της έδωσε τη δυνατότητα πληροφόρησης σε πολλούς Αλβανούς που ζούσαν ακόμη και στις πιο απομακρυσμένες κοινότητες.

Στην Πρεμετή εμφανίστηκε αρχικά η εφημερίδα *Prometeu* και μετά η *Opinion*. Στους Αγίους Σαράντα την ίδια εποχή άρχισαν να εκδίδονται δυο εφημερίδες, η *Saranda* και η *Joni* από γνωστούς τοπικούς δημοσιογράφους. Και οι δυο εφημερίδες εκδίδονταν μια φορά την εβδομάδα, τυπώνονταν σε μικρό σχήμα και πωλούσαν περίπου 1000 φύλλα η κάθε μια. Μέσα σε ένα εξάμηνο αναγκάστηκαν να διακόψουν την κυκλοφορία τους. Αρκετές εφημερίδες έκαναν την εμφάνισή τους στα μέσα της δεκαετίας του 1990 στο Φίερι και στον Αυλώνα. Οι σημαντικότερες από αυτές ήταν η *Zeri I Vlores* και η *Zgjimi*.²⁵

Οι παραπάνω εφημερίδες εντάσσονταν σε δυο κατηγορίες: στην κατηγορία των πολιτικών εφημερίδων, αυτών δηλαδή που αφιέρωναν το μεγαλύτερο μέρος της ύλης τους στην πολιτική επικαιρότητα και στον σχολιασμό και στην κατηγορία των κοινωνικών εφημερίδων, αυτών δηλαδή που απευθυνόμενες σε ένα πιο νεανικό κοινό απέφευγαν την πολιτική και τους πολιτικούς και έδιναν βαρύτητα στο κοινωνικό, στο αθλητικό ρεπορτάζ και στη διασκέδαση. Στις πρώτες εντάσσονται κυρίως οι *Jana*, *Saranda*, *Joni*, *Zgjimi*, που αντιπολιτεύονταν το Δημοκρατικό Κόμμα και η *Korea Demokratike* που αποτελούσε την πιο πιστή φωνή των κυβερνώντων. Στις δεύτερες συγκαταλέγονται οι *Qyteri I Jugut, cast, Opinion*.

Οι τοπικές εφημερίδες, αν και προσπάθησαν να προσεγγίσουν το αναγνωστικό κοινό με κάθε τρόπο και να παραμείνουν εν ζωή, ωστόσο δεν τα κατάφεραν να αποφύγουν τη διακοπή της λειτουργίας τους. Σήμερα οι μόνες εφημερίδες που κυκλοφορούν στη νότια Αλβανία, εκτός από εκείνες που εκδίδονται στα Τίρανα είναι εκείνες της ελληνικής μειονότητας.

Η πρώτη εφημερίδα της μειονότητας ήταν το *Λαϊκό Βήμα*. Άρχισε να κυκλοφορεί αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το 1945. Ήταν γραμμένη μόνο στα ελληνικά. Κυκλοφορούσε δυο φορές την εβδομάδα. Εκδιδόταν στο Αργυροκάστρο. Κυκλοφορούσε στις αναγνωρισμένες ελληνικές μειονοτικές περιοχές και μέσω συνδρομών σε όλες τις περιοχές της Αλβανίας. Κυκλοφορεί ακόμη και σήμερα. Ήταν όργανο του Δημοκρατικού Μετώπου Αλβανίας, του παραρτήματος Αργυροκάστρου. Το Δημοκρατικό Μέτωπο ελεγχόταν απόλυτα από το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας. Κάλυπτε εξίσου τις δραστηριότητες των μελών της ελληνικής μειονότητας και της γενικότερης πολιτικής στην Αλβανία έτσι όπως ασκούσαν από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Σε τακτά διαστήματα περιλάμβανε και μια σελίδα με λογοτεχνικά και φιλολογικά έργα των Ελλήνων μειονοτικών. Η λογοτεχνική σελίδα εξελίχθηκε το 1998 σε μια ανεξάρτητη εφημερίδα, το

Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα, μια μηνιαία εφημερίδα για τις τέχνες, τα γράμματα και τη λογοτεχνία της ελληνικής μειονότητας.

Τον Σεπτέμβριο του 1991 κυκλοφόρησε *Η Φωνή της Ομόνοιας*. Αρχικά εξέφραζε την ηγεσία της οργάνωσης. Μετά από ένα διάστημα μετονομάστηκε σε *Να της Ομόνοιας* και τώρα πλέον έχει σταματήσει να κυκλοφορεί. Μετά το 1997 ξεκίνησε να κυκλοφορεί η *Ρωμιοσύνη*. Η εφημερίδα έχει αριστερή πολιτική τοποθέτηση. Ουσιαστικά αποτελεί όργανο του Έλληνα μειονοτικού βουλευτή του Σοσιαλιστικού Κόμματος της περιοχής Δρόπολης. Το περιεχόμενό της είναι χαμηλής ποιότητας και αντιπολιτεύεται την Ομόνοια. Διανέμεται δωρεάν.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι μόνες εφημερίδες που κυκλοφορούν στη νότια Αλβανία τυπώνονται στα ελληνικά και το αναγνωστικό κοινό τους είναι η ελληνική μειονότητα. Η άλλη εφημερίδα είναι η *Zeri I Omonias*. Αποτελεί το δημοσιογραφικό όργανο της μειονοτικής οργάνωσης Ομόνοια. Είναι εβδομαδιαία εφημερίδα. Για ένα διάστημα τυπωνόταν στα ελληνικά και στα αλβανικά. Η κυκλοφορία της εφημερίδας γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη, λόγω της γενικότερης συρρίκνωσης της αγοράς του Τύπου στην Αλβανία, αλλά και τη μετανάστευση πολλών μελών της μειονότητας στην Ελλάδα.²⁶

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 κυκλοφορούσαν στη Βουλγαρία δεκάδες ημερήσιες κυκλοφορίες. Μόνο στη Σόφια εκδίδονταν 10 ημερήσιες εφημερίδες, ενώ σε κάθε μεγάλη πόλη υπήρχαν μια ή δυο ημερήσιες εφημερίδες. Οι περισσότερες εφημερίδες άρχισαν να εκδίδονται αμέσως μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού και την ίδρυση νέων κομμάτων προκειμένου να καλύψουν τη δίψα των Βουλγάρων για ελεύθερη πληροφόρηση μετά από τόσα χρόνια στέρησης.

Στη Βουλγαρία τους πρώτους μήνες του 1990 πολλές εφημερίδες έβαζαν φωτογραφίες γυμνών γυναικών στις πρώτες σελίδες τους προκειμένου να προσελκύσουν το αναγνωστικό κοινό. Η εφημερίδα με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία ήταν η *24 Chasa* που χρησιμοποιούσε τα περισσότερα γραφικά και χρώματα από όλες τις άλλες εφημερίδες. Επίσης ήταν ανεξάρτητη, χωρίς δεσμεύσεις από κάποιο κόμμα. Πωλούνταν σε ελάχιστο χρόνο σε όλους τους πάγκους.²⁷

Οι σημαντικότερες εφημερίδες στη Βουλγαρία στη δεκαετία του 1990 ήταν οι *24 τσασα*, *Τρουντ*, *Σταντάρτ*, *Ντούμα*, *Ντεμοκράτσια*, *Νοβινάρ* και *Κοντίνεντ*. Οι *24 τσασα* κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1990, μαζί με την εβδομαδιαία κυριακάτικη εφημερίδα *168 τσασα*, από τον όμιλο *168 τσασα*. Με 32 σελίδες καλύπτει όλα τα θέματα, εσωτερικά και εξωτερικά, πολιτική, διεθνείς σχέσεις, ρεπορτάζ, γνώμες,

αθλητικά, πολιτισμό, τέχνες, κλπ. Αν και θεωρείται ανεξάρτητη, ωστόσο άλλοτε κλίνει ελαφρώς προς τους σοσιαλιστές και άλλοτε προς τους Δημοκρατικούς. Το 1997 είχε μέση κυκλοφορία 233.000 ημερησίως. Στον ίδιο όμιλο ανήκει και η εβδομαδιαία εφημερίδα *168 τσασα*. Διατηρεί ένα σοβαρό προφίλ, ενώ το θεματολόγιό της αποτελείται από μια σύνοψη των θεμάτων της εβδομάδας και μακροσκελείς συνεντεύξεις. Διατηρεί μια κριτική στάση, τόσο απέναντι στην κυβέρνηση, όσο και στα κόμματα της αντιπολίτευσης. Η κυκλοφορία της το 1997 υπολογιζόταν στα 120.000 φύλλα.

Στα τέλη του 1996, λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης στη Βουλγαρία ο όμιλος 168 τσασα χρεοκόπησε και εξαγοράστηκε από τον γερμανικό όμιλο Westdeutsche Allgemeine Zeitung. Τον Ιανουάριο του 1997 ο όμιλος WAZ εξαγόρασε την εταιρία Media Holding, που είχε στην κατοχή της την εφημερίδα *Trud* και άλλες τρεις εφημερίδες και πλέον ελέγχει το 70% της συνολικής κυκλοφορίας των ημερησίων εφημερίδων. Η WAZ συνεχίζει να κυκλοφορεί τις δυο μεγαλύτερες εφημερίδες σε κυκλοφορία στη Βουλγαρία και να ανταγωνίζονται μεταξύ τους, χωρίς μάλιστα να παρεμβαίνει στην εκδοτική πολιτική της κάθε εφημερίδας, γι αυτό και δεν κατηγορείται ότι παραβιάζει το Νόμο για την Προστασία του Ανταγωνισμού.

Η *Τρουντ* είναι η πιο πετυχημένη εφημερίδα του συγκροτήματος Media Holding, αφού η κυκλοφορία της ξεπερνούσε το 1997 τα 270.000 φύλλα ημερησίως, αλλά δεν είναι η μόνη. Η Media Holding εκδίδει επίσης τις *Night Trud*, *Yellow Trud*, *Crazy Trud*, *Auto Trud*. Η *Τρουντ* έχει ένα διαφορετικό προφίλ από εκείνο των *24 τσάσα*. Τα κείμενα είναι πιο καλογραμμένα, πιο σοβαρά, πιο αντικειμενικά, χωρίς κάποια πολιτική προτίμηση. Όλη η εφημερίδα δείχνει πιο σοβαρό έντυπο από τις *24 τσάσα*.

Η εφημερίδα *Στανταρντ* άρχισε να κυκλοφορεί το 1992. Εκδίδεται από το Tron Group. Είναι μια ανεξάρτητη εφημερίδα που φιλοξενεί όλες τις απόψεις, αν και οι εκδότες της υποστηρίζουν το μεταρρυθμιστικό κίνημα στη Βουλγαρία. Τα κείμενα είναι πολύ καλογραμμένα, αντικειμενικά και ανεπηρέαστα. Το στήσιμο και η εμφάνιση της εφημερίδας είναι η καλύτερη όλων όσων κυκλοφορούν στη Βουλγαρία. Πολιτικά υποστήριζε στα τέλη της δεκαετίας του 1990 την κυβέρνηση της Ένωσης των Δημοκρατικών Δυνάμεων. Το αναγνωστικό κοινό της εφημερίδας έχει υψηλό βιοτικό και εκπαιδευτικό επίπεδο και είναι νέο στην ηλικία (μεταξύ 20-45 ετών). Όμως αυτό δεν είναι το επίπεδο του μέσου Βούλγαρου, γι αυτό και η κυκλοφορία της δεν υπερβαίνει τα 40.000 φύλλα ημερησίως.

Η *Ντούμα* είναι η επίσημη κομματική εφημερίδα του Βουλγαρικού Σοσιαλιστικού Κόμματος. Αποτελεί τη διάδοχο εφημερίδα της *Ραμποντίσεσκο Ντέλο*. Μετά την πτώση του Ζίφκωφ και το μετασχηματισμό του ΚΚΒ σε σοσιαλιστικό κόμμα μετονομάστηκε σε *Ντούμα*. Η αλλαγή δεν περιορίστηκε στο όνομα, αλλά επεκτάθηκε στον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισε όλα τα θέματα, με μετριοπάθεια και καταγράφοντας όλες τις απόψεις. Το 1989 η κυκλοφορία της ξεπερνούσε τα 680.000 φύλλα, τον Αύγουστο του 1997 όμως είχε περιοριστεί στα 34.000 φύλλα, δείγμα της πτώσης της επιρροής των σοσιαλιστών στη Βουλγαρία μετά την αποτυχία της σοσιαλιστικής κυβέρνησης του Ζαν Βίντενωφ. Πρόκειται για σοβαρή εφημερίδα, η οποία μπορεί να είναι προσκείμενη στο Σοσιαλιστικό Κόμμα, αλλά ασκεί κριτική σε όσα θεωρεί ότι αξίζουν κριτικής. Το προσωπικό της είναι καλά καταρτισμένο, σαφώς καλύτερα από το μέσο δημοσιογράφο των περισσότερων άλλων εφημερίδων, αλλά αντιμετωπίζει σοβαρές οικονομικές δυσκολίες και το μέλλον της προβλέπεται ζοφερό.

Η *Ντεμοκράτσια* είναι το δημοσιογραφικό όργανο της Ένωσης Δημοκρατικών Δυνάμεων. Μια εφημερίδα που ιδρύθηκε προκειμένου να σπάσει το μονοπώλιο στην πληροφόρηση των Σοσιαλιστών. Το στόχο αυτό τον πέτυχε με ευκολία, αφού το 1990 πωλούσε περισσότερα από 420.000 φύλλα ημερησίως. Σήμερα όμως που η πολυφωνία στη Βουλγαρία είναι δεδομένη, η κυκλοφορία της *Ντεμοκράτσια* δεν ξεπερνά τα 26.000 φύλλα (Αύγουστος 1997). Αλλωστε διατηρούσε πολύ στενές σχέσεις με την κυβέρνηση του Ιβάν Κοστώφ με αποτέλεσμα να θεωρείται λιγότερο ανεξάρτητη πολιτικά από όλες τις άλλες εφημερίδες.

Η *Νοβινάρ* ιδρύθηκε το 1991 και ανήκει στην ομώνυμη εταιρία. Πρόκειται για μια λαϊκή εφημερίδα με μικρό σχήμα, πηχάιους τίτλους, αισθηματικά θέματα, χαμηλή φερεγγυότητα και συχνές επαφές με τη δικαιοσύνη, αφού οι εκδότες της επισκέπτονται τα δικαστήρια κατηγορούμενοι για ψευδείς ειδήσεις. Η κυκλοφορία της το 1997 υπολογιζόταν στα 23.000 φύλλα.

Τέλος η εφημερίδα *Κοντινέντ* ιδρύθηκε το 1990 από τον Βλαντιμίρ Κοστώφ και χρηματοδοτούνταν από την Τράπεζα Αγροτικής Πίστης. Όταν η τράπεζα αυτή χρεοκόπησε ανέλαβε βασικός μέτοχος στην *Κοντινέντ* η Βουλγαρική Εθνική Τράπεζα. Πρόκειται για μια εφημερίδα σοβαρή, ανεξάρτητη, με υψηλή φερεγγυότητα, αλλά και αρκετά οικονομικά προβλήματα, αφού το 1997 η κυκλοφορία της ήταν πολύ χαμηλή.

Την ανάγκη για μια λιτή και πολύ φθηνή εφημερίδα καλύπτει από το 1997 στη Βουλγαρία η εφημερίδα *Νοβ Βέστνικ*. Μια εφημερίδα με ειδήσεις-μονόστηλα για όλα τα θέματα, που απευθύνεται στο μέσο Βούλγαρο που επιδιώκει να έχει μια σύντομη πληροφόρηση για όλα τα θέματα και τίποτε περισσότερο. Η κυκλοφορία της δεν ξεπερνά τα 5000 φύλλα.

Η πιο σημαντική από τις οικονομικές εβδομαδιαίες εφημερίδες είναι η *Καπιτάλ*. Ιδρύθηκε το 1992. Ο βασικός μέτοχος της εφημερίδας είναι το πρακτορείο Reuters, που κατέχει 30% των μετοχών. Πρόκειται για μια σοβαρή, μετρημένη εφημερίδα, που δίνει μεγάλη βαρύτητα στις αναλύσεις και στα σχόλια, όπως και στις συνεντεύξεις. Καλύπτει κυρίως τα θέματα της οικονομίας, αλλά δίνει μεγάλη βαρύτητα και στην κάλυψη της τρέχουσας πολιτικής επικαιρότητας στη Βουλγαρία. Είναι ανεξάρτητη πολιτικά εφημερίδα.

Φυσικά εκτός από τις παραπάνω εφημερίδες, υπάρχουν και εφημερίδες με πιο εξειδικευμένη θεματολογία. Υπάρχουν κομματικές εφημερίδες με πολύ χαμηλή κυκλοφορία, εφημερίδες πολιτικών ενώσεων, όπως η *Ζεμεντέλσκο Ζνάμε*, εφημερίδες αγγελιών, πορνογραφικές εφημερίδες, αθλητικές, σατυρικές, πολιτιστικές και τέχνης, και εφημερίδες ειδικά για τις γυναίκες και τις μειονότητες.

Στη Ρουμανία οι πιο δημοφιλείς εφημερίδες ήταν η *Romania Libera*, η *Adevarul*, που άρχισε να εκδίδεται από το προσωπικό της εφημερίδας του ΚΚΡ *Scinteia* και η *Evenimentul Zilei*.²⁸

Η εφημερίδα *Oslobodjenje* παραμένει η μόνη εφημερίδα με υψηλό επίπεδο δημοσιογραφίας και απευθύνεται σε σκεπτόμενους πολίτες. Έχει χάσει όμως το δυναμισμό που την διέκρινε στη διάρκεια του πολέμου. Οι συντάκτες δείχνουν ότι μπορούν να λειτουργήσουν καλύτερα σε μια εμπόλεμη κατάσταση, παρά σε ένα ειρηνικό περιβάλλον με τα προβλήματα της καθημερινότητας και της πολιτικής. Οι καλύτεροι δημοσιογράφοι μετανάστευσαν στο εξωτερικό ή μεταπήδησαν σε άλλα ΜΜΕ με καλύτερους μισθούς. Η εφημερίδα αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα καθώς είχε δανειστεί μεγάλα ποσά προκειμένου να εκδίδεται αδιάκοπα στη διάρκεια του πολέμου. Η κυβέρνηση προσπάθησε να θέσει υπό την επιρροή της την εφημερίδα ζητώντας την εθνικοποίησή της λόγω των χρεών, αλλά δεν τα κατάφερε αφού τα χρέη πληρώθηκαν από τα διεθνή ιδρύματα και τις κυβερνήσεις δωρητές.²⁹

Η *Dnevni Avaz* είναι η εφημερίδα με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στη Βοσνία. Υποστήριζε σθεναρά το SDA, όμως μετά την ήττα του στις δημοτικές εκλογές του 2000 άλλαξε στάση και πλέον ασκεί κριτική στην κυβέρνηση. Το αποτέλεσμα ήταν

να υποστεί οικονομικό έλεγχο από τις αρχές και ζήτησε προστασία από τη διεθνή κοινότητα, που μέχρι πρότινος αντιμετώπιζε επικριτικά για το ρόλο της στη Βοσνία.³⁰

Στη διάρκεια του πολέμου το SDA εξέδιδε ένα περιοδικό, που αρχικά ονομαζόταν *Muslimanski Glas* και αργότερα μετονομάστηκε σε *Ljiljjan*. Επρόκειτο για ένα ακραίων θέσεων έντυπο που προωθούσε ριζοσπαστικές θεοκρατικές-εθνικιστικές θέσεις και φλέρταρε με τον φασισμό, σε τέτοιο βαθμό, που κάποιες φορές δυσφορούσαν με τα κείμενα ακόμη και ηγετικά στελέχη του κόμματος. Η φυσιογνωμία του περιοδικού παρέμεινε αναλλοίωτη και μετά τη Συμφωνία του Ντέιτον. Όμως το 2000 μετατράπηκε σε ένα μετριοπαθές, δυτικού στυλ εβδομαδιαίο περιοδικό με συντηρητικές απόψεις. Φιλοξενεί λιγότερα άρθρα κληρικών και δίνει χώρο ακόμη και σε άλλα κόμματα και έχει σελίδες και για ψυχαγωγία.³¹

4.4. Η Τηλεόραση

Οι ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί έκαναν την εμφάνισή τους στα Βαλκάνια με μεγάλη καθυστέρηση και αφού είχε παγιωθεί ένα νέο πεδίο στον εκδοτικό χώρο και στα ερτζιανά. Οι λόγοι της καθυστέρησης ήταν τα μεγάλα κεφάλαια που απαιτούνταν για τη δημιουργία και την καθημερινή λειτουργία ενός τηλεοπτικού σταθμού, αλλά και το νομοθετικό πλαίσιο που απαγόρευε τη δημιουργία τηλεοπτικών σταθμών παρέχοντας το δικαίωμα εκπομπής τηλεοπτικού σήματος μόνο στο κράτος.

Η Σλοβενία ήταν η πρώτη χώρα που καταργήθηκε στην πράξη το μονοπώλιο της κρατικής τηλεόρασης. Το 1988, όταν ακόμη βρισκόταν στα όρια της Γιουγκοσλαβίας, είχε αρχίσει να εκπέμπει το Kanal A, ένας πολυμετοχικός σταθμός και λίγο αργότερα εμφανίστηκαν και άλλοι με τοπική εμβέλεια όπως ο Vas Kanal και το Vasa Televizija.³² Οι ιδιαιτερότητες συνεχίζονται καθώς στη Σλοβενία λειτουργούν κυρίως τοπικοί μη εμπορικοί σταθμοί. Σήμερα στη Σλοβενία υπάρχουν τρεις ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί (POP TV, Kanal A, TV 3) και ένας δημόσιος (TV Slovenija). Αυτοί οι σταθμοί καλύπτουν με το σήμα τους το 95% της επικράτειας της Σλοβενίας.³³

Ο πρώτος -μη κρατικός- τηλεοπτικός σταθμός που εμφανίστηκε στη Σερβία ήταν το Studio B που ανήκε στο Δήμο του Βελιγραδίου. Έκτοτε άρχισαν να εκπέμπουν και άλλοι σταθμοί άλλοι δημοτικοί και άλλοι ιδιωτικοί. Οι πιο σημαντικοί ήταν το BKTv, το TV Pink, το TV Kosava, το YU Info που ελέγχονταν από πρόσωπα φιλικά προσκείμενα στο Μιλόσεβιτς και τη σύζυγό του. Στα τέλη του 2000

υπήρχαν περίπου 120 τηλεοπτικοί σταθμοί που εξέπεμπαν στα όρια της Γιουγκοσλαβίας, ενώ τέσσερις μήνες αργότερα υπολογίζονταν ότι λειτουργούσαν 300 τηλεοπτικοί και 700 ραδιοφωνικοί σταθμοί.³⁴ Οι ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί στο Μαυροβούνιο δημιουργήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1990 μέσα σε ένα εντελώς άναρχο πλαίσιο, άλλωστε δεν έχουν δοθεί επίσημα συχνότητες εκπομπής ούτε και υπάρχει κάποιος περιορισμός στον αριθμό των αναμεταδοτών που μπορούν να διαθέτουν. Όλοι βασίστηκαν στις δωρεές από διεθνείς οργανισμούς και ξένες κυβερνήσεις για την ανάπτυξη της πολυφωνίας και των μέσων ενημέρωσης.³⁵

Η πρώτη προσπάθεια για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου τηλεοπτικού σταθμού στη Ρουμανία έγινε το Σεπτέμβριο του 1990 με τη δημιουργία του SOTI, μιας πρωτοβουλίας για τη δημιουργία ανεξάρτητης εθνικής τηλεοπτικής εταιρείας στη Ρουμανία, η οποία υποστηριζόταν από γνωστούς δημοσιογράφους, διανοούμενους, αντιστασιακούς και πολιτικούς ηγέτες. Το SOTI έλαβε χρηματοδότηση από πολλούς διεθνείς οργανισμούς καθώς και ένα στούντιο παραγωγής προγραμμάτων με τη μορφή δωρεάς. Παρά τις διεθνείς πιέσεις προς τη ρουμανική κυβέρνηση για να επιτρέψει την έναρξη των εκπομπών του, η ρουμανική κυβέρνηση και η βουλή με πολύ δυσκολία έδωσαν την άδεια εκπομπής μόνο μιας ώρας καθημερινά στην συχνότητα του RTV 2 (άρα μόνο στην περιοχή του Βουκουρεστίου) και χωρίς το δικαίωμα προβολής διαφημίσεων. Πολλοί δημοσιογράφοι, κυρίως από την εφημερίδα *Romania Libera* βοήθησαν εθελοντικά στη δημιουργία του σταθμού.³⁶

Όμως ο πλουραλισμός στα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης στη Ρουμανία άρχισε μετά το 1992, οπότε και δόθηκε η δυνατότητα για τη δημιουργία ιδιωτικών τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών σταθμών. Η ανάπτυξη των οπτικοακουστικών μέσων ενημέρωσης έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με εκείνη των έντυπων μέσων που προηγήθηκε κατά δύο χρόνια. Δηλαδή στην αρχή παρατηρήθηκε μια έκρηξη στη δημιουργία ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών, κυρίως καλωδιακών δικτύων, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια αποκέντρωση της πληροφόρησης. Την έκρηξη αυτή ακολούθησε η περίοδος της εκλογίκευσης και της ύφεσης, καθώς από τα πολλά ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά κανάλια κάποια διέκοψαν τη λειτουργία τους μην αντέχοντας το σφοδρό ανταγωνισμό. Πάντως σήμερα η Ρουμανία θεωρείται ως μία από τις ευρωπαϊκές χώρες με τα περισσότερα ιδιωτικά μέσα ενημέρωσης. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία το Φεβρουάριο του 2001 υπήρχαν 114 τηλεοπτικοί σταθμοί, 856

καλωδιακά τηλεοπτικά δίκτυα και 18 τηλεοπτικοί σταθμοί με άδεια μετάδοσης μέσω δορυφόρου.³⁷

Ένα σημείο στο οποίο διαφοροποιείται η Ρουμανία από τα άλλα βαλκανικά κράτη είναι η αποδοχή της καλωδιακής τηλεόρασης από τον ρουμανικό λαό ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα. Υπάρχουν περίπου 900 κανάλια συνδρομητικά, τα οποία τροφοδοτούν με σήμα περίπου τους μισούς τηλεοπτικούς δέκτες στη Ρουμανία. Μάλιστα στο Βουκουρέστι το 80% των οικογενειών διαθέτουν καλωδιακή τηλεόραση.³⁸

Στην Κροατία οι ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί άρχισαν να εμφανίζονται στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Αντίθετα από ότι θα περίμενε κανείς η ίδρυσή τους δεν ήταν πράξη αμφισβήτησης της κυριαρχίας του Τούντζμαν, αλλά περαιτέρω ενίσχυσής του, καθώς οι περισσότεροι σταθμοί ιδρύθηκαν από άτομα του στενού τους περιβάλλοντος.³⁹ Το 1999 λειτουργούσαν στο έδαφος της Κροατίας 13 ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί και η κρατική τηλεόραση HRT.⁴⁰

Στη Βουλγαρία η ιδιωτική τηλεόραση ξεκίνησε από τα καλωδιακά δίκτυα καθώς είχαν αρχίσει να δημιουργούνται τα πρώτα δίκτυα καλωδιακής τηλεόρασης ήδη από το 1993. Το 1997 οι φορείς που πρόσφεραν καλωδιακή τηλεόραση είχαν ξεπεράσει τους 400. Η ελεύθερη εκπομπή από ιδιωτικούς τηλεοπτικούς σταθμούς ξεκίνησε το 1994 και τρία χρόνια μετά η Κρατική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών έχει λάβει 207 αιτήσεις για άδεια τηλεοπτικής εκπομπής. Ο πρώτος ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός ήταν ο Nova TV που άρχισε να εκπέμπει από τη Σόφια. Μέσα στο 1995 εμφανίστηκαν και άλλοι σταθμοί.⁴¹ Από τα παραπάνω φαίνεται ότι υπήρξαν δυο κορυφώσεις στη διαδικασία δημιουργίας των ηλεκτρονικών ΜΜΕ στη Βουλγαρία. Το 1992-1993 ήταν η χρονιά της φιλελευθεροποίησης των ΜΜΕ και το 1996-1997 η νομιμοποίησή τους μέσα από την απονομή αδειών λειτουργίας. Την ίδια εποχή ανδρώνόταν η αγορά των ΜΜΕ και μάλιστα με ανεξέλεγκτο τρόπο, ενώ τη δεύτερη περίοδο είχαν ήδη δημιουργηθεί συγκροτήματα τύπου, τα οποία χρησιμοποιώντας τις διασυνδέσεις τους προσπαθούσαν να αποφύγουν τις δεσμεύσεις που εισήγαγαν οι νομοθετικές ρυθμίσεις.⁴²

Σήμερα υπάρχουν 18 τηλεοπτικοί σταθμοί που εκπέμπουν σε τοπικό επίπεδο και 4 που έχουν το δικαίωμα να εκπέμπουν σε όλη την επικράτεια και 200 καλωδιακά δίκτυα που διαθέτουν με συνδρομή ραδιοφωνικό και τηλεοπτικό πρόγραμμα.⁴³

Ο πρώτος ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός στη FYROM ήταν ο A1 που άρχισε να εκπέμπει τηλεοπτικό σήμα τον Ιανουάριο του 1993 και ακολούθησε δυο χρόνια

μετά το TV Sitel. Ουσιαστικά όμως η ιδιωτική τηλεόραση έκανε τη μαζική εμφάνισή της στη FYROM το 1996 στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου των δημοτικών εκλογών, καθώς όλα τα πολιτικά κόμματα επιδίωκαν να αποκτήσουν το δικό τους τηλεοπτικό κανάλι.⁴⁴ Σήμερα στη FYROM εκπέμπουν καθημερινά 64 τηλεοπτικοί σταθμοί, δημόσιοι και ιδιωτικοί. Οι περισσότεροι ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί είναι εγκατεστημένοι στα Σκόπια και στο Μοναστήρι. Οι Αλβανοί της FYROM έχουν δημιουργήσει αρκετούς τηλεοπτικούς σταθμούς με σημαντικότερο το TV Art από το Τέτοβο.⁴⁵

Η περίπτωση της Βοσνίας Ερζεγοβίνης είναι εντελώς ιδιαίτερη. Τον Ιούλιο του 1991 λειτουργούσαν ήδη 4 τηλεοπτικοί σταθμοί και η κρατική τηλεόραση RTV B&H με τρία κανάλια. Ο πόλεμος οδήγησε στη δημιουργία τριών ξεχωριστών ραδιοτηλεοπτικών δικτύων, εντελώς αυτόνομων μεταξύ τους και απόλυτα ελεγχόμενων από τους Βόσνιους Μουσουλμάνους, τους Κροάτες και τους Σέρβους. Όταν έληξε ο πόλεμος άρχισαν να εμφανίζονται νέοι τηλεοπτικοί σταθμοί προκειμένου να χρησιμεύσουν ως προπαγανδιστικά μέσα. Οι ιδιωτικοί σταθμοί εμφανίστηκαν σαν τα μανιτάρια τα προηγούμενα χρόνια κυρίως χάρη στη χρηματοδότηση της Διεθνούς Κοινότητας. Οποιοσδήποτε επιθυμούσε να εισέλθει στο χώρο της τηλεόρασης και είχε εξασφαλισμένη χρηματοδότηση ή ένα μικρό κεφάλαιο, το έκανε ακόμη και αν δεν είχε ιδέα τι πραγματικά είναι η τηλεόραση.

Ακόμη και η Διεθνής Κοινότητα προσπάθησε να δημιουργήσει το δικό της τηλεοπτικό δίκτυο το OBN (Open Broadcast Network) με σκοπό την υποστήριξη της δημοκρατίας, και της ανεξάρτητης δημοσιογραφίας και να παίζει το ρόλο της δημόσιας τηλεόρασης, απευθυνόμενη σε όλους και να φιλοξενώντας θέματα από όλες τις περιοχές της χώρας.⁴⁶ Όμως το OBN δεν μπόρεσε να δικαιώσει τις προσδοκίες, καθώς αντιμετώπισε την καχυποψία των αρχών και των τοπικών κοινωνιών και δεν μπόρεσε να έχει μεγάλη απήχηση στο τηλεοπτικό κοινό, με αποτέλεσμα η Διεθνής Κοινότητα να διακόψει τη λειτουργία του.⁴⁷

Σήμερα σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία στη Βοσνία υπάρχουν 71 τηλεοπτικοί σταθμοί, από τους οποίους οι 42 βρίσκονται στην Ομοσπονδία των Βόσνιων Μουσουλμάνων και των Κροατών και οι 29 στη Σερβική Δημοκρατία της Βοσνίας.

Οι ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί εμφανίστηκαν με μεγάλη καθυστέρηση στην Αλβανία σχεδόν ταυτόχρονα με την κατάρρευση των οικονομικών πυραμίδων. Επρόκειτο για τους TV Shijak, TV Vefa και το TV Arberia.⁴⁸ Μετά την πτώση του

Μπери́σα ο αριθμός τους αυξήθηκε κατακόρυφα με αποτέλεσμα το 2000 να υπάρχουν 75 τηλεοπτικοί σταθμοί, από τους δύο οποίους δυο ο TV Klan και ο TV Arberia καλύπτουν με το σήμα τους όλη την αλβανική επικράτεια, και οι υπόλοιποι εκπέμπουν σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο.⁴⁹

Στο Κοσσυφοπέδιο τέλος λειτουργούν τέσσερις τηλεοπτικοί σταθμοί, ο TV 21, ο Kohavision, η κρατική Radio Television Kosovo και ο AA. Όλοι δημιουργήθηκαν το 1999 με την οικονομική στήριξη της Διεθνούς Κοινότητας καθώς η λειτουργία των ΜΜΕ θεωρήθηκε βασικό στοιχείο για την επάνοδο στην ειρήνη και για την επικοινωνία των πολιτών με τις αρχές.⁵⁰

4.5. Το Ραδιόφωνο

Η κατάσταση στα ερτζιανά της Σλοβενίας μοιάζει πολύ με το τηλεοπτικό πεδίο. Δεν υπάρχουν μεγάλοι ιδιωτικοί σταθμοί επειδή ο πληθυσμός της χώρας είναι μικρός και τα γειτονικά κράτη, Ιταλία και Αυστρία έχουν μεγάλη ραδιοφωνική παράδοση. Εξαιρέση αποτελούν μόνον οι δημόσιοι ραδιοφωνικοί σταθμοί που ανήκουν στην RTV Slovenja. Συνολικά υπάρχουν 21 τοπικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, οι οποίοι έχουν σταθερό κοινό και προσφέρουν πρόγραμμα καλής ποιότητας, 47 ιδιωτικοί εμπορικοί και 8 κρατικοί.⁵¹

Στη Ρουμανία οι πρώτοι ιδιωτικοί σταθμοί άρχισαν να λειτουργούν στο Βουκουρέστι το 1990 με μουσικό πρόγραμμα και ειδήσεις από το κρατικό ραδιόφωνο. Μετά το 1992, οπότε και έπαψε να υπάρχει το μονοπώλιο των κρατικών μέσων ενημέρωσης οι ραδιοφωνικοί σταθμοί πολλαπλασιάζονταν μέρα με τη μέρα. Δεν είναι γνωστός ο ακριβής αριθμός των ραδιοφωνικών σταθμών που εκπέμπουν στη Ρουμανία. Πάντως το 1997 υπήρχαν περισσότεροι από 110 ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί σε ολόκληρη τη χώρα.⁵²

Σε αντίθεση με την τηλεόραση, όπου δεν γίνονται ιδιαίτερα μεγάλες επενδύσεις στη Βουλγαρία και το επίπεδο των εκπομπών είναι χαμηλό, το επίπεδο του ραδιοφώνου στη Βουλγαρία πάντα ήταν εξαιρετικά υψηλό. Οι ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί άρχισαν να λειτουργούν το 1992. Ο πρώτος ιδιωτικός σταθμός που εξέπεμπε σήμα ήταν ο FM+. Σήμερα στη Βουλγαρία υπάρχουν περισσότεροι από 160 ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί και αυξάνονται διαρκώς. Μερικοί σταθμοί, όπως οι Darik, TNN, Kom, Atlantic και Vesselina έχουν μετεξελιχθεί σε ραδιοφωνικά δίκτυα δημιουργώντας νέους ραδιοφωνικούς σταθμούς με το ίδιο όνομα σε άλλες

πόλεις και καλύπτοντας με το σήμα τους όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος της χώρας.⁵³

Στη FYROM εκπέμπουν 94 ραδιοφωνικοί σταθμοί, από τους οποίους οι 34 είναι κρατικοί. Οι πέντε από αυτούς ανήκουν στην κρατική MRTV και οι υπόλοιποι 29 είναι τοπικοί σταθμοί, εγκατεστημένοι σε όλες σχεδόν τις πόλεις της χώρας. Υπάρχουν επίσης 60 ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, οι οποίοι έχουν σαφώς μεγαλύτερη ακροαματικότητα από τους κρατικούς. Όμως μόνο δυο από αυτούς (Kanal 77 και Antena 5) εκπέμπουν σε όλη την επικράτεια.⁵⁴

Η περίπτωση του ραδιοφώνου στη Σερβία διαφέρει αρκετά από τις υπόλοιπες χώρες, καθώς στην πρώην Γιουγκοσλαβία λειτουργούσαν πολλοί επαρχιακοί κρατικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί και αρκετοί δημοτικοί σταθμοί, οι οποίοι είχαν μεγάλη ελευθερία στη λειτουργία τους και στη δημοσιογραφική επιμέλεια των εκπομπών τους. Μάλιστα οι εκπομπές του κεντρικού κρατικού ραδιοφώνου μέχρι τα τέλη του 1991 χαρακτηρίζονταν από ασυνήθιστη αντικειμενικότητα. Η κατάσταση άλλαξε στα τέλη του 1991. ΟΙ κρατικοί σταθμοί έγιναν φερέφωνα του καθεστώτος και νέοι σταθμοί άρχισαν να ξεφυτρώνουν σε όλη τη Σερβία για να πληρώσουν το κενό που είχε δημιουργηθεί. Παράλληλα αυξήθηκε και ο αριθμός των δημοτικών σταθμών.⁵⁵

Από όλους τους ραδιοφωνικούς σταθμούς ο πιο γνωστός στη Σερβία και στο εξωτερικό είναι ο B92. Ένας ραδιοφωνικός σταθμός, καθαρά ειδησεογραφικός, ο οποίος από την αρχή της δημιουργίας του το 1991 τάχθηκε στο πλευρό των δυνάμεων της αντιπολίτευσης και άσκησε σφοδρή τακτική στο καθεστώς του Μιλόσεβιτς.⁵⁶ Το B92, μαζί με 35 ραδιοφωνικούς και 18 τηλεοπτικούς σταθμούς, δημιούργησαν το 1996 το ANEM, το δίκτυο ανεξάρτητων μέσων ενημέρωσης στη Γιουγκοσλαβία με σκοπό να προωθήσουν την ανεξάρτητη και αντικειμενική.⁵⁷ Από τους υπόλοιπους ραδιοφωνικούς σταθμούς που είχαν ταχθεί με την αντιπολίτευση ξεχώριζαν το Studio B, ένας ραδιοφωνικός σταθμός που ιδρύθηκε το 1974 και ανήκει στο δήμο του Βελιγραδίου και το Radio Pancevo του αντιστοίχου Δήμου που ιδιωτικοποιήθηκε το 1989.⁵⁸ Φυσικά οι ραδιοφωνικοί σταθμοί που υποστήριζαν το καθεστώς του Μιλόσεβιτς ήταν περισσότεροι, καθώς δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα στη λειτουργία τους, ενώ υπήρχαν και πολλοί σταθμοί που ιδρύθηκαν από τα άλλα μέσα ενημέρωσης, όπως το Radio Politika και το Tanjug Radio.⁵⁹

Σήμερα στην επικράτεια της Σερβίας λειτουργούν περισσότεροι από 400 ραδιοφωνικοί σταθμοί, οι οποίοι εκπέμπουν από κάθε γωνιά της χώρας στα βραχέα,

μεσαία και μακρά κύματα χωρίς κάποιες προδιαγραφές με αποτέλεσμα να επικρατεί χάος και όλοι να καλούν την κυβέρνηση να βάλει κάποια τάξη στο ραδιοηλεκτρονικό πεδίο.⁶⁰

Στο Μαυροβούνιο οι ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί άρχισαν να εμφανίζονται στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Όλοι σχεδόν δημιουργήθηκαν με δωρεές από διεθνείς οργανισμούς, όπως το German Marshall Fund, το IREX, το USAID και το Open Society προκειμένου να προαχθεί η ελεύθερη πληροφόρηση και να υπάρξουν εναλλακτικές φωνές στην προπαγάνδα του Μιλόσεβιτς. Από τους 32 σταθμούς που εκπέμπουν μόνο οι 17 είναι ιδιωτικοί και από αυτούς μόνο οι τρεις έχουν τη δυνατότητα να καλύψουν με το σήμα τους όλη την επικράτεια.⁶¹

Στο Κοσσυφοπέδιο καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ουσιαστικά υπήρχε απαγόρευση της εκπομπής των ραδιοφωνικών σταθμών. Όμως αρκετοί σταθμοί αγνοούσαν τις απαγορεύσεις με αποτέλεσμα να δέχονται την επέμβαση της σερβικής αστυνομίας. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι Αλβανοί του Κοσσυφοπεδίου άκουγαν τους ραδιοφωνικούς σταθμούς που ήταν πλέον εγκατεστημένοι είτε στην Αλβανία, είτε σε άλλες χώρες και εξέπεμπαν σήμα από τα βραχεία κύματα. Οι ραδιοφωνικοί σταθμοί άρχισαν να εκπέμπουν και πάλι χωρίς προβλήματα αμέσως μετά την εγκατάσταση των δυνάμεων του NATO στο Κοσσυφοπέδιο. Μέχρι το τέλος του 1999 ο αριθμός τους είχε ξεπεράσει τους 100 αφού οι περισσότεροι είχαν λάβει κάποια μορφή επιχορήγησης από την UNMIK. Μέσα στο 2000 όμως η αγορά αυτορυθμίστηκε και πλέον οι ραδιοφωνικοί σταθμοί δεν ξεπερνούν τους 40 από τους οποίους μόνο τρεις έχουν άδεια εκπομπής σε όλο το Κοσσυφοπέδιο.⁶² Όλοι εκπέμπουν στα αλβανικά, εκτός από το Radio Pristina, που ανήκει στην κρατική RTK και τους ραδιοφωνικούς σταθμούς της KFOR και της UNMIK, που έχουν προγράμματα και στις άλλες γλώσσες.⁶³

Στην Κροατία υπήρχαν αρκετοί δημοτικοί και τοπικοί ιδιωτικοί σταθμοί πριν από την ανεξαρτησία της. Το 1993 ο συνολικός αριθμός τους υπολογίζονταν σε 80. Στη διάρκεια της διακυβέρνησης της χώρας από τον Φράνιο Τούντζμαν οι συνθήκες δεν ήταν κατάλληλες για τη δημιουργία και τη λειτουργία ραδιοφωνικού σταθμού, γι αυτό και όλοι αντιμετώπιζαν προβλήματα από το καθεστώς. Η κατάσταση αυτή αντιστράφηκε μετά την πτώση του HDZ από την εξουσία. Έτσι στα μέσα του 2001 λειτουργούσαν εκτός από τους κρατικούς σταθμούς σχεδόν 100 ραδιοφωνικοί σταθμοί, από τους οποίους οι 17 εκπέμπουν σε επίπεδο καντονιού και 80 στην περιοχή της πόλης όπου είναι εγκατεστημένοι.⁶⁴ Οι περισσότεροι ανήκουν σε ιδιώτες.

Όλοι οι τοπικοί σταθμοί δίνουν προτεραιότητα στις μουσικές παραγωγές, ενώ ελάχιστοι είναι αυτοί που διατηρούν και ενημερωτικές ζώνες, διότι οι ενημερωτικές εκπομπές στοιχίζουν πολύ, έσοδα δεν υπάρχουν και το κοινό δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στη διασκέδαση και λιγότερο στην ενημέρωσή του.⁶⁵

Στη Βοσνία πριν την έναρξη του πολέμου υπήρχαν εκτός από τον κρατικό ραδιοφωνικό σταθμό ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί στις μεγαλύτερες πόλεις. Επίσης υπήρχαν περίπου 1000 ραδιοερασιτέχνες, οργανωμένοι σε 250 ομίλους. Όλοι σχεδόν οι ραδιοφωνικοί σταθμοί συνέχισαν να υφίστανται και στη διάρκεια του πολέμου, αν και τάχθηκαν με τη θέλησή τους ή με τη βία στο πλευρό της μιας εκ των αντιμαχομένων πλευρών. Οι ραδιοερασιτέχνες δημιούργησαν αρχικά ένα δίκτυο που προσπαθούσε να αντισταθεί στον πόλεμο που ερχόταν, αλλά αργότερα δέχθηκαν τέτοιες πιέσεις, ώστε αρκετοί από αυτούς είναι υπεύθυνοι για την πτώση πόλεων στα χέρια της άλλης εθνικής ομάδας.⁶⁶

Τον Αύγουστο του 2000 λειτουργούσαν στο έδαφος της Βοσνίας 210 ραδιοφωνικοί σταθμοί. Από αυτούς οι 127 είχαν την έδρα τους στην Ομοσπονδία των Βόσνιων Μουσουλμάνων και των Κροατών και οι 83 στη Σερβική Δημοκρατία.⁶⁷ Αξίζει να αναφερθούν το Radio FERN (Free Inter-Ethnic Radio Network, ένα δίκτυο 35 ραδιοφωνικών σταθμών, που ξεκίνησε να εκπέμπει το 1996 στις παραμονές των πρώτων μεταπολεμικών εκλογών με χρηματοδότηση από την ελβετική κυβέρνηση και τον ΟΑΣΕ, με σκοπό να προσφέρει ελεύθερη και αντικειμενική πληροφόρηση για την υλοποίηση της ειρηνευτικής διαδικασίας και την προεκλογική εκστρατεία, το Radio 27, ένα κοινό πρόγραμμα του Radio Free Europe και τοπικών σταθμών της Βοσνίας, που μετέδιδε καθημερινά ένα δίωρο πρωινό ενημερωτικό πρόγραμμα, που προετοιμαζόταν από ένα επιτελείο δημοσιογράφων με έδρα την Πράγα και με το ειδησεογραφικό υλικό που αποστέλλουν 31 σταθμοί από τη Βοσνία και ένα ακόμη πρόγραμμα ανταλλαγής ειδήσεων με την ονομασία PHONO SERVICE-RENS, (Radio Exchange Network Service) στο οποίο μετείχαν 40 τοπικοί σταθμοί που λειτούργησε από το 1997 έως το 1999.⁶⁸ Τα προγράμματα αυτά είχαν σκοπό τον περιορισμό της εχθρότητας και του αποκλεισμού μέσα από τη συνεργασία πολλών ραδιοφωνικών σταθμών. Ολοκλήρωσαν τη λειτουργία τους όταν πλέον αναδιοργανώθηκε το κρατικό ραδιόφωνο έτσι ώστε να εξυπηρετεί τις επιδιώξεις όλων των εθνικών ομάδων.

Στην Αλβανία παρατηρήθηκε η ίδια καθυστέρηση στη δημιουργία ραδιοφωνικών σταθμών που είχε εμφανιστεί και στην τηλεόραση. Οι πρώτοι

ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, ο Antena Jug και ο Dea, έκαναν την εμφάνισή τους το 1996 στο Αργυρόκαστρο. Μέσα στα δυο επόμενα χρόνια δημιουργήθηκαν περισσότεροι από 60 ραδιοφωνικοί σταθμοί. Η τάση αυτή ανακόπηκε το 2000 καθώς αρκετοί σταθμοί διέκοψαν τη λειτουργία τους για οικονομικούς λόγους. Σήμερα συνεχίζουν να υφίστανται λιγότεροι από 20 ιδιωτικοί σταθμοί.⁶⁹

4.6. Η απήχηση των μέσων ενημέρωσης

4.6.1 Ο Τύπος

Η κυκλοφορία των εφημερίδων συνδέεται απόλυτα με δυο στοιχεία την εικόνα της αξιοπιστίας ή την όχι των μέσων ενημέρωσης του κοινού και την οικονομική κατάσταση των πολιτών. Έτσι όταν κατέρρευε το κομμουνιστικό καθεστώς στη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και την Αλβανία ο κόσμος στράφηκε στις εφημερίδες προκειμένου να εξασφαλίσει την απαραίτητη πληροφόρηση από ένα νέο θεσμό, τον ελεύθερο Τύπο, το πρώτο γέννημα της νέας εποχής.

Στη Ρουμανία όλες οι εφημερίδες γνώρισαν μεγάλη απήχηση. Οι Ρουμάνοι, στερημένοι από κάθε πληροφόρηση, ιδέες και απόψεις, ανταποκρίθηκαν αγοράζοντας καθημερινά όλες τις εφημερίδες που κυκλοφορούσαν. Η *Adevarul* πουλούσε 2.000.000 φύλλα καθημερινά, η *Romania Libera* 1.200.000, η *Tineretul Liber* 500.000, ενώ εξαιρετικά υψηλή ήταν και η κυκλοφορία των τοπικών εφημερίδων. Κι όλα αυτά όταν τα τυπογραφεία ήταν απαρχαιωμένα και το σύστημα διανομής αναποτελεσματικό σε τέτοιο βαθμό ώστε οι εφημερίδες δεν μπορούσαν να φθάσουν στα χωριά της επαρχίας.⁷⁰

Στη γειτονική Βουλγαρία ο Τύπος έγινε εξίσου δημοφιλής. Όλες οι εφημερίδες που εμφανίστηκαν πωλούσαν εκατοντάδες χιλιάδες φύλλα και εξαντλούνταν σε μικρό χρονικό διάστημα. Τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση του κομμουνισμού στην Αλβανία οι Αλβανοί δημιουργούσαν ουρές για να αγοράσουν και να διαβάσουν τα νέα, διψασμένοι για ειδήσεις. Ζητούσαν κυρίως τις εφημερίδες της αντιπολίτευσης, αλλά αρκετοί διάβαζαν ακόμη και τη *Zeri I Popullit*, η οποία είχε ακόμη πολλούς συνδρομητές.⁷¹

Αντίθετα στην πρώην Γιουγκοσλαβία τα πράγματα δεν ακολούθησαν την ίδια πορεία. Οι εφημερίδες γνώρισαν μεγάλη αύξηση στην κυκλοφορία τους στις περιοχές που ζητούσαν μια δραστική αλλαγή, όπως στην Κροατία και τη Σλοβενία, ενώ στις υπόλοιπες, όπως τη Σερβία, το Μαυροβούνιο, τη Βοσνία και τη μετέπειτα FYROM δεν υπήρξε κάποια σημαντική διαφοροποίηση στην κυκλοφορία των εφημερίδων.

Το 1990, τελευταία χρονιά πριν την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας ο Τύπος έδειχνε ότι θα γνώριζε μεγάλη άνθιση καθώς υπήρχαν εφημερίδες με μεγάλη κυκλοφορία, όπως η *Vecernji List* που πωλούσε 350.000 φύλλα και η *Slobodna Dalmacija* 100.000 φύλλα. Όμως με την έναρξη του πολέμου η κυκλοφορία των εφημερίδων άρχισε να μειώνεται.⁷² Την ίδια εποχή οι εφημερίδες στη Σλοβενία ήταν εξίσου δημοφιλείς, αν όχι περισσότερο. Αν και δεν υπάρχουν στοιχεία για την κυκλοφορία των εφημερίδων για το διάστημα 1990-1991, ωστόσο οι εκτιμήσεις συγκλίνουν σε μια κυκλοφορία της τάξης των 850.000-1.000.000 φύλλων ημερησίως με αυξητικές τάσεις.⁷³

Αντίθετα στο νότο της Γιουγκοσλαβίας ο Τύπος δεν ήταν ποτέ δημοφιλής καθώς η συνολική κυκλοφορία των εφημερίδων ποτέ δεν είχε αγγίξει ούτε καν τα 100.000 φύλλα. Το διάστημα 1990-1991 που οδήγησαν τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας στην απόσχιση από τη Γιουγκοσλαβία η κυκλοφορία των εφημερίδων παρέμεινε σταθερή στο επίπεδο των 55.000 φύλλων ημερησίως.⁷⁴ Για το Μαυροβούνιο δεν υπάρχουν χωριστά στοιχεία για την κυκλοφορία των εφημερίδων καθώς η ανάγκη για πληροφόρηση καλύπτονταν από τις σερβικές εφημερίδες που εκδίδονταν στο Βελιγράδι. Στη Βοσνία ο Τύπος δεν μπόρεσε ποτέ να γίνει δημοφιλής, διότι η εποχή της έκρηξης των έντυπων μέσων ενημέρωσης συνέπεσε με την έναρξη του πολέμου στη Βοσνία. Πριν την έναρξη του πολέμου η εφημερίδα *Oslobodjenje* κυκλοφορούσε σε 80.000 φύλλα στη Βοσνία και το περιοδικό *Dani* 100.000 τεύχη.⁷⁵ Ο πόλεμος εμπόδισε και ακόμη παρεμποδίζει τις εφημερίδες να κυκλοφορούν σε όλη την επικράτεια της Βοσνίας και μείωσε σε τέτοιο βαθμό το βιοτικό επίπεδο των Βοσνίων, ώστε οι περισσότεροι από αυτούς δεν είχαν τη δυνατότητα να αγοράζουν εφημερίδες. Έτσι σε πολλές περιοχές της Βοσνίας ήταν αδύνατον να βρει κανείς ακόμη και το γνωστό περιοδικό *Dani* με αποτέλεσμα η κυκλοφορία του να μην ξεπερνά τα 16.000 τεύχη.⁷⁶

Στην ίδια τη Σερβία η κυκλοφορία των εφημερίδων παρουσίαζε πτωτικές τάσεις καθώς πλέον δεν μπορούσαν οι σερβικές εφημερίδες να πωλούνται και στις άλλες -πρώην ομόσπονδες- δημοκρατίες. Το 1991 η *Borba* πωλούσε 50.000 φύλλα, το περιοδικό *NIN* 70.000 τεύχη (1990) και το *Vreme* 25.000 τεύχη.⁷⁷

Τα επόμενα χρόνια η κυκλοφορία των εφημερίδων παρέμεινε σταθερή στις χώρες που ο Τύπος διατήρησε το κύρος του και την ανεξαρτησία του, απέκτησε ανοδικές τάσεις όπου εκδόθηκαν νέες εφημερίδες που αναμείχθηκαν στην πολιτική σκηνή εκφράζοντας τα αιτήματα της κοινωνίας για αλλαγή και καθοδικές τάσεις στις

χώρες που ο Τύπος δεν μπόρεσε να εκπροσωπήσει επαρκώς τη θέληση και τα ενδιαφέροντα των πολιτών.

Τα μέσα ενημέρωσης στη Σλοβενία παρέμειναν εξαιρετικά δημοφιλή από την ανεξαρτησία της χώρας μέχρι και σήμερα αντανακλώντας την εμπιστοσύνη των Σλοβένων προς αυτά. Η ημερήσια κυκλοφορία των εφημερίδων ξεπερνά τα 850.000 φύλλα, ενώ στον αριθμό αυτό θα πρέπει να προστεθούν και τα 200.000 φύλλα που πωλούν καθημερινά οι τοπικές εφημερίδες. Με άλλα λόγια το 65% των Σλοβένων αγοράζουν καθημερινά τουλάχιστον μια εφημερίδα.⁷⁸

Σε γενικές γραμμές το κοινό παρέμεινε αφοσιωμένο στις εφημερίδες και στη Βουλγαρία. Το 1998 ο ένας στους τρεις Βούλγαρους διάβαζε καθημερινά εφημερίδα, ενώ το 70% των Βουλγάρων αγόραζε εφημερίδα τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα. Οι εφημερίδες με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία, *24 Chasa* και *Trud* είχαν μια μέση κυκλοφορία 500.000 φύλλων ημερησίως.⁷⁹ Δυο χρόνια αργότερα η συνολική κυκλοφορία των εφημερίδων είχε σημειώσει κάμψη καθώς ανερχόταν σε 900.000 φύλλα ημερησίως, ενώ η *24 Chasa* είχε μέση ημερήσια κυκλοφορία 400.000 φύλλων.⁸⁰ Ακόμη και το 1997 που οι Βούλγαροι είχαν να αντιμετωπίσουν υπερπληθωρισμό, οι *24 Chaca* και η *Trud* πωλούσαν από 200.000 φύλλα, οι *168 Chasa* 120.000 και οι υπόλοιπες είχαν κυκλοφορία μεταξύ 10-40.000 φύλλων.⁸¹

Η απήγηση των ΜΜΕ στο Μαυροβούνιο είναι σε γενικές γραμμές σημαντική. Οι εφημερίδες της Ποντογκόριτσα πωλούν ημερησίως περίπου 50.000 φύλλα, αριθμός αξιοσημείωτος για ένα πληθυσμό 600.000 κατοίκων και με χαμηλό επίπεδο μόρφωσης.⁸² Οι κάτοικοι της Βοσνίας ακόμη και σήμερα δεν αγοράζουν εφημερίδες στο βαθμό που αγοράζουν οι κάτοικοι των γειτονικών χωρών. Η συνολική κυκλοφορία των ημερήσιων και των εβδομαδιαίων εφημερίδων μόλις ξεπερνά τα 100.000 φύλλα. Οι χαμηλές πωλήσεις είναι αποτέλεσμα κυρίως της κακής οικονομικής κατάστασης των Βόσνιων.

Ανοδικά κινηθηκε η κυκλοφορία των εφημερίδων στη FYROM και στη Σερβία. Στη FYROM ειδικότερα λόγω της εμφάνισης των εφημερίδων *Dnevnik*, *Makedonija Denec*, *Fakti*, *Makedonski Sport*, η συνολική κυκλοφορία των εφημερίδων το 1998 διπλασιάστηκε σε σχέση με το 1996 και παρέμεινε έντονα ανοδική και το 1999 και το 2000.⁸³ Στη Σερβία αφού παρατηρήθηκε το διάστημα 1992-1993 μια σοβαρή κάμψη στην κυκλοφορία του Τύπου που οφειλόταν στην κακή οικονομική κατάσταση και στην πίεση που δέχονταν όλα τα ΜΜΕ από τον Μιλόσεβιτς, από το 1994 η κατάσταση άρχισε να αλλάζει. Το 1997 η

αναγνωσιμότητα των εφημερίδων είχε ξεπεράσει τα 800.000 άτομα ημερησίως.⁸⁴ Οι πωλήσεις ακολουθούσαν κι αυτές ανοδική πορεία. Η αύξηση της κυκλοφορίας οφειλόταν αποκλειστικά στις νέες αντιπολιτευόμενες εφημερίδες, όπως τη *Nasa Borba*, τη *Dnevni Telegraph*, τη *Danas* και τη *Blic*.⁸⁵

Αντίθετα στη Ρουμανία, στην Κροατία και στην Αλβανία η κυκλοφορία των εφημερίδων είναι έντονα πτωτική. Στη Ρουμανία στα τέλη του 1995 η *Romania Libera*, η *Adevarul* και η *Evenimentul Zilei* πωλούσαν 85.000, 110.000 και 130.000 αντίστοιχα, ενώ υπήρχαν άλλες εφημερίδες πανρουμανικής κυκλοφορίας που πωλούσαν 7.000-30.000. Οι εβδομαδιαίες και οι τοπικές εφημερίδες επίσης είχαν χαμηλές πωλήσεις.⁸⁶

Στην Κροατία η κυκλοφορία των εφημερίδων άρχισε να μειώνεται αμέσως μετά την έναρξη του πολέμου με τη Σερβία. Το 1998 και το 2000 η κυκλοφορία των εφημερίδων δεν ξεπερνούσε τα 300.000 και 270.000 φύλλα ημερησίως αντίστοιχως. Η κυκλοφορία των εφημερίδων ακολουθεί σταθερά καθοδική πορεία ειδικά για εκείνες που ακολούθησαν το δρόμο της παραπληροφόρησης ή της αποσιώπησης των καθημερινών προβλημάτων των πολιτών γεμίζοντας τις σελίδες τους με ελαφρά θέματα. Πάντως σε μεγάλο βαθμό για τις χαμηλές πωλήσεις των εφημερίδων υπεύθυνη είναι και η κακή οικονομική κατάσταση των Κροατών.⁸⁷

Σύμφωνα με στοιχεία που αναφέρει το International Journalists' Network η κυκλοφορία των εφημερίδων σημειώνει συνεχή πτωτική τάση. Στα τέλη του 1998 οι εφημερίδες πωλούσαν καθημερινά 75.000 φύλλα. Ένα χρόνο αργότερα η κυκλοφορία τους είχε πέσει στα 65.000 φύλλα και το 2000 περιορίστηκε ακόμη περισσότερο στα 50.000 φύλλα.⁸⁸ Σύμφωνα με μια άλλη πηγή, το Albanian Media Institute η συνολική κυκλοφορία των εφημερίδων τον Σεπτέμβριο του 2000 ανερχόταν σε 95.000 φύλλα περίπου, νούμερο αρκετά υψηλότερο από εκείνο της IJN αλλά και πάλι μικρό ακόμη και για μια φτωχή χώρα, όπως η Αλβανία. Οι εφημερίδες με το μεγαλύτερο αναγνωστικό κοινό είναι η *Shekulli* και η *Koha Jone*.⁸⁹

Τα σημαντικότερα αίτια για τη χαμηλή κυκλοφορία των εφημερίδων είναι τέσσερα, η αδυναμία του δικτύου διανομής των εφημερίδων εκτός των μεγάλων πόλεων, το υψηλό κόστος έκδοσης και πώλησης των εφημερίδων καθώς για τον μέσο εργαζόμενο η καθημερινή αγορά της εφημερίδας *Koha Jone* απαιτεί το 30% του μηνιαίου μισθού του, η εμφάνιση των ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών και η αρνητική γνώμη των Αλβανών για τα μέσα ενημέρωσης στο σύνολό τους.⁹⁰

4.6.2. Η τηλεόραση

Στην Αλβανία ο σταθμός που έχει τη μεγαλύτερη τηλεθέαση παραμένει η κρατική τηλεόραση. Από τους ιδιωτικούς σταθμούς οι πιο δημοφιλείς είναι ο TV Arberia και ο TV Klan και ακολουθούν ο TV Koha, ο TV Teuta και ο TV Shijak.⁹¹ Από τους τηλεοπτικούς σταθμούς της FYROM μεγαλύτερη τηλεθέαση έχουν η κρατική MRTV επειδή καλύπτει με το σήμα της όλη την επικράτεια και ακολουθούν οι A1 και TV SITEL που έχουν άδεια εκπομπής σε όλη την επικράτεια.⁹²

Οι σταθμοί με τη μεγαλύτερη τηλεθέαση στη Βοσνία είναι αυτοί που μπορούν να καλύπτουν με το σήμα τους όλη την επικράτεια. Δηλαδή οι δυο κρατικοί σταθμοί, ο RTV BiH από το Σαράγεβο με 25,9% και ο RTV Srpska με 1,4% του συνόλου του πληθυσμού και ο μόνος άλλος σταθμός με τέτοια εμβέλεια ο OBN με 5,5%. Από τους τοπικούς σταθμούς αξιόλογα ποσοστά τηλεθέασης έχουν ο NTV Banja Luka και ο NTV Hayat που εκπέμπει από το Σαράγεβο. Ένας ακόμη δημοφιλής ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός στη Σερβική Δημοκρατία είναι η TV Alternativa, που εκπέμπει από τη Μπάνια Λούκα.⁹³

Οι τηλεοπτικοί σταθμοί που εκπέμπουν στο Μαυροβούνιο είναι η κρατική τηλεόραση RTV Crne Gore και οι ιδιωτικοί NTV Montena, TV Blue Moon, TV Elmag, Yu Info και TV Sky Sat. Σύμφωνα με δημοσκόπηση που διενήργησε η RTV Crne Gore το 2001 σε δείγμα 700 πολιτών σε όλη την επικράτεια του Μαυροβουνίου η κρατική τηλεόραση είναι πρώτη και με μεγάλη διαφορά στην προτίμηση του κοινού, ειδικά για τις ενημερωτικές εκπομπές.⁹⁴

Η κρατική Κροατική Ραδιοφωνία και Τηλεόραση (HRT) αποτελεί την κύρια πηγή πληροφόρησης για τους Κροάτες. Το 1999 μια έρευνα αγοράς έδειξε ότι το 90% των ερωτηθέντων την ανέφερε ως πηγή πληροφόρησης και το 74% ως τη μόνη πηγή πληροφόρησής τους.⁹⁵

Ο τηλεοπτικός σταθμός με τη μεγαλύτερη απήχηση μεταξύ των Σλοβένων είναι ο POP TV. Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησε το Mediana, το Ινστιτούτο Ερευνών για τα Μέσα Ενημέρωσης, τον Ιούλιο του 2000 είχε κατά μέσο όρο 941.000 τηλεθεατές, ενώ ο αμέσως επόμενος σταθμός ήταν το πρώτο πρόγραμμα της δημόσιας τηλεόρασης με 587.000 τηλεθεατές. Επίσης πολύ υψηλά ποσοστά τηλεθέασης καταγράφονται και στις ενημερωτικές εκπομπές των τηλεοπτικών σταθμών με αποκορύφωμα τις ειδήσεις του POP TV που παρακολουθεί ο ένας στους δυο Σλοβένους.⁹⁶

4.6.3. Το ραδιόφωνο

Στη Ρουμανία οι σημαντικότεροι ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί είναι ο Radio Contact, ο Radio Pro-FM, ο Radio Total, ο Radio Delta και ο Delta 2M+. Ο σταθμός με τη μεγαλύτερη ακροατικότητα είναι ο Radio Contact, ο οποίος το 1997 κάλυπτε με το σήμα του το μεγαλύτερο μέρος της χώρας και είχε ακροατικότητα μεγαλύτερη από 30%.⁹⁷

Στη Σλοβενία ο σταθμός με την υψηλότερη ακροατικότητα είναι το Πρώτο Πρόγραμμα του κρατικού ραδιοφώνου, που εκπέμπει ενημερωτικό και ειδησεογραφικό πρόγραμμα.⁹⁸

Στη Βοσνία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 οι σταθμοί με τη μεγαλύτερη ακροατικότητα είναι οι τρεις κρατικοί σταθμοί. Προηγείται ο Radio BiH με 13,6%, και ακολουθούν το Radio Republika Srpska με 5,1% και το Radio Herceg Bosna με 5,2%. Από τους άλλους σταθμούς κανένας δεν έχει αξιολογηθεί ακροατικότητα. Ακόμη και το πολλά υποσχόμενο και υποστηριζόμενο χρηματικά από τη Διεθνή Κοινότητα μέχρι πρότινος Radio FERN δεν ξεπερνά σε ακροατικότητα το 3,6%.⁹⁹ Θετικά μπορεί να εκτιμηθεί η επισήμανση ότι το 45% των αναγνωστών είναι νέοι κάτω των 18 ετών.¹⁰⁰

Παρόλα αυτά ο Τύπος συνεχίζει να διατηρεί το κύρος του μεταξύ των Βόσνιων πολιτών. Αυτό οφείλεται περισσότερο στην εφημερίδα *Oslobodjenje* που συνέχισε να κυκλοφορεί στο Σαράγεβο ανελλιπώς στην περίοδο του πολέμου και στο ανεξάρτητο περιοδικό *Dani* παρά στην μέση ποιότητα των μέσων ενημέρωσης. Ειδικά οι τηλεοπτικοί σταθμοί θεωρούνται παντελώς αναξιόπιστοι καθώς λειτούργησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα ως προπαγανδιστικά παρά ως ενημερωτικά μέσα.¹⁰¹

Επίσης εξαιρετικά δημοφιλές παραμένει το ραδιόφωνο, τόσο οι κρατικοί σταθμοί όσο και οι ιδιωτικοί. Μάλιστα εκτός από δημοφιλές το ραδιόφωνο θεωρείται και έγκυρο μέσο ενημέρωσης από το μεγαλύτερο μέρος του κοινού.¹⁰² Αντίθετα σοβαρή κριτική δέχονται οι ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί και οι τοπικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί για το πτωχό πρόγραμμα που μεταδίδουν. Όμως η κριτική οφείλεται και στο γεγονός ότι υπάρχουν πλέον πολλές πηγές ενημέρωσης και το κοινό έχει τη δυνατότητα να συγκρίνει και να επιλέξει το μέσο που το εκφράζει καλύτερα.¹⁰³

Στη Βουλγαρία τα μέσα ενημέρωσης επηρεάζουν την κοινή γνώμη αρκετές φορές προς τη σωστή κατεύθυνση. Σε συνεργασία με διάφορες Μη Κυβερνητικές

Οργανώσεις που δρουν στη Βουλγαρία τα μέσα ενημέρωσης κατόρθωσαν να διαμορφώσουν την κοινή γνώμη υπέρ της κατάργησης της θανατικής ποινής και υπέρ της επικύρωσης από το Βουλγαρικό Κοινοβούλιο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Εθνικών Μειονοτήτων καταπολεμώντας στερεότυπες εικόνες και προκαταλήψεις της βουλγαρικής κοινωνίας.¹⁰⁴

Το 1998 όλα τα μέσα ενημέρωσης στη Βουλγαρία που ασκούν επιρροή στο λαό, περιλαμβανομένης της κρατικής τηλεόρασης και του ραδιοφώνου και των εφημερίδων βρίσκονταν πιο κοντά στους ανθρώπους της εξουσίας παρά στο λαό. Και αυτή η στενή σχέση δεν αφήνει τα ΜΜΕ να ασκούν κριτική στην εξουσία. Κάποιοι μάλιστα θεωρούν ότι η κοινή γνώμη για τα ΜΜΕ δεν είναι ξεκάθαρη διότι δεν υπάρχει κάποιο σχέδιο σχετικά με την ανεξαρτησία των ΜΜΕ.¹⁰⁵

Η απήχηση των μέσων ενημέρωσης στο σλοβενικό κοινό οφείλεται στη σχέση εμπιστοσύνης που έχουν δημιουργήσει με αυτό. Το κοινό θεωρεί ότι ο κύριος στόχος των ΜΜΕ είναι πρωταρχικά η ενημέρωσή του και ότι τα ΜΜΕ όντως σέβονται το στόχο αυτό. Επίσης εκτιμά ότι η δημοσιογραφική εργασία που γίνεται στο σύνολο των μέσων ενημέρωσης είναι υψηλού επιπέδου και ότι δεν επηρεάζονται άμεσα από την κυβέρνηση και τα πολιτικά κόμματα. Όσα μέσα ενημέρωσης δημιουργήθηκαν με σκοπό να αποτελέσουν πλατφόρμες προώθησης των απόψεων πολιτικών ομάδων δεν έτυχαν της επιδοκμασίας του κοινού και αναγκάστηκαν να διακόψουν τη λειτουργία τους.¹⁰⁶

Τα μέσα ενημέρωσης στην Κροατία δεν έχουν την ίδια απήχηση στο κοινό όπως στη Σλοβενία. Αν και ο πληθυσμός της Κροατίας είναι διπλάσιος από εκείνον της Σλοβενίας ωστόσο ποτέ η συνολική κυκλοφορία των εφημερίδων δεν έφθασε εκείνη των σλοβενικών εφημερίδων.

Παρόμοια είναι και η κατάσταση και στα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, όπου η κρατική τηλεόραση είναι ο μόνος σταθμός που καλύπτει όλη την επικράτεια, έχει τη μεγαλύτερη τηλεθέαση, αλλά δεν θεωρείται ιδιαίτερα αξιόπιστη. Η χρήση λόγου μίσους, η άμεση εξάρτηση από την εξουσία, η παραπληροφόρηση ήταν οι κύριοι λόγοι που το κοινό δεν εμπιστευόταν την κρατική τηλεόραση στην εποχή της παντοδυναμίας του Τούντζμαν.¹⁰⁷

Στο Μαυροβούνιο το κοινό παρακολουθεί τηλεόραση αρκετές ώρες ημερησίως αδιάκριτα αν πρόκειται για ενημερωτικές ή ψυχαγωγικές εκπομπές. Όμως τόσο τα έντυπα όσο και τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης δεν έχουν κάποια ξεχωριστή απήχηση στο λαό, καθώς ελέγχονται απόλυτα από τα πολιτικά κόμματα -

αποτελούν μέρος του συστήματος θα λέγαμε καλύτερα- και οι αναγνώστες ή οι τηλεθεατές τους βρίσκονται σε ευθεία συνάρτηση με τους ψηφοφόρους των κομμάτων. Ουσιαστικά ο Τύπος και η Τηλεόραση στο Μαυροβούνιο δεν έχει κάποια ξεχωριστή ισχύ, αλλά αντικατοπτρίζει τις κυρίαρχες τάσεις στην πολιτική σκηνή.¹⁰⁸

Τα μέσα ενημέρωσης στα Βαλκάνια σήμερα αποτελούν περισσότερο μια προέκταση της πολιτικής, παρά μια έκφραση της κοινής γνώμης. Ένα μεγάλο μέρος των μέσων ενημέρωσης ελέγχεται από ισχυρές πολιτικές ομάδες.

Το 1996 οι μετρήσεις της Κοινής Γνώμης στη Ρουμανία έδειξαν ότι το 80% των Ρουμάνων τάσσονταν υπέρ της εισόδου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το 92% υπέρ της εισόδου στο NATO. Μετά από 50 χρόνια κομμουνιστικού καθεστώτος και δημιουργίας μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας και πολιτικής απέναντι σε αυτούς τους οργανισμούς, είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς πώς οι Ρουμάνοι σε τέτοιο βαθμό είναι θετικοί στη συμμετοχή σε αυτούς τους οργανισμούς. Και πράγματι δεν θα μπορούσε να συμβεί αυτό αν δεν συνέβαλαν τα ΜΜΕ, τα οποία στην πραγματικότητα διαμόρφωσαν την Κοινή Γνώμη. Και για να γίνει πιο κατανοητό το μέγεθος της χειραγώγησης, την ίδια εποχή το 50% των Ρουμάνων τάσσεται ακόμη κατά της ιδιωτικοποίησης των μεγάλων μέσων παραγωγής.¹⁰⁹

Τα μέσα αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό την κοινωνία. Οι κοινωνίες στα Βαλκάνια σήμερα είναι βαθιά πολιτικοποιημένες, σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι κοινωνίες της πληροφόρησης. Έτσι και τα μέσα ενημέρωσης, αντί για πληροφόρηση, διακινούν πολιτική και επηρεάζονται άμεσα από αυτή. Κάποια μέσα ενημέρωσης επηρεάστηκαν πολύ περισσότερο από τους πολιτικούς, από ότι οι πολιτικοί από τα μέσα. Κάποια άλλα μέσα ενημέρωσης δεν μπορούσαν να επιζήσουν εκτός του κόμματος.

Αποτελεί παράδοξο ότι στην εποχή μας που τα ελεύθερα μέσα αποτελούν το ζητούμενο, η εικόνα που έχει γι αυτά η κοινή γνώμη είναι αρνητική. Αυτό δεν πρέπει να ερμηνευτεί ως εχθρική στάση του κόσμου απέναντι στον τύπο, αλλά ως επιθυμία για ένα πραγματικά ανεξάρτητο τύπο.

Ο κόσμος είναι ιδιαίτερα σκεπτικός για τη δύναμη που έχουν ή που νομίζει ότι έχουν τα μέσα ενημέρωσης και οι δημοσιογράφοι. Σε κάποιες χώρες υπάρχουν νόμοι που ορίζουν τα καθήκοντα των δημοσιογράφων, σε όλες υπάρχουν κώδικες επαγγελματικού ήθους αλλά δεν εφαρμόζονται, ενώ σε όλες τις χώρες απουσιάζουν οι μηχανισμοί ελέγχου των μέσων και των δημοσιογράφων. Αν και οι δημοσιογράφοι

συμφωνούν για το τι πρέπει να κάνουν, ωστόσο δεν συμφωνούν για το πώς πρέπει να το κάνουν.¹¹⁰

Το 1995 η ρουμανική εφημερίδα *Adevarul* ήταν οικονομικά ανεξάρτητη, παρότι μόνο το 23% των εσόδων της προέρχονταν από διαφημιστικές καταχωρήσεις.¹¹¹

Ένα από τα προβλήματα των δημοσιογράφων και των μέσων ενημέρωσης στη μεταβατική εποχή ήταν η δυσπιστία και η αδιαφορία του κοινού για τις ειδήσεις. Το κοινό, ακόμη και στις πιο αναπτυγμένες χώρες επί κομμουνισμού είχε μάθει να δυσπιστεί απέναντι στα μέσα ενημέρωσης. Μετά την αρχική ευφορία για τη δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης το κοινό ενδιαφερόταν περισσότερο για πληροφορίες σχετικά με την καθημερινότητά του και για τη διασκέδασή του και λιγότερο για τις πολιτικές ειδήσεις.¹¹²

Τα μέσα ενημέρωσης ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για τους πολέμους και τον εθνικισμό στα Βαλκάνια. Ο πόλεμος ξεκίνησε στην Κροατία και στη Βοσνία όχι μόνο διότι το θέλησαν οι πολιτικοί, αλλά διότι βρήκαν επίσης πρόθυμους δημοσιογράφους για να προωθήσουν την ιδέα του πολέμου. Μάλιστα τα μέσα ενημέρωσης προετοίμασαν τον πληθυσμό σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αποδεχθεί τον πόλεμο ως κάτι φυσικό, όταν αυτός τελικά άρχισε. Ο Tompson ξεκινά το βιβλίο του *Forging War* παραφράζοντας τον Κλαούζεβιτς "πόλεμος είναι η συνέχιση με άλλα λόγια των τηλεοπτικών ειδήσεων". Πολλοί ήταν οι "πατριώτες" δημοσιογράφοι, που ανάμεσα στο επαγγελματικό καθήκον και στη συμπαράταξη με τους εθνικούς στόχους προτίμησαν το δεύτερο και μεταβλήθηκαν σε φερέφωνα της επίσημης προπαγάνδας.¹¹³

Σήμερα (1997) τα μέσα ενημέρωσης στην Αλβανία είναι πλήρως αναξιόπιστα. Το κοινό δεν κάνει καμιά αναφορά σε εφημερίδες και δεν έχει αναπτύξει κάποια ουσιαστική σχέση με αυτές. Ίδια είναι η κατάσταση και για την τηλεόραση. Κατά τη διάρκεια της εξέγερσης εναντίον του Μπερίσα, όλος ο κόσμος έβλεπε τις σκηνές της εξέγερσης, εκτός από τους δημοσιογράφους της τηλεόρασης. Ο λόγος ήταν ότι η αλβανική τηλεόραση εξέπεμπε αυτό που ήθελε η κυβέρνηση και όχι ο λαός. Δεν είχε το θάρρος να δείξει τη διαμαρτυρία των πολιτών σε όλη τη χώρα, τις καταστροφές και τους εμπρησμούς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μια έχθρα του κοινού προς τα μέσα ενημέρωσης.¹¹⁴

Τα αλβανικά ΜΜΕ στην πραγματικότητα ποτέ ως τώρα (1997) δεν έδειξαν ενδιαφέρον για τις ανάγκες και τα πιστεύω του ατόμου. Έμεινα σιωπηλά, κουφά και

τυφλά ακόμη και όταν η αλβανική κοινωνία είχε πλήρως εξαρθρωθεί. Και αυτό έγινε γιατί οι πολιτικές δυνάμεις που προέκυψαν από το μετασχηματισμό του πολιτικού συστήματος δεν επέτρεψαν στα ΜΜΕ να αποκτήσουν ένα αυτόνομο ελεγκτικό ρόλο. Σήμερα (1997) υπάρχει σταθερή η ανάγκη τα ΜΜΕ να αποκαταστήσουν τους δεσμούς τους με την κοινωνία. Αυτό όμως θα γίνει αφού πρώτα τα ΜΜΕ ζητήσουν συγγνώμη από το κοινό για τη στάση τους απέναντί του.¹¹⁵ Μια πρόσφατη έρευνα του Albanian Media Institute έδειξε ότι οι Αλβανοί δεν σέβονται ιδιαίτερα τα μέσα ενημέρωσης.¹¹⁶

Η κρατική τηλεόραση απέκτησε μεγάλο κύρος όταν στις 22 Δεκεμβρίου 1989 ανακοίνωσε την ανατροπή του Τσαουσέσκου. Επίσης αρκετές συνεδριάσεις της νέας κυβέρνησης έγιναν στο μέγαρο της κρατικής τηλεόρασης. Έτσι η κρατική τηλεόραση έγινε ο κύριος προωθητής της νέας κυβέρνησης.¹¹⁷ Όμως η κρατική τηλεόραση έπρεπε να κάνει μεγάλα βήματα για να φθάσει το επίπεδο της τηλεόρασης στα γειτονικά κράτη, που παρακολουθούσαν οι Ρουμάνοι. Έπρεπε επίσης να αυξήσει τις ώρες εκπομπής και την ποιότητα του προγράμματος και να πείσει για την ανεξαρτησία της από παρεμβάσεις και όλα αυτά με τον πεπαλαιωμένο εξοπλισμό της δεκαετίας του 1960.¹¹⁸

Το 1995 οι ανεξάρτητες ξεπέρασαν σε κυκλοφορία τις κομματικές εφημερίδες, ενώ σήμερα κυκλοφορούν περισσότερες ανεξάρτητες εφημερίδες από κομματικές. Πάντως ο αλβανικός τύπος δείχνει ότι αποτελεί ακόμη την προέκταση των κομμάτων και της πολιτικής, παρά την κοινή γνώμη. Με μερικές εξαιρέσεις, ο τύπος εκφράζει συχνότερα άποψη παρά προσφέρει ενημέρωση. Λείπει η αντικειμενική πληροφόρηση και πλεονάζει η προπαγάνδα.¹¹⁹ Τα περισσότερα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εφημερίδες είναι αποτέλεσμα της κακής οικονομικής κατάστασης της Αλβανίας και των Αλβανών. Δεν υπάρχει ένα αξιόλογο σύστημα διανομής, ενώ και το κόστος εκτύπωσης είναι μεγάλο. Οι διαφημίσεις είναι λίγες και η κυκλοφορία των εφημερίδων περιορισμένη λόγω της μικρής αγοραστικής δύναμης των Αλβανών.

Γι αυτό και η κυκλοφορία των εφημερίδων μειώνεται. Το 1999 είχε μειωθεί η κυκλοφορία από 75.000 σε 65.000 φύλλα και το 2000 από 65.000 σε 50.000 φύλλα.¹²⁰ Λειτουργούν 75 ιδιωτικοί τηλεοπτικοί και 30 ραδιοφωνικοί σταθμοί. Σε αντίθεση με τις εφημερίδες, οι περισσότεροι τηλεοπτικοί σταθμοί ανήκουν σε κοινοπραξίες αλβανικών και ιταλικών εταιριών.¹²¹

Στη δεκαετία του 1990 η απήχηση των ηλεκτρονικών ΜΜΕ στη Βουλγαρία αυξήθηκε κατά πολύ. Τον Οκτώβριο του 1992 δόθηκε η πρώτη άδεια εκπομπής σε

ιδιωτικό ραδιοφωνικό σταθμό και μέχρι το τέλος του χρόνου είχαν λάβει άδεια εκπομπής άλλοι 5 σταθμοί. Το 1997 οι ραδιοφωνικοί σταθμοί υπολογίζονταν σε 150. Το διάστημα 1993-1994 μόνο 10 σταθμοί είχαν αφιερωμένο ακροατήριο. Το 1998 ο αριθμός τους αυξήθηκε σε 110. Παράλληλα αυξήθηκε κατά 60 φορές στο διάστημα αυτό ο αριθμός των ωρών που ακούν ραδιόφωνο οι Βούλγαροι.¹²² Τον πρώτο καιρό το ακροατήριο των νέων ιδιωτικών ραδιοφωνικών σταθμών αποτελούνταν από μικρά ιδιωτικά καταστήματα, καφέ, κομμωτήρια, κλπ. Και όχι από το ευρύ κοινό. Αυτό σήμαινε ότι πρώτα τα μέσα ενημέρωσης επηρεάστηκαν από το κοινό και από τις ανάγκες του και σε δεύτερη φάση τα μέσα ενημέρωσης προσπάθησαν να δημιουργήσουν το κοινό που επιθυμούσαν. Το 1992-1993 το κοινό των ιδιωτικών σταθμών αποτελούνταν από νεαρούς που κατοικούσαν σε μεγάλες πόλεις. Η συνολική ακροαματικότητα των σταθμών δεν ξεπερνούσε το 5-10%. Το 1995 η ακροαματικότητα των ιδιωτικών σταθμών έφθασε το 33-37% και το 1999 ξεπέρασε το 70%.¹²³

Η συνολική κυκλοφορία των εφημερίδων είναι πολύ περιορισμένη. Ακόμη και τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος η δίψα των Αλβανών για πληροφόρηση δεν εκφράστηκε με την αγορά εφημερίδων. Ο Τύπος στην Αλβανία δεν γνώρισε ποτέ τα μεγάλα νούμερα κυκλοφορίας, όπως στη Βουλγαρία ή τη Ρουμανία.

Αλλά και η άποψη που είχε ο μέσος Αλβανός για τα μέσα ενημέρωσης και τους δημοσιογράφους δεν ήταν ιδιαίτερα θετική. Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησε το Albanian Media Institute το 1998 το 60% των ερωτηθέντων απάντησε ότι τα μέσα ενημέρωσης δημιουργούν προβλήματα στη χώρα, ενώ μόνο το 23% είχε θετική γνώμη για τα μέσα ενημέρωσης.¹²⁴ Μάλιστα πολλοί ήταν οι Αλβανοί πολίτες που θεωρούσαν τους δημοσιογράφους ως υπεύθυνους όχι τόσο για τη δημιουργία των οικονομικών πυραμίδων, αλλά για τη στήριξη αυτού του συστήματος μέσω των μέσων ενημέρωσης και την αδυναμία ή άρνηση πληροφόρησης του κοινού για την επερχόμενη οικονομική καταστροφή. Και δεν είχαν άδικο. Αρκετοί δημοσιογράφοι γνώριζαν πώς θα εξελιχθεί η υπόθεση με τις πυραμίδες, αλλά έμειναν απαθείς. Οι ίδιοι είχαν επενδύσει μεγάλα ή μικρά ποσά στις πυραμίδες, ενώ όλοι

είχαν στο οικογενειακό τους περιβάλλον κάποιον ή κάποιους οι οποίοι είχαν πλουτίσει προσωρινά μέσω των πυραμίδων. Η προειδοποίηση για την επερχόμενη καταστροφή θα είχε ως αποτέλεσμα την πιο γρήγορη κατάρρευση και τη χρεοκοπία των «επενδυτών».¹²⁵

- ¹ Slavko Splichal, Sandra Basic Hrvatina, "Where is the Beauty and Who is the Beast", Directorate General X, Directorate C, Directorate General IA, Directorate B of the European Commission, *The Development of the Audiovisual Landscape in Central Europe since 1989* (Luton, 1998), σ.354.
- ² Ray Hiebert, "Transition: From the End of the Old Regime to 1996", Jerome Aumente, Peter Gross, Ray Hiebert, Owen V. Johnson, Dean Mills, *Eastern European Journalism Before, During and After Communism* (New Jersey, 1999), σ.93-94.
- ³ Αυτ., σ.94-95.
- ⁴ Αυτ., σ.107-108.
- ⁵ Αυτ., σ.99-100.
- ⁶ Αυτ., σ.101-102.
- ⁷ Press Now, *Federal Republic of Yugoslavia: From Classical Resistance to Network Strategy* <http://www.xs4all.nl/~pressnow/dossier/fry.html>.
- ⁸ "Yugoslavia", *Nations in Transit* (Freedom House, New York, 1998), σ.728.
- ⁹ Snezana Stefanovic, *Federal Media are changing Owners* (Belgrade, 2002), σ.2
- ¹⁰ Press Now, ό.π.
- ¹¹ Αυτ.
- ¹² Αυτ.
- ¹³ Αυτ.
- ¹⁴ Αυτ.
- ¹⁵ Αυτ.
- ¹⁶ Αυτ.
- ¹⁷ *Yugoslavia*, σ.729.
- ¹⁸ Αυτ., σ.728.
- ¹⁹ Dubravka Valic Nedeljkovic, *Media Presentation of Serbia-Montenegro Relations Reflected in the Pre-Term Parliamentary Elections 2001* (Beograd, 2001), σ.6-7.
- ²⁰ Αυτ., σ.1,7-8.
- ²¹ *Yugoslavia*, σ.728.
- ²² International Journalists' Network, *Albania: Press Overview*, www.ijn.net.org/profile/CEENIS/Albania/media.html.
- ²³ British Helsinki Human Rights Group, *The Albanian Media since the 1997 Election* www.bhhrg.org/albania/albania1998/media.htm.
- ²⁴ Gent Ibrahim, Agron Loci, *Media Landscape in Albania: Legal Framework* (Tirana, 2001), σ.4.
- ²⁵ *Free Press in South-Eastern Europe. Albania: Starting From Scratch* www.dds.nl/~pressnow/dossier/albania.html.
- ²⁶ Αυτ.
- ²⁷ Hiebert, ό.π., σ.114.
- ²⁸ Αυτ., σ.94-95.
- ²⁹ Ahmed Buric, "The Media War and Peace in Bosnia", *Regional Media in Conflict*, σ.76.
- ³⁰ Αυτ.
- ³¹ Αυτ., σ.95-96.
- ³² Jana Urbas, Lenart Setinc, *Media Legislation in the Republic of Slovenia* (Ljubljana, 2001), σ.2-3.
- ³³ Splichal, ό.π., σ.357-359. Brankica Petkovic, Rastko Mocnik, "Slovenia", Center for the Study of Balkan Societies and Cultures at the Department for Southeast European History, Ulf Brunnbauer, Hannes Grandits, Siegfried Gruber, Karl Kaser, Robert Pichler, Christian Promitzer (επιμ.), *Education and Media in Southeast Europe: Country Reports* (University of Graz, 1999), www-gewi.kfunigraz.ac.at/sbse/country-reports/Media-Slovenia.htm. European Journalism Centre, Sandra B. Hrvatina & Marko Milosavljevic, *The Slovenian Media Landscape*, www.ejc.nl/gr/emland/slovenia.html.
- ³⁴ Βλ. σχετικά στο επίσημο site της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης της Γιουγκοσλαβίας στο Internet www.gov.yu/media.Vesna.Vujic, "Serbia: Without Clear Rules and Law", *Media in Transition: Examples of South-Eastern Europe*, www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2001/200104-dose-01-08.htm.
- ³⁵ Marko Spadijer, Veseljko Koprivica, *A Media Landscape of Montenegro: The Political and Legal Framework for Development of the Media Scene* (Podgorica 2000), σ.9. International Journalists' Network (IJN), *Yugoslavia: Press Overview*, www.ijn.net.org/Profile/CEENIS/Yugoslavia/media.html.
- ³⁶ Peter Gross, *Mass Media in Revolution and National Development. The Romanian Laboratory* (Iowa, 1996), σ.70-71. Hiebert, ό.π., σ.99.
- ³⁷ South East European Network of Associations of Private Broadcasters (SEENAPB), *Media Legislation. Romania*, www.seenapb.org/legislation/Romania.htm.

- ⁵⁸ European Journalism Centre, Alexandru Ulmanu, *The Romanian Media Landscape, 2000*, www.ejc.nl/gr/emland/romania.html.
- ⁵⁹ South East European Network of Associations of Private Broadcasters, *Media Legislation. Croatia*, στο www.seenapb.org/legislation/Croatia.htm.
- ⁶⁰ Stjepan Malovic, Gordana Vilovic, *Media Landscape in Croatia: Structure and Economy of Media System* (Zagreb, 2000), σ.10.
- ⁶¹ Boriana Dimitrova, "Ten Years that Shook Up the National Electronic Media -but not the Air", *Media in Transition*, (28 Νοεμβρίου 2000), <http://www.station171.com/mediacen/index.php?nav=library.php&l=e>.
- ⁶² Dimitrova, *ό.π.*
- ⁶³ International Journalists' Network (IJN), *Bulgaria: Press Overview*, www.ijn.net.org/Profile/CEENIS/Bulgaria/media.html. Georgi Filipov, "Bulgaria: State Media Outlets Find it Hard to Divorce Power", *Media in Transition: Examples of South-Eastern Europe*, www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2001/200104-dose-01-11.htm. Press Now, *Bulgaria: In term of Identities*, www.dds.nl/~pressnow/dossier/bulgaria.html.
- ⁶⁴ Press Now, *The Independent Media in the Balkan Region, Macedonia/FYROM*, www.dds.nl/~presnow/about/annual97/mac.
- ⁶⁵ Vesna Sopar, Emilija Jovanova, *The Media System in the Republic of Macedonia* (Skopje, 2000), σσ.6, 17, 35, 37-38.
- ⁶⁶ Michael Montgomery, "A Television Station in Tumult", *Balkan media*, τομ. V, τευχ.1, Άνοιξη 1997, 14-15. Radenko Udovicic, *The End of the Highest Priced Media Mission in Bosnia-Herzegovina Dossier: The Case of OBN* (Sarajevo, 2001), σσ. 2-8.
- ⁶⁷ Zoran Udovicic, Tarik Jusic, Mehmed Halilovic, Radenko Udovicic and Media Plan Institute Research Team, *The Media at a Turning Point: A Media Landscape of Bosnia-Herzegovina* (Sarajevo, 2001), σσ.24-25. Udovicic, *The End*, σ.8.
- ⁶⁸ Blendi Fevziu, "War for Channels", AIM, 31 Αυγούστου 2000, www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/200009/00911-001-trae-tir.htm.
- ⁶⁹ International Press Institute (IPI), *1998 World Press Review, Albania*, www.freemedia.at/wpfr/world.html.
- ⁷⁰ International Press Institute (IPI), *1999 World Press Freedom Review, Kosovo*, www.freemedia.at/wpfr/kosovo.htm. Tahire Govori, "Kosovo: The Media under International Protectorate", *Media in Transition: Examples of South Eastern Europe*, AIM www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2001/200104-dose-01-09.htm. «Private, Independent Television Stations Launch Satellite Broadcast», USAID, Πρίστινα, 21 Σεπτεμβρίου 2000, www.usaid.gov/missions/kosovo/satellite.html.
- ⁷¹ Igor Mekina, "Slovenia" Traps of a Small Market", AIM, *Media in Transition: Examples of South-Eastern Europe*, www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2001/200104-dose-01-02.htm.
- ⁷² "Romania", *Nations in Transit* (Freedom House, New York, 1998), σ.468. Ulmanu, *ό.π.*
- ⁷³ Press Now, *Bulgaria: In term of Identities*, www.dds.nl/~pressnow/dossier/bulgaria.html.
- ⁷⁴ Sopar, *ό.π.*, σσ.8, 17.
- ⁷⁵ Mark Thompson, *Forging War. The Media in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina* (Luton, 1999), σ.101.
- ⁷⁶ Aleksandar Ciric, "(Un)Controlled Chaos", AIM, Beograd, 29 April 2001, www.medienhilfe.ch/News/2001/AIM-SER04-29.htm.
- ⁷⁷ Sasa Mirkovic, "Radio B92", *Balkan Media*, τομ. VI, τευχ. 4, Χειμώνας 1997/8, 34.
- ⁷⁸ Thompson, *ό.π.*, σσ.101-103. Ulf Brunnbauer, "Yugoslavia", Center for the Study of Balkan Societies and Cultures at the Department for Southeast European History, Ulf Brunnbauer, Hannes Grandits, Siegfried Gruber, Karl Kaser, Robert Pichler, Christian Promitzer (επιμ.), *Education and Media in Southeast Europe: Country Reports*, (University of Graz, Graz, 1999), www-gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/country_reports/Media_Yugoslavia.htm.
- ⁷⁹ Thompson, *ό.π.*, σσ.101-102. Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, *Η Βαλκανική Τράπεζα Ειδήσεων*, επιμ. Βλασίδης Βλάσης, Θεσσαλονίκη, 1997, σσ.17-18.
- ⁸⁰ Οι πληροφορίες προέρχονται από το επίσημο site της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης της Γιουγκοσλαβίας www.gov.yu/media.
- ⁸¹ International Journalists' Network (IJN), *Yugoslavia: Press Overview* www.ijn.net.org/Profile/CEENIS/Yugoslavia/media.html. Spadijer, *ό.π.*, σσ.5-7.
- ⁸² Fehim Rexhepi, "Media in Kosovo", AIM, Πρίστινα, 29 Οκτωβρίου 1999, www.aimpress.org/dyn/trae/archive/data/199911/91103-004-trae-pri.htm. Tahire Govori, "Kosovo:

The Media under International Protectorate”, *Media in Transition: Examples of South Eastern Europe*, AIM, www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2001/200_104-dose-01-09.htm.

⁶³ Rexhepi, ό.π.

⁶⁴ Thompson, ό.π., σσ.167-168. International Journalists' Network (IJN), *Croatia: Press Overview*, www.ijnnet.org/Profile/CEENIS/Croatia/media.html.

⁶⁵ Malovic, ό.π., σ.22.

⁶⁶ Thompson, ό.π., σσ.237-241.

⁶⁷ Udovicic, Turning, σσ.10-12.

⁶⁸ Refik Hodzic, “Bosnia-Herzegovina”, Center for the Study of Balkan Societies and Cultures at the Department for Southeast European History, Ulf Brunnbauer, Hannes Grandits, Siegfried Gruber, Karl Kaser, Robert Pichler, Christian Promitzer (επιμ.), *Education and Media in Southeast Europe: Country Reports*, (University of Graz, Graz 1999), www.gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/country_reports/Media_Bosnia.htm.

⁶⁹ Press Now, *Free Press in South Eastern Europe, Albania: Starting from Scratch*, www.dds.nl/~pressnow/dossier/albania.html. Βλέπε επίσης την έκθεση για τα Μέσα Ενημέρωσης της Αλβανίας που πραγματοποιήσε το IFEX στα πλαίσια του προγράμματος PROMEDIA II, www.promedia.org/countries/albania/highlights.htm. Ibrahim, ό.π., σ.4.

⁷⁰ Gross, ό.π., σ.44.

⁷¹ Hexter, ό.π., σ.6.

⁷² Malovic, ό.π., σσ.6, 11, 13.

⁷³ Urbas, ό.π., σ.6.

⁷⁴ Blagoja Nineski, *Petsatenite I elektronskite medijmi vo Makedonija* [Τα έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης στη ΠΓΔΜ] (Skopje, 2000), σσ.32-33.

⁷⁵ Thompson, ό.π., σσ.241, 245.

⁷⁶ Markus Spillmann, “The Media in Bosnia Today. Uncertain Media Situation in Bosnia”, *Balkanmedia*, τομ. VI, τευχ. 4, Χειμώνα 1997/8, 7. Buric, ό.π., σ.68.

⁷⁷ Thompson, ό.π., σσ.33, 104-105.

⁷⁸ Urbas, ό.π., σσ.5-6.

⁷⁹ Genka Markova, “Bulgaria”, Center for the Study of Balkan Societies and Cultures at the Department for Southeast European History, Ulf Brunnbauer, Hannes Grandits, Siegfried Gruber, Karl Kaser, Robert Pichler, Christian Promitzer (επιμ.), *Education and Media in Southeast Europe: Country Reports* (University of Graz, Graz, 1999), www.gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/country_reports/Media_Bulgaria.htm.

⁸⁰ European Journalism Centre (EJC), *The Bulgarian Media Landscape*, www.ejc.nl/gr/emland/bulgaria.html.

⁸¹ Press Now, *Bulgaria: In Search of Identities*, 194.109.221.180/pressnow/dossier/bulgaria.html.

⁸² Spadijer, ό.π., σσ.10, 18-19.

⁸³ Nineski, ό.π., σσ.32-34. International Press Institute, *2000 World Press Freedom Review, Macedonia (FYROM)*, www.freemedia.at/wpfr/macedoni.htm.

⁸⁴ Brunnbauer, ό.π.

⁸⁵ Thompson, ό.π., σσ.48, 131.

⁸⁶ Gross, ό.π., σ.55.

⁸⁷ Boris Buden, “Croatia”, Center for the Study of Balkan Societies and Cultures at the Department for Southeast European History, Ulf Brunnbauer, Hannes Grandits, Siegfried Gruber, Karl Kaser, Robert Pichler, Christian Promitzer (επιμ.), *Education and Media in Southeast Europe: Country Reports* (University of Graz, Graz, 1999), www.gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/country_reports/Media_Croatia.htm.

Malovic, ό.π., σσ.6, 11, 13.

⁸⁸ International Journalists' Network, *Albania: Press Overview*,

www.ijnnet.org/profile/CEENIS/Albania/media.html.

⁸⁹ Ibrahim, ό.π., σ.26.

⁹⁰ Αυτ., σσ.4,9. International Journalists' Network, *Albania: Press Overview*,

www.ijnnet.org/profile/CEENIS/Albania/media.html.

⁹¹ IJN, ό.π.

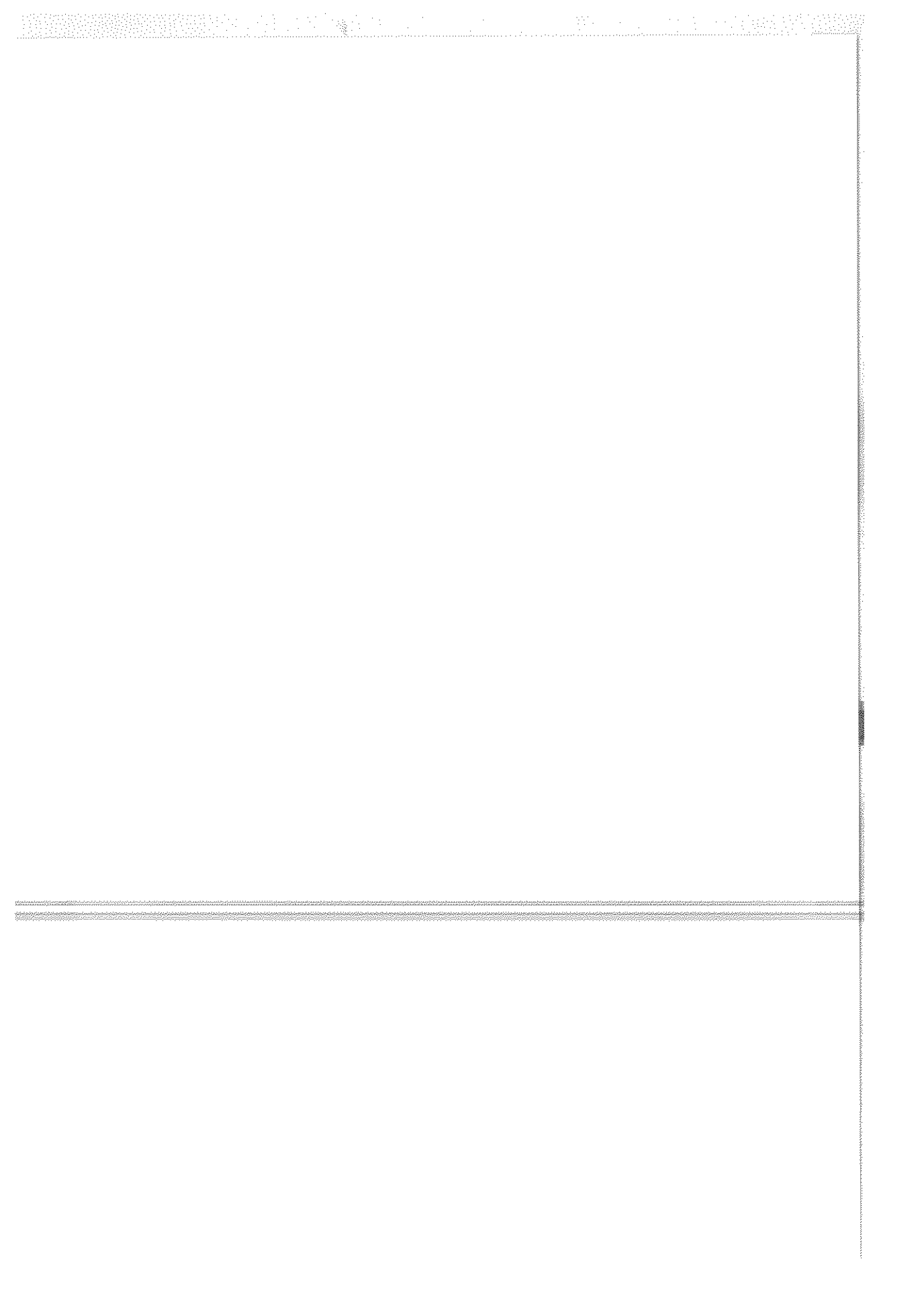
⁹² Sopar, ό.π., σ. 8.

⁹³ Udovicic, Turning, σσ.7, 11-12.

⁹⁴ “A Research of Summary and Analysis of Electronic Media in Montenegro With a special view on Informative and Political TV Programmes”, www.rtcg.co.yu/pages/dire.htm

⁹⁵ Αναφέρεται στο US Department of State, “1999 Country Reports on Human Rights Practices”, 25 Φεβρουαρίου 2000, www.state.gov/www/global/human_rights/1999_hrp_rep.

- ⁹⁶ Urbas, *ό.π.*, σσ.5-6.
- ⁹⁷ "Romania", σ.468. Ulmanu, *ό.π.*
- ⁹⁸ Urbas, *ό.π.*, σσ.5-6.
- ⁹⁹ Udovicic, *Turning*, σσ.10-12
- ¹⁰⁰ *Αυτ.*, σσ.16-17.
- ¹⁰¹ Spillmann, *ό.π.*, 7. Florence Hartmann, "Bosnia: The Media as a Weapon", *Balkanmedia*, τομ. VI, τευχ. 4, Χειμώνας 1997/98, 9-10.
- ¹⁰² *Press Now, Bulgaria: In Search of Identities*, 194.109.221.180/pressnow/dossier/bulgaria.html.
- ¹⁰³ EJC, *ό.π.*
- ¹⁰⁴ Markova, *ό.π.*
- ¹⁰⁵ *Αυτ.*
- ¹⁰⁶ Urbas, *ό.π.*, σσ.40-41. Brankica Petkovic, Rastko Mocnik, "Slovenia", Center for the Study of Balkan Societies and Cultures at the Department for Southeast European History, Ulf Brunnbauer, Hannes Grandits, Siegfried Gruber, Karl Kaser, Robert Pichler, Christian Promitzer (επιμ.), *Education and Media in Southeast Europe: Country Reports* (University of Graz, Graz, 1999), www-gevi.kfupigraz.ac.at/csbse/country_reports/Media_Slovenia.htm.
- ¹⁰⁷ Buden, *ό.π.*
- ¹⁰⁸ Spadijer, *ό.π.*, σσ.10, 18-19.
- ¹⁰⁹ Mihaela Matachita (αρχισυντάκτρια εξωτερικών ειδήσεων εφημερίδας *Romania Libera* Ρουμανίας), «Η ισχύς των Μέσων Ενημέρωσης. Μια νίκη της ρουμανικής δημοκρατίας», ανακοίνωση στο συνέδριο «Ειρήνη και ανάπτυξη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Ο ρόλος των ΜΜΕ» (Θεσσαλονίκη, 30/06-1/07/1997).
- ¹¹⁰ Lani, *ό.π.*, σσ.85-86.
- ¹¹¹ Mills, *ό.π.*, σσ.135-136.
- ¹¹² *Αυτ.*, σσ.138-139.
- ¹¹³ Lani, *ό.π.*, σ.83.
- ¹¹⁴ Alfred Dalipi, (διευθυντής εφημερίδας *Zeri I Populit*, Αλβανίας), «Τα μέσα ενημέρωσης αντιμετωπίζοντας την πολιτική πίεση», ανακοίνωση στο συνέδριο «Ειρήνη και ανάπτυξη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Ο ρόλος των ΜΜΕ» (Θεσσαλονίκη, 30/06-1/07/1997).
- ¹¹⁵ *Αυτ.*
- ¹¹⁶ IREX, *ό.π.*
- ¹¹⁷ Teodorescu, *ό.π.* σ.299.
- ¹¹⁸ *Αυτ.*, σ.302.
- ¹¹⁹ Human Development Report, *Albania 1996, U.N. Development Programme*, www.undp.tirana.al/hdr96/hdr4-1.html.
- ¹²⁰ International Journalists' Network, *Albania Press Overview*, www.ijnet.org/Profile/CEENIS/Albania/media.html.
- ¹²¹ *Αυτ.*
- ¹²² Dimitrova, *ό.π.*
- ¹²³ *Αυτ.*
- ¹²⁴ International Press Institute, *1998 World Press Freedom Review, Albania*, www.freemedia.at/wpfr/albania.htm.
- ¹²⁵ Michael Jordan, "Why Albania's journalists left pyramid story alone" International Press Institute, *1998 World Press Freedom Review, Albania*, www.freemedia.at/wpfr/albania.htm.

4.3. Οι δημοσιογράφοι

Η μετάβαση από τον κομμουνισμό στην ελευθερία του λόγου

Η πτώση του κομμουνισμού προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση στη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων. Σε κάθε περίπτωση η μετάβαση από ένα σύστημα σε ένα άλλο δεν ήταν εύκολη. Για κάποιους ήταν μια ευκαιρία για να βελτιώσουν τη θέση τους, για κάποιους άλλους όμως η αλλαγή αυτή αποδείχθηκε εξαιρετικά επώδυνη.

Μπορεί τα μέσα ενημέρωσης να κάλυψαν ικανοποιητικά τις εξεγέρσεις των πολιτών εναντίον των κομμουνιστικών κομμάτων, δεν ήταν δυνατόν όμως να μεταβληθούν μέσα σε μια νύχτα από φερέφωνα της εξουσίας και προπαγανδιστικά μέσα των κομμουνιστικών κομμάτων στην τέταρτη εξουσία. Ούτε και οι δημοσιογράφοι μπορούσαν να αλλάξουν από τη μια μέρα στην άλλη από πειθήνια όργανα της κομματικής ηγεσίας σε εκπροσώπους της κοινωνίας των πολιτών και τιμητές των πάντων. Οι περισσότεροι δημοσιογράφοι μετά την πτώση του κομμουνισμού βρέθηκαν σε καθεστώς πλήρους σύγχυσης. Ειδικά στη Ρουμανία και στην Αλβανία όπου είχαν γνωρίσει τη μεγαλύτερη καταπίεση η αλλαγή για όλους άργησε πολύ και για κάποιους δεν ήλθε ποτέ.

Τους πρώτους μήνες μετά τις αλλαγές στην Αλβανία οι δημοσιογράφοι είχαν κυριευθεί και αυτοί από τη γενική παραλυσία που επικρατούσε σε όλη τη χώρα. Αντί να εργάζονται αρκούσαν να καπνίζουν και να συζητούν. Ήταν πολύ δύσκολο για αυτούς να αποφασίζουν και να δρουν χωρίς την παρουσία του ΚΚ.¹ Η επικαιρότητα ήταν δίπλα τους, αλλά οι ίδιοι δεν ήξεραν πώς να την προσεγγίσουν. Οι δημοσιογράφοι, αν και γνώριζαν για την έξοδο των Αλβανών από το Δυρράχιο προς την Ιταλία, δεν πήγαιναν καν να παρακολουθήσουν τα γεγονότα, ή να πάρουν συνεντεύξεις από τους μετανάστες.² Στη Ρουμανία οι περισσότεροι δημοσιογράφοι συνέχισαν να εργάζονταν όπως στο παρελθόν. Πήγαιναν στις συνεντεύξεις Τύπου της κυβέρνησης, των πολιτικών και των αξιωματούχων και σημείωναν με επιμέλεια όλα όσα ανέφεραν οι ομιλητές. Από την άλλη απέφευγαν να κάνουν δύσκολες ερωτήσεις και γενικά δεν προσπαθούσαν να αντιληφθούν όσα δεν ήθελαν οι πολιτικοί να δώσουν στη δημοσιότητα.³

Οι ανάγκες της αγοράς όμως που γιγαντώθηκε μέσα σε ελάχιστα χρόνια απαιτήσαν όχι μόνο τη συνέχιση της εργασίας των παλαιών δημοσιογράφων, αλλά και την πρόσληψη νέων. Πολύ σύντομα ο αριθμός των δημοσιογράφων αυξήθηκε κατά πολύ. Έτσι στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οι δημοσιογράφοι στα Βαλκάνια,

όπως και στα υπόλοιπα πρώην κομμουνιστικά κράτη χωρίζονταν σε τέσσερις μεγάλες ομάδες:

Α) Στους παλαιούς κομμουνιστές δημοσιογράφους που δεν άλλαξαν ιδέες και γραφή.

Β) Στους παλαιούς κομμουνιστές δημοσιογράφους που μετεξελίχθηκαν σε επιχειρηματίες και σε νέους δημοσιογράφους που έγιναν επιχειρηματίες.

Γ) Στους νέους δημοσιογράφους με άποψη, οι οποίοι ασχολούνται με τη μαχητική δημοσιογραφία.

Δ) Στους παλαιούς κομμουνιστές δημοσιογράφους και σε νέους που επέλεξαν να ασχοληθούν με την αντικειμενική δημοσιογραφία. Αυτοί οι τελευταίοι είναι και οι λιγότεροι.⁴

Πάντως η πρώτη κατηγορία έπαψε να υπάρχει μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Καθώς δεν μπορούσαν να πιστέψουν στην αλλαγή, ούτε να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση προτίμησαν να εγκαταλείψουν το επάγγελμά τους.⁵ Αντικαταστάθηκαν από νεαρούς με μικρή ή ελάχιστη πείρα. Ειδικά στη Ρουμανία το 1994 το 90% ήταν νέοι δημοσιογράφοι μεταξύ 25-30 ετών και με μικρή πείρα στο επάγγελμα.⁶

Εκπαίδευση

Η έκρηξη στην κυκλοφορία των μέσων ενημέρωσης μετά το 1991 άλλαξε άρδην το σκηνικό. Οι δεκάδες εφημερίδες που κυκλοφορούν και οι ενημερωτικοί ραδιοφωνικοί και τηλεοπτικοί σταθμοί ζητούσαν επιτακτικά δημοσιογράφους προκειμένου να λειτουργήσουν. Τα κενά καλύφθηκαν από άτομα κάθε είδους, συνήθως νεαρά στην ηλικία, που μεταπήδησαν στη δημοσιογραφία από άλλες ειδικότητες.

Στην Αλβανία, σύμφωνα με έρευνα του Albanian Media Institute που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 2001, από τους 1366 δημοσιογράφους που απασχολούσαν τα έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα μόνο το 8,2% ήταν πτυχιούχοι δημοσιογράφοι, ενώ ελάχιστοι είναι αυτοί που έχουν πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές. Οι υπόλοιποι είτε ήταν απόφοιτοι άλλων πανεπιστημιακών σχολών, είτε έγιναν δημοσιογράφοι στην πράξη.⁷ Στη γειτονική FYROM η κατάσταση είναι παρόμοια. Οι περισσότεροι δημοσιογράφοι που εργάζονται σήμερα σε ΜΜΕ της FYROM δεν έχουν λάβει πανεπιστημιακή εκπαίδευση και είναι νέοι σε ηλικία και αυτοδίδακτοι, καθώς η κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των ιδιωτικών ΜΜΕ στα

μέσα της δεκαετίας του 1990 αύξησε τη ζήτηση για δημοσιογράφους.⁸ Παρόμοια είναι η κατάσταση στη Βοσνία όπου οι περισσότεροι δημοσιογράφοι δεν έχουν αποφοιτήσει από το πανεπιστήμιο.⁹

Οι περισσότεροι δημοσιογράφοι που εργάζονταν στις ρουμανικές εφημερίδες στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ήταν πολύ νέοι στην ηλικία. Δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο να συναντά κανείς αρχισυντάκτες 23 και 24 ετών. Κάποιοι από αυτούς είχαν σπουδάσει μηχανικοί και αργότερα άλλαξαν επάγγελμα. Κάποιοι άλλοι ήταν διανοούμενοι και στράφηκαν στη δημοσιογραφία μετά την πτώση του Τσαουσέσκου. Οι περισσότεροι νέοι όμως δεν είχαν καμιά σχέση με τη δημοσιογραφία και έμαθαν την τέχνη πάνω στη δουλειά. Μέσα ενημέρωσης όπως το *Rompres*, η κρατική τηλεόραση και το ραδιόφωνο διοργανώνουν σεμινάρια για τους νέους δημοσιογράφους, αλλά συνήθως όμως οι νέοι μαθαίνουν τη δουλειά από κάποιους παλαιότερους, οι οποίοι με τη σειρά τους έχουν περιορισμένη γνώμη του αντικειμένου.¹⁰

Βέβαια υπάρχουν και άλλες χώρες, όπως η Κροατία όπου υπάρχει μια ισορροπία μεταξύ των αποφοίτων δημοσιογραφικών σχολών και αυτοδίδακτων δημοσιογράφων και άλλες, όπως η Σλοβενία, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό των δημοσιογράφων είναι άτομα με υψηλή παιδεία.¹¹

Σήμερα οι περισσότεροι που εισέρχονται στο χώρο της δημοσιογραφίας έχουν λάβει μια σχετική παιδεία είτε στις πανεπιστημιακές σχολές που υφίσταντο ήδη από την εποχή του κομμουνισμού, είτε από νέες σχολές που ιδρύθηκαν στα ήδη υπάρχοντα πανεπιστήμια ή από νεοϊδρυμένα ανώτατα ιδρύματα και από επαγγελματικά σεμινάρια που οργανώνουν οι επαγγελματικές οργανώσεις των δημοσιογράφων και τα κέντρα υποβοήθησης και παρακολούθησης των μέσων ενημέρωσης που έχουν ιδρυθεί σε όλα τα βαλκανικά κράτη.

Σχολές δημοσιογραφίας υφίστανται εδώ και πολλά χρόνια στη FYROM, στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία, στη Σερβία και στην Κροατία, από τις οποίες κάθε χρόνο αποφοιτά ένας σεβαστός αριθμός αποφοίτων. Αρκετές από αυτές τις σχολές λειτουργούν με τη χρηματοδότηση και την παροχή τεχνογνωσίας και εξοπλισμού ξένων κρατικών και μη κρατικών οργανισμών ώστε να βελτιώσουν το επίπεδο σπουδών τους.¹² Τα πρώτα χρόνια μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού σημαντικά προβλήματα για την εκπαίδευση των δημοσιογράφων ήταν οι πεπαιλωμένες εγκαταστάσεις, η πλήρης έλλειψη κάθε σύγχρονου μέσου (τηλεόραση, βίντεο, γραφομηχανές, ΗΥ, κλπ.) και διδακτικών εγχειριδίων. Τα παλιά

ήταν άχρηστα και δεν ήταν καθόλου εύκολο να γραφούν καινούρια. Γι αυτό και υπήρχε πολύ μεγάλη ζήτηση για αμερικανικά βιβλία διδασκαλίας της δημοσιογραφίας και προέκυψε ανάγκη να μεταφραστούν στις τοπικές γλώσσες. Τα τελευταία χρόνια όμως στις περισσότερες σχολές τα εργαστήρια είναι καλά εξοπλισμένα και βοηθούν τους φοιτητές στις σπουδές τους.¹³

Όμως ακόμη και σήμερα οι απόφοιτοι δεν είναι ιδιαίτερα ευχαριστημένοι από το επίπεδο σπουδών καθώς τα μαθήματα είναι θεωρητικά με αποτέλεσμα κατά το τέλος των σπουδών να μη γνωρίζουν στην πράξη τη δουλειά του δημοσιογράφου.¹⁴ Σε κάποιες περιπτώσεις βέβαια συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Πολλοί φοιτητές παράλληλα με τα σπουδές τους εργάζονταν σε μέσα ενημέρωσης. Μάλιστα οι περισσότεροι δίνουν περισσότερη σημασία στην εκπαίδευσή τους στην εφημερίδα ή τον τηλεοπτικό σταθμό, διότι οι καθηγητές τους στο πανεπιστήμιο δεν έχουν αλλάξει τον τρόπο που κάνουν μάθημα από την εποχή του κομμουνισμού. Στα Τίρανα, όσο και στη Σόφια οι περισσότερες αίθουσες είναι άδειες.¹⁵

Πολλοί δημοσιογράφοι αποφοιτούν επίσης από νέα πανεπιστημιακά τμήματα που δημιουργήθηκαν μετά το 1989, όπως στο Αμερικανικό Πανεπιστήμιο του Μπλαγκόεφγκραντ και στο Σίμπιου, στην Τιμοσοάρα, στο Κλούι, στο Μπρασάβ και στο Ιάσιο στη Ρουμανία και από τη σχολή δημοσιογραφίας του Νόβισαντ.¹⁶

Το επίπεδο των δημοσιογράφων στο Κοσσυφοπέδιο είναι αρκετά χαμηλό, καθώς σχεδόν κανείς δεν έχει λάβει ειδική παιδεία. Τα 50 χρόνια της κομμουνιστικής διακυβέρνησης εμπόδισαν τους τοπικούς δημοσιογράφους να συνειδητοποιήσουν και να ακολουθήσουν τα επίπεδα της δημοσιογραφίας στις δυτικές χώρες. Υπάρχει μόνο μια ιδιωτική σχολή για δημοσιογράφους στην Πρίστινα. Στο πανεπιστήμιο δεν υπάρχει τμήμα δημοσιογραφίας, αλλά σχεδιάζεται να λειτουργήσει τον επόμενο χρόνο.¹⁷

Με τη σκέψη να βελτιώσουν κυρίως το επίπεδο των παλαιών δημοσιογράφων στις εφημερίδες και στα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης αρκετά αμερικανικά και ευρωπαϊκά ιδρύματα διοργάνωσαν πολλά σεμινάρια για την επανεκπαίδευση των δημοσιογράφων σε όλες σχεδόν τις βαλκανικές χώρες. Έτσι το IMF σε συνεργασία με το Cox Center και το International Media Fund διοργάνωσε το 1991-1993 σεμινάρια εκμάθησης ΗΥ και δημοσιογραφίας για Αλβανούς δημοσιογράφους στην Αλβανία και στις ΗΠΑ.¹⁸ Την ίδια εποχή προσπαθούσαν να εκπαιδεύσουν τους δημοσιογράφους στη σύγχρονη δημοσιογραφία. Ιδρύματα και οργανισμοί, όπως το

United States Information Agency, Voice of America, The Open Society Fund, Freedom Forum, Cox Center.¹⁹

Σιγά σιγά η διοργάνωση σεμιναρίων για την επανεκπαίδευση των δημοσιογράφων πέρασε από τα ίδια τα διεθνή ιδρύματα στις οργανώσεις των δημοσιογράφων και σε τοπικά κέντρα που ιδρύθηκαν ακριβώς γι αυτό το σκοπό. Ήδη από το 1995 οι επαγγελματικές ενώσεις των δημοσιογράφων προσφέρουν εκπαιδευτικά προγράμματα στα μέλη τους σε εννέα χώρες (Λευκορωσία, Τσεχία, Ουγγαρία, Μολδαβία, Πολωνία, Ρουμανία, Ρωσία, Σλοβακία, Ουκρανία) με την υποστήριξη ινστιτούτων όπως το International Media Fund, German Marshall Fund, Freedom Forum, Independent Journalism Foundation. Τα κέντρα αυτά εκπαιδεύουν νέους δημοσιογράφους και δημοσιογράφους που ήδη εργάζονται σε μέσα ενημέρωσης.²⁰ Στη Σλοβενία, όπου διατίθενται αρκετά χρήματα για τη μετεκπαίδευση των δημοσιογράφων, αρκετοί δημοσιογράφοι επισκέπτονται μέσα ενημέρωσης άλλων χωρών, όπου απασχολούνται για ένα μήνα προκειμένου να μάθουν τον τρόπο παραγωγής των ειδήσεων και τον τρόπο αντιμετώπισης των ειδήσεων.²¹

Όμως τα σεμινάρια απευθύνονται κυρίως στους δημοσιογράφους των μέσων ενημέρωσης πανεθνικής εμβέλειας και όχι στα τοπικά, καθώς διεξάγονται στις πρωτεύουσες των χωρών. Το προσωπικό των τοπικών και περιφερειακών ΜΜΕ που συνήθως έχει κατώτερο επαγγελματικό επίπεδο παραμένει εκτός μετεκπαίδευσης και η απόσταση που χωρίζει το επίπεδο της δημοσιογραφίας των τοπικών ΜΜΕ από εκείνα πανεθνικής εμβέλειας ολοένα και μεγαλώνει. Αυτή η υστέρηση υπάρχει ακόμη και στη Σλοβενία, όπου οι αποστάσεις είναι μικρότερες, η αγορά μικρή και οι δημοσιογράφοι σχετικά λίγοι. Σε κάποιες χώρες γίνεται προσπάθεια να διεξαχθούν σεμινάρια και σε άλλες πόλεις τα Σαββατοκύριακα. Τα σεμινάρια αυτά έχουν μεγάλη ανταπόκριση, αλλά δεν είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικά, λόγω του περιορισμένου χρόνου διδασκαλίας.²²

Εργασιακές σχέσεις

Σε γενικές γραμμές οι εργασιακές σχέσεις των δημοσιογράφων στις βαλκανικές χώρες απέχουν από το χαρακτηριστούν ιδανικές. Τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι η εργασία χωρίς συμβόλαια απασχόλησης, η άρνηση καταβολής των ασφαλιστικών δικαιωμάτων από τους εργοδότες, η

υπεραπασχόληση, οι χαμηλές αποδοχές και οι πιέσεις που δέχονται στο έργο τους από "αγνώστους".

Σε πολλές χώρες, όπως στο Μαυροβούνιο, στην Κροατία, στην Αλβανία και στη Ρουμανία οι περισσότεροι δημοσιογράφοι εργάζονται χωρίς κάποιο συμβόλαιο που να τους κατοχυρώνει επαγγελματικά. Αυτό έχει ως επακόλουθο πολλές φορές να μην πληρώνονται κανονικά, ενώ συνήθως τις ασφαλιστικές εισφορές να τις καταβάλλουν οι ίδιοι και όχι οι εργοδότες. Στη χειρότερη περίπτωση είναι οι ελεύθεροι δημοσιογράφοι, οι οποίοι δεν έχουν σταθερές απολαβές, ενώ πρέπει να καλύπτουν μόνοι τους τις ιατρικές και τις συνταξιοδοτικές εισφορές. Κάποιες φορές οι εργαζόμενοι αναγκάζονται να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους με απεργία. Αυτό έγινε στην περίπτωση της εφημερίδας *Oslobodjenje* στη Βοσνία. Μετά την ιδιωτικοποίηση της εφημερίδας οι εργαζόμενοι ζητούσαν την καταβολή των μισθών τους και υγειονομική περιθαλψη, αλλά η ιδιοκτησία δεν ήταν διατεθειμένη να ικανοποιήσει τα αιτήματά τους. Τελικά μια σύντομη απεργία τον Μάιο του 2001 σταμάτησε την κυκλοφορία της εφημερίδας για μερικές ημέρες, αλλά εξασφάλισε την ικανοποίηση των αιτημάτων των δημοσιογράφων.²³ Στη Σερβία οι ιδιωτικοποιήσεις δημιουργούν ανασφάλεια στους εργαζομένους στα Μέσα Ενημέρωσης. Ο εκδοτικός όμιλος της *Politika* απασχολούσε μέχρι την εξαγορά του πλειοψηφικού πακέτου από τον γερμανικό όμιλο WAZ 1800 άτομα, από τα οποία 700 δημοσιογράφοι και 600 τυπογράφοι. Οι τυπογράφοι περιμένουν τουλάχιστον 500 απολύσεις σε σύντομο χρονικό διάστημα.²⁴

Εξαίρεση αποτελούν συνήθως οι εργαζόμενοι στα κρατικά μέσα ενημέρωσης οι οποίοι έχουν υπογράψει συμβάσεις εργασίας, πληρώνονται κανονικά -έστω και με καθυστέρηση- και έχουν εξασφαλισμένη την ιατρική ασφάλιση και τις συνταξιοδοτικές εισφορές.²⁵

Σε όλες τις βαλκανικές χώρες οι αμοιβές των δημοσιογράφων είναι χαμηλές τόσο σε σύγκριση με εκείνες των ομολόγων τους στις χώρες της δυτικής Ευρώπης, όσο και σε απόλυτα μεγέθη. Οι αμοιβές των δημοσιογράφων που εργάζονται στα μέσα εθνικής εμβέλειας είναι μεγαλύτερες από τις αμοιβές εκείνων που εργάζονται σε τοπικά ΜΜΕ, ενώ συνήθως είναι ακόμη χαμηλότερες οι αμοιβές των δημοσιογράφων που εργάζονται σε μέσα ενημέρωσης που απευθύνονται στις μειονότητες.

Ουσιαστικά μόνο στο Κοσσυφοπέδιο πληρώνονται ικανοποιητικά οι δημοσιογράφοι, καθώς μετά τη λήξη των βομβαρδισμών του ΝΑΤΟ και την εγκατάσταση της UNMIK δημιουργήθηκε μια εκρηκτική ζήτηση για

δημοσιογράφους με αποτέλεσμα οι μισθοί των δημοσιογράφων στους τηλεοπτικούς και ραδιοφωνικούς σταθμούς να φθάσουν ή και ξεπεράσουν τα 500 USD. Από τα μέσα του 2002, που η προσφορά άρχισε να καλύπτει τη ζήτηση, ο μέσος μισθός των δημοσιογράφων μειώθηκε και τώρα ανέρχεται σε 300 USD, που και πάλι είναι αρκετά υψηλότερος από το μέσο όρο των άλλων υπαλλήλων που κυμαίνεται στο επίπεδο των 150-200 USD.²⁶

Στο Μαυροβούνιο οι μισθοί των δημοσιογράφων κυμαίνονται από 250 μέχρι 350 €. Τα ιδιωτικά μέσα πληρώνουν καλύτερα τους δημοσιογράφους σε σύγκριση με το δημόσιο τομέα, όπου μάλιστα οι μισθοί καταβάλλονται με αρκετούς μήνες καθυστέρηση.²⁷ Στη Βοσνία οι αμοιβές των δημοσιογράφων είναι χαμηλότερες καθώς ο μέσος μισθός κυμαίνεται στο επίπεδο των 150-250 €. ²⁸ Λίγο νοτιότερα στη FYROM οι δημοσιογράφοι πληρώνονται περίπου 150 € το μήνα. Τα μέσα ενημέρωσης με τη μεγαλύτερη τηλεθέαση ή τη μεγαλύτερη κυκλοφορία προσφέρουν καλύτερους μισθούς. Επίσης οι μισθοί είναι λιγότερο ικανοποιητικοί στα επαρχιακά μέσα ενημέρωσης σε σχέση με εκείνα των Σκοπίων και ακόμη χαμηλότεροι είναι οι μισθοί των δημοσιογράφων στα μέσα ενημέρωσης που απευθύνονται στην αλβανική μειονότητα σε σχέση με εκείνα που απευθύνονται στους Σλαβομακεδόνες. Ούτε τα σλαβομακεδονικά, ούτε τα αλβανικά ΜΜΕ έχουν στη δούλεψή τους δημοσιογράφους από την άλλη εθνική ομάδα. ²⁹ Στην Κροατία οι μισθοί είναι επίσης χαμηλοί, αλλά το κύριο πρόβλημα των δημοσιογράφων είναι ότι οι εργοδότες συνήθως δεν δηλώνουν τους δημοσιογράφους με περιστασιακή απασχόληση και δεν πληρώνουν στο κράτος τους φόρους και τις ασφαλιστικές εισφορές όλων των δημοσιογράφων. ³⁰

Παρόμοια είναι η κατάσταση στην Αλβανία και στη Ρουμανία. Το επάγγελμα του δημοσιογράφου στην Αλβανία δεν έχει κάποιο ιδιαίτερο κύρος. Το 1992 οι δημοσιογράφοι πληρώνονταν περίπου 40 USD, με τα οποία ήταν αδύνατον να αγοράσουν τα βασικά αγαθά για τη διαβίωσή τους. Σήμερα οι περισσότεροι δημοσιογράφοι στα έντυπα μέσα ενημέρωσης υπεραπασχολούνται και κακοπληρώνονται. Όσοι εργάζονται στα κρατικά μέσα ενημέρωσης (την Αλβανική Τηλεόραση και το Ραδιόφωνο και το Αλβανικό Πρακτορείο Ειδήσεων) λαμβάνουν μισθούς αρκετά χαμηλότερους από τους συναδέλφους τους που εργάζονται στα ιδιωτικά ΜΜΕ, αλλά δεν αντιμετωπίζουν την αβεβαιότητα για το μέλλον τους. ³¹ Στη Ρουμανία ο μέσος μισθός είναι 80-100 USD, δηλαδή λίγο πάνω από το μέσο όρο. Μάλιστα στην επαρχία οι δημοσιογράφοι λαμβάνουν μικρότερους μισθούς. Πολλοί εκδότες προσλαμβάνουν δημοσιογράφους με άλλες ειδικότητες, ώστε να τους

πληρώνουν λιγότερο. Σε κάποια μέσα ενημέρωσης οι σταθεροί μισθοί είναι χαμηλοί και λαμβάνουν επιπλέον χρήματα με τη μορφή δώρων ανά άρθρο με αποτέλεσμα οι δημοσιογράφοι να δίνουν βαρύτητα στον αριθμό των άρθρων και λιγότερο στην ποιότητά τους.³²

Οι ανεπαρκείς αποδοχές ωθούν τους δημοσιογράφους να αναγκάζονται να εργάζονται παράλληλα σε πολλά και διαφορετικά μέσα ενημέρωσης, συνήθως διαφορετικού είδους και να ασχολούνται με την κάλυψη διαφορετικών αντικειμένων. Έτσι μπορεί να εργάζονται παράλληλα σε μια καθημερινή ή εβδομαδιαία εφημερίδα, στο ραδιόφωνο ή στην τηλεόραση, σε μια σοβαρή πολιτική εφημερίδα και παράλληλα να αρθρογραφούν με ψευδώνυμο σε ένα πορνογραφικό έντυπο προκειμένου να αυξήσουν τις αποδοχές τους.³³ Άλλες φορές πάλι χρησιμοποιούν το επάγγελμά τους για να ανέλθουν κοινωνικά και επαγγελματικά σε θέσεις που αμείβονται καλύτερα, κυρίως στον τομέα των δημοσίων σχέσεων.³⁴

Το επάγγελμα του δημοσιογράφου στην Αλβανία μπορεί να αποτελέσει εφιαλτήριο για κάποια πρόσωπα ώστε να καταλάβουν υψηλές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό και για κάποιους άλλους μια επικίνδυνη απασχόληση.

Άλλοτε πάλι δημοσιογράφοι που εργάζονταν σε εφημερίδες και περιοδικά που ασκούν σφοδρή κριτική στην κυβέρνηση, όταν αλλάζει άρδην το πολιτικό σκηνικό, αφήνουν κατά μέρος την αιχμηρή πένα και γίνονται κυβερνητικοί λειτουργοί. Δεκάδες ήταν οι δημοσιογράφοι που μετά τις εκλογές του 1997 και την πτώση του Δημοκρατικού Κόμματος από την κυβέρνηση επιβραβεύτηκαν με έναν κυβερνητικό θώκο για την αντιπολιτευτική τους στάση. Ο Ben Blushi, συντάκτης της *Koha Jone* που εγκατέλειψε την εφημερίδα του για να εκδώσει την *Independent* έγινε κυβερνητικός εκπρόσωπος και μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Οι συνάδελφοί του στην *Koha Jone* Martin Leka και Frok Cupi έγιναν διευθυντές του –κρατικού σταθμού- Radio Tirana και του αλβανικού πρακτορείου ειδήσεων ATA. Ο Skender Minxozhi έγινε σύμβουλος στο Υπουργείο Εξωτερικών.³⁵

Οργανώσεις δημοσιογράφων

Σε όλες σχεδόν τις βαλκανικές χώρες οι δημοσιογράφοι παραμένουν διαιρεμένοι συνδικαλιστικά, καθώς ανήκουν σε διαφορετικά συνδικάτα. Συνήθως υπάρχει ένα συνδικάτο, όπου ανήκαν -υποχρεωτικά- οι δημοσιογράφοι στην εποχή του κομμουνισμού και ένα συνδικάτο στο οποίο συνασπίστηκαν οι δημοσιογράφοι

των υπόλοιπων μέσων ενημέρωσης. Σε πολλές περιπτώσεις πάντως υπάρχουν περισσότερα συνδικάτα. Σε κάθε περίπτωση η διάσπαση μειώνει την άσκηση πίεσης των δημοσιογράφων, καθώς τα συνδικάτα σπάνια συνεργάζονται για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού.

Στη Σερβία υπάρχουν τρεις ενώσεις δημοσιογράφων, η UNS που τα μέλη της υποστήριζαν τον Μιλόσεβιτς, η NUNS και η Nezavisnost Media Union.³⁶ Η πρώτη οργάνωση όλα τα χρόνια που κυβερνούσε ο Μιλόσεβιτς, όχι μόνο δεν ύψωσε τη φωνή της για να προστατεύσει τους δημοσιογράφους από τις επιθέσεις του καθεστώτος, αλλά πολλές φορές πρωτοστάτησε στις επιθέσεις διαγράφοντας τους αντικαθεστωτικούς δημοσιογράφους από μέλη της και δίνοντας κάλυψη στους εργοδότες να τους απολύσουν.³⁷

Οι οργανώσεις είναι τρεις και στο Μαυροβούνιο. Οι δυο διατηρούν κακές σχέσεις καθώς η Independent Association of Professional Journalists of Montenegro (NUPNCG) συσπειρώνει τους δημοσιογράφους που τάσσονται υπέρ της ανεξαρτησίας του Μαυροβουνίου, ενώ η Association of Journalists of Montenegro (UNCG) υποστηρίζει την παραμονή στη Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία. Μια τρίτη οργάνωση, η Independent Trade Union of Journalists of Montenegro (NSNCG), με 170 μέλη νοιάζεται κυρίως για τη βελτίωση της επαγγελματικής κατάστασης των εργαζομένων. Οι δυο πρώτες οργανώσεις είναι άμεσα εξαρτημένες από τα πολιτικά κόμματα. Η διάσπαση έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία άσκησης οποιασδήποτε πίεσης προς τους εργοδότες. Όλοι οι διεθνείς οργανισμοί είναι δυσαρεστημένοι καθώς θεωρούν ότι το μόνο που κάνουν είναι να λαμβάνουν χρήματα από ξένους οργανισμούς και ιδρύματα.³⁸

Στη Βοσνία υπάρχουν δυο συνδικαλιστικές ενώσεις δημοσιογράφων, η Journalist Union of Bosnia Herzegovina και η Independent Union of Professional Journalists of Bosnia Herzegovina. Όμως τον τελευταίο καιρό οι δυο ενώσεις έχουν αρχίσει να αποκαθιστούν επαφές και η ένωσή τους δεν πρόκειται να αργήσει και πολύ.³⁹ Στην Αλβανία υπάρχουν οι οργανώσεις Albanian league of Journalists και Association of Professional Journalists, οι οποίες εκπροσωπούν συνολικά το δημοσιογραφικό κόσμο της Αλβανίας.⁴⁰ Και στη Βουλγαρία τα συνδικάτα των δημοσιογράφων είναι δυο και μάλιστα δεν διατηρούν καλές σχέσεις. Τον Οκτώβριο του 2002 οργανώθηκε μια ημερίδα στη Σόφια από τις δυο οργανώσεις των δημοσιογράφων και την IFJ, με σκοπό τη θέσπιση ενός κώδικα ήθους για τους

δημοσιογράφους. Λόγω όμως της καχυποψίας που υπήρχε την ημερίδα παρακολούθησαν μόνο 35 Βούλγαροι δημοσιογράφοι.⁴¹

Στη Ρουμανία η κατάσταση ακολουθεί αντίστροφη πορεία. Υπάρχουν αρκετές επαγγελματικές ενώσεις δημοσιογράφων με χαμηλό προφίλ και χωρίς ιδιαίτερη δραστηριότητα. Αντί να γίνονται προσπάθειες για την οργάνωση των δημοσιογράφων σε ένα συνδικάτο, δημιουργούνται νέες δημοσιογραφικές ενώσεις. Μόλις στα τέλη του 2001 οι δημοσιογράφοι της Τρανσυλβανίας και του Βανάτου στη Ρουμανία αποφάσισαν να δημιουργήσουν ξεχωριστή δημοσιογραφική ένωση, η οποία θα περιλαμβάνει στους κόλπους της τους δημοσιογράφους των περιοχών Αράντ, Τιμισοάρα, Χουνεντοάρα και Κάρας-Σέβερν, δηλαδή περιοχών με ισχυρό ουγγρικό στοιχείο.⁴²

Αντίθετα στην Κροατία υπάρχει μόνο μια Ένωση Δημοσιογράφων, η Trade Union of Croatian Journalists (SNH) με πολλά μέλη. Επειδή συσπειρώνεις τις τάξεις της όλους τους δημοσιογράφους στην Κροατία, η SNH έχει καταγγείλει πάρα πολλές παραβιάσεις των δικαιωμάτων των δημοσιογράφων και έχει κερδίσει εκατοντάδες υποθέσεις εναντίον των εργοδοτών. Επίσης έχει οδηγήσει στην υπογραφή συμβάσεων με πολλά μέσα ενημέρωσης και επιδιώκει την καθιέρωση της υπογραφής συλλογικής σύμβασης εργασίας.⁴³

Στο Κοσσυφοπέδιο είχε γίνει το 2000 μια –ανεπιτυχής– προσπάθεια να δημιουργηθεί ένωση δημοσιογράφων με την υποστήριξη της IFJ. Τον Φεβρουάριο 2002 ιδρύθηκε η Ομοσπονδία των Δημοσιογράφων Κοσσυφοπεδίου (FJK) προκειμένου να συσπειρώσει τους 1000 περίπου δημοσιογράφους που εργάζονται σε 150 ραδιοφωνικούς και τηλεοπτικούς σταθμούς, εφημερίδες και περιοδικά στο Κοσσυφοπέδιο, αλλά το μέλλον της είναι αβέβαιο.⁴⁴

Δημοσιογραφία για Πούλιτζερ;

Δυστυχώς όχι. Σε καμία χώρα της Βαλκανικής το επίπεδο της δημοσιογραφίας δεν διακρίνεται από τα στοιχεία εκείνα που εξασφαλίζουν στους δημοσιογράφους τα μεγάλα βραβεία. Αντίθετα χαρακτηρίζεται εξαιρετικά χαμηλό.

Το πολυκομματικό σύστημα, η δημοσιότητα, η ανάγκη να ικανοποιηθούν τα διαφορούμενα ενδιαφέροντα των αναγνωστών, η ξαφνική επιβολή της ελευθερίας του λόγου, χωρίς παράδοση και συνέχεια δικαιολογούν τα πολλά λάθη που έκαναν και κάνουν οι δημοσιογράφοι. Τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση του κομμουνισμού οι δημοσιογράφοι συνέχιζαν να χρησιμοποιούν τον ίδιο τρόπο γραφής αναμειγνύοντας

τις ειδήσεις και τις απόψεις μέσα στο ίδιο κείμενο.⁴⁵ Οι νέοι δημοσιογράφοι από την άλλη βρίσκονταν και συνεχίζουν να βρίσκονται σε πειρασμό να περάσουν τα εσκαμμένα προκειμένου να ικανοποιήσουν τη δίψα των αναγνωστών και των τηλεθεατών για πληροφόρηση. Η ιδιωτική ζωή έπαψε να είναι ιδιωτική και αρκετοί θεωρούν ως κεκτημένο δικαίωμα να γράφουν οτιδήποτε και για τον οποιονδήποτε, ακόμη και λίβελους ή και να φέρνουν στη δημοσιότητα πορνογραφικό υλικό.⁴⁶

Η παράλληλη απασχόληση σε πολλά και διαφορετικά μέσα ενημέρωσης συντελεί σε μεγάλο βαθμό στη διατήρηση του χαμηλού επιπέδου των δημοσιογράφων, καθώς δεν είναι δυνατή η εξειδίκευσή τους σε ένα αντικείμενο, ενώ είναι ανέφικτο να παράγουν σε όλες τις θέσεις τους ίδιας ποιότητας κείμενα. Συνήθως παράγουν κείμενα που μπορούν να χρησιμεύσουν σε όλες τις περιπτώσεις. Έτσι τα κείμενα που παράγουν για την ημερήσια εφημερίδα θα χρησιμεύσουν και για το ραδιόφωνο και για την τηλεόραση, ενώ είναι ακόμη πιο δύσκολο να διακρίνει τη διαφορά μιας εβδομαδιαίας από μια καθημερινή εφημερίδα.⁴⁷

Στη Βοσνία η ποιότητα της δημοσιογραφίας δεν διεκδικεί δάφνες. Οι περισσότεροι άξιοι παλαιοί δημοσιογράφοι έχουν εγκαταλείψει τη χώρα κατά τη διάρκεια του πολέμου αποδεχόμενοι προτάσεις συνεργασίας κυρίως από αγγλοαμερικανικά και γερμανικά μέσα ενημέρωσης. Τα περισσότερα άρθρα που δημοσιεύονται στις εφημερίδες και οι ενημερωτικές εκπομπές των τηλεοπτικών σταθμών βασίζονται λιγότερο στην έρευνα και στον έλεγχο στοιχείων και πολύ περισσότερο στα δελτία τύπου και στις επίσημες ανακοινώσεις και επικεντρώνουν την προσοχή τους στις κύριες πόλεις (Σαράγεβο, Μόσταρ, Μπάνια Λούκα).⁴⁸ Ο κώδικας ήθους που έχουν υιοθετήσει οι δημοσιογραφικές ενώσεις παραμένει κενό γράμμα διότι δεν συμφωνούν για τη σύνθεση ενός εποπτικού οργάνου.⁴⁹ Γίνονται σεμινάρια για δημοσιογράφους από το Open Foundation/BBC Training Centre, αλλά δυστυχώς υπάρχουν εκδότες που απολύουν τους δημοσιογράφους μετά την αποφοίτησή τους από αυτά τα σεμινάρια, διότι βλέπουν με καχυποψία την αντικειμενική και ανεξάρτητη δημοσιογραφία. Ανανέωση και βελτίωση δεν μπορεί να προέλθει ούτε από την είσοδο στο επάγγελμα νέων δημοσιογράφων, καθώς οι περισσότεροι δεν έχουν λάβει κάποια αξιολογή εκπαίδευση.⁵⁰

Στην Κροατία το επίπεδο της δημοσιογραφίας δεν είναι πλέον τόσο χαμηλό, όσο στην εποχή της παντοδυναμίας του προέδρου Τούντζμαν. Η άνοδος του επιπέδου της δημοσιογραφίας οφείλεται στη βελτίωση της ειδησεογραφικής παραγωγής στα κρατικά μέσα ενημέρωσης όπως στο κρατικό πρακτορείο ειδήσεων HINA και στο

κρατικό ραδιόφωνο και σε μικρότερο βαθμό στην κρατική τηλεόραση. Ωστόσο, παρά τις βελτιώσεις, ακόμη και σήμερα παρατηρούνται πάρα πολλές περιπτώσεις βιασμού της είδησης ή κακής πληροφόρησης. Οι δημοσιογράφοι συνήθως χρησιμοποιούν μια πηγή και δεν διπλοελέγχουν τα γεγονότα ή την ορθότητα των απόψεων. Δεν είναι γνωστό αν αυτά τα προβλήματα οφείλονται στους ίδιους τους δημοσιογράφους ή στους αρχισυντάκτες που επιφέρουν αλλαγές στα άρθρα.⁵¹

Αντίθετα στο Μαυροβούνιο το επίπεδο των δημοσιογράφων είναι χαμηλό. Παρατηρείται μια γενικότερη έλλειψη επαγγελματισμού και υπευθυνότητας. Ένας κώδικας ήθους έχει εγκριθεί από όλες τις επαγγελματικές οργανώσεις των δημοσιογράφων, αλλά δεν εφαρμόζεται. Τα ρεπορτάζ είναι συνήθως μονομερή. Ακόμη και στο πολιτικό ρεπορτάζ οι δημοσιογράφοι δεν μπορούν να επιδείξουν αντικειμενικότητα καθώς είναι χωρισμένοι σε υπέρμαχους της ανεξαρτησίας και σε υπέρμαχους της Γιουγκοσλαβίας.⁵²

Στη Σερβία δεν υπάρχει ένα μέσο επίπεδο δημοσιογραφίας και η ποιότητα του έργου των δημοσιογράφων παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις. Στα κρατικά μέσα η πληροφόρηση και η ενημέρωση συνήθως χαρακτηρίζεται από μονομέρεια και από έλλειψη αντικειμενικότητας. Συχνά οι ειδήσεις προέρχονται από μια πηγή, κυρίως ελεγχόμενη από την κυβέρνηση. Τα πολιτικά γεγονότα καλύπτονται επαρκώς, όχι όμως και τα οικονομικά, καθώς οι δημοσιογράφοι δεν έχουν ειδικευτεί στην κάλυψη τέτοιων θεμάτων. Λείπουν επίσης οι εξειδικευμένοι ανταποκριτές, οι οποίοι θα δώσουν τις αποκλειστικές ανταποκρίσεις που θα φωτίσουν τις άγνωστες πτυχές των ειδησεογραφικών θεμάτων. Οι περισσότεροι δημοσιογράφοι χρειάζονται να εκπαιδευτούν εκ νέου στα βασικά μαθήματα της δημοσιογραφίας προκειμένου να βελτιώσουν το επίπεδό τους.⁵³

Θεωρητικά τα ιδιωτικά μέσα ενημέρωσης έπρεπε να ήταν καλύτερα προετοιμασμένα για τη μετά-Μιλόσεβιτς εποχή. Όμως φαίνεται πως οι προσδοκίες ήταν πολύ μεγάλες ή ότι ο Τύπος στη Σερβία έχει αρκετές αδυναμίες του. Πολλές φορές γίνονται λάθη ανεπίτρεπτα για επαγγελματίες δημοσιογράφους, ενώ αρκετές φορές δημοσιογράφοι δείχνουν ότι αγνοούν τις βασικές αρχές της δημοσιογραφίας και της πολιτικής. Αυτό οφείλεται στην αδυναμία των δημοσιογράφων και των μέσων ενημέρωσης να απεμπλακούν από την επιρροή των πολιτικών. Αρκετά μέσα ενημέρωσης πρόσκεινται σε συγκεκριμένα κόμματα ή πρόσωπα με αποτέλεσμα να αναπαράγουν άκριτα τις απόψεις τους. Για παράδειγμα η *Nedeljni Telegraph* πρόσκειται στον Τζίντζιτς και η *Blic* στον Κοστούνιτσα. Η πρώτη έχει δημοσιεύσει

άρθρο ότι -τάχα- ο Κοστούνιτσα ετοίμαζε στρατιωτικό πραξικόπημα. Μια νέα εφημερίδα κυκλοφόρησε το Δεκέμβριο του 2002 με πρωτοσέλιδο τίτλο ότι ο πρόεδρος Μιλουτινόβιτς επρόκειτο να διαλύσει τη Βουλή και να προκηρύξει εκλογές, αγνοώντας ότι ο πρόεδρος δεν έχει αυτό το δικαίωμα χωρίς να το ζητήσει ο πρωθυπουργός, ο οποίος πρωθυπουργός έχει την πλειοψηφία στη Βουλή. Η *Reporter* της Μπάνια Λούκα που κυκλοφορεί και στο Βελιγράδι δημοσίευσε κατάλογο με 362 ονόματα αστυνομικών για τους οποίους -υποτίθεται- ότι ενδιαφερόταν το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις οι δημοσιογράφοι δεν έλεγξαν τις πηγές τους με αποτέλεσμα να διαψευστούν στην πράξη και να χάσουν την υπόληψή τους.⁵⁴

Οι δημοσιογράφοι απολαμβάνουν μεγάλη ελευθερία στη Ρουμανία. Τους λείπει όμως ο επαγγελματισμός, η παιδεία, η αυτοεκτίμηση και ο αυτοέλεγχος ειδικά σε αυτούς που εργάζονται στα τοπικά μέσα και στις λαϊκές εφημερίδες. Παρότι έχουν γίνει προσπάθειες ωστόσο μέχρι σήμερα δεν έχει θεσπιστεί κώδικας ήθους με αποτέλεσμα να σημειώνονται άδικες και πολύ συχνές επιθέσεις μέσω του Τύπου εναντίον των Ρομά και άλλων αδύναμων κοινωνικών ομάδων.

Η ενημέρωση που παρέχουν οι δημοσιογράφοι συχνά είναι μονομερής και καθόλου αντικειμενική, καθώς δεν ελέγχουν προσεκτικά τις πηγές τους. Όλοι επιδιώκουν να διεγείρουν το συναίσθημα των αναγνωστών και δεν απευθύνονται στη λογική του. Στις πρώτες σελίδες των εφημερίδων φιλοξενούνται κυρίως θέματα σχετικά με σκάνδαλα, εγκλήματα, βία ή λαμπερά γεγονότα. Τα σοβαρά ζητήματα που απασχολούν τη ρουμανική κοινωνία, όπως οι ιδιωτικοποιήσεις, μεταρρυθμίσεις και η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση δεν γίνονται πρωτοσέλιδα θέματα καθώς δεν προσελκύουν την προσοχή του αναγνωστικού κοινού.⁵⁵

Και στη Βουλγαρία η ποιότητα του έργου των δημοσιογράφων δεν είναι ιδιαίτερα υψηλή. Αν και οι δημοσιογράφοι συνήθως έχουν καλή μόρφωση και ευρεία παιδεία ωστόσο αυτό δεν αντικατοπτρίζεται στο έργο τους. Συχνά αυτολογοκρίνονται, άλλοτε δέχονται δώρα ή χρήματα για να γράψουν άρθρα κατά παραγγελία υπέρ κάποιων πολιτικών και οικονομικών παραγόντων. Στο χώρο των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης αναμειγνύουν συχνά την ενημέρωση με τη διασκέδαση ώστε να αυξήσουν την απήχηση τη δική τους και του μέσου ενημέρωσης στο οποίο εργάζονται.⁵⁶

Εξίσου χαμηλό αν όχι χειρότερο είναι το επίπεδο της δημοσιογραφίας στη FYROM. Καθώς οι περισσότεροι δημοσιογράφοι δεν έχουν αποκτήσει παιδεία

υψηλού επιπέδου και συνήθως εξαρτώνται άμεσα ή έμμεσα από κάποιον πολιτικό ή οικονομικό παράγοντα, τα κείμενα που παράγουν είναι μονοδιάστατα και χωρίς τεκμηρίωση. Η διαμάχη μεταξύ Σλαβομακεδόνων και Αλβανών χειροτέρευσε ακόμη περισσότερο τα πράγματα, αφού οι δημοσιογράφοι συνέβαλα δραστικά στην πόλωση μεταξύ των εθνότητων. Αντί να προσπαθήσουν να μετριάσουν τα πάθη και να αποκαλύψουν τις πραγματικές αιτίες της κρίσης, οι δημοσιογράφοι και των δυο εθνικών ομάδων προσπάθησαν να πλειοδοτήσουν σε εθνικιστικές εξάρσεις και σε προπαγανδιστικές εκστρατείες. Τόσο οι Αλβανοί, όσο και οι Σλαβομακεδόνες ασχολήθηκαν με την προβολή τηλεοπτικών ρεπορτάζ και τη συγγραφή κειμένων που αποδείκνυαν τη σκληρότητα της άλλης πλευράς και τις συνέπειες στον άμαχο πληθυσμό της δικής τους εθνικής ομάδας. Ακόμη και στη διάρκεια της συνάντησης της Αχρίδας, αντί να συμβάλλουν ως όφειλαν στην προώθηση των ειρηνευτικών συνομιλιών, συνέχισαν να καλλιεργούν τη μισαλλοδοξία και τον φανατισμό προς τον απέναντι.⁵⁷

Το πνεύμα της αντιπαράθεσης συνεχίζει να υφίσταται ακόμη και σήμερα. Αρκετοί Σλαβομακεδόνες δημοσιογράφοι διατηρούν στενές σχέσεις με την αστυνομία και οι μυστικές υπηρεσίες. Πολλές φορές μάλιστα αναπαράγουν ιστορίες που λαμβάνουν από τις υπηρεσίες αυτές, που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς τους. Στις αρχές Φεβρουαρίου 2002 μια οργάνωση μουσουλμανική, η *Merhamed*, έστειλε 23 φορτηγά με ανθρωπιστική βοήθεια προς τους Αλβανούς της FYROM. Οι εφημερίδες *Dnevnik Nova Makedonija* κ.α. δημοσίευσαν άρθρα σύμφωνα με τα οποία η οργάνωση αποτελεί παρακλάδι της Αλ Κάντα και ότι η βοήθεια επρόκειτο να μεταφερθεί στους αντάρτες του NLA. Τελικά μια εβδομάδα μετά ο ίδιος ο πρωθυπουργός Γκεοργκιέφσκι παρενέβη προκειμένου να λυθούν όλα τα εμπόδια και να παραδοθεί η ανθρωπιστική βοήθεια στον προορισμό της.⁵⁸

Στην Αλβανία η ποιότητα της δημοσιογραφίας ακόμη είναι χαμηλή, αλλά βρίσκεται σε καλύτερα επίπεδα από ότι μερικά χρόνια πριν. Πάντως αρκετοί δημοσιογράφοι συνεχίζουν να χρησιμοποιούν την εφημερίδα ή την τηλεόραση περισσότερο ως όπλο παρά ως μέσο. Η έντονη πολιτικοποίηση που χαρακτήρισε την αλβανική κοινωνία στη δεκαετία του 1990 είχε ως αποτέλεσμα την έντονη πολιτικοποίηση των δημοσιογράφων. Οι ίδιοι οι δημοσιογράφοι δεν είχαν μεγάλες δυνάμεις αντίστασης. Χωρίς πανεπιστημιακή παιδεία, χωρίς άλλες εμπειρίες, χωρίς δημοκρατική διαπαιδαγώγηση και παρελθόν, οι δημοσιογράφοι γρήγορα έγιναν μέρος

του πολιτικού συστήματος στην Αλβανία με όσες θετικές και αρνητικές συνέπειες είχε και έχει μια τέτοια διαδικασία.⁵⁹

Στη δεκαετία του 1990 οι συκοφαντικές επιθέσεις μέσω του Τύπου εναντίον οποιουδήποτε ήταν ένα καθημερινό καθεστώς. Καθεστώς αποτελούσαν και οι σκαιοί χαρακτηρισμοί που αντάλλασσαν πολλές φορές οι δημοσιογράφοι μεταξύ τους μέσω του Τύπου. Η συγνώμη αποτελούσε άγνωστη λέξη και η μετριοπάθεια είδος εν ανεπαρκεία.⁶⁰ Σήμερα το επίπεδο της δημοσιογραφίας είναι καλύτερο κυρίως στα έντυπα μέσα ενημέρωσης, λόγω των αλλαγών που έχουν συντελεστεί τα τελευταία χρόνια στην αλβανική κοινωνία. Η βελτίωση αυτή προήλθε από την εμπειρία που έχουν αποκτήσει πλέον οι Αλβανοί δημοσιογράφοι από τη συνεχή τριβή με την καθημερινότητα, αλλά και με την παρακολούθηση σεμιναρίων σχετικών με τη δημοσιογραφία που διοργανώνουν συνεχώς σχετικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, όπως το Albanian Media Institute και το Soros Media Center.⁶¹

Στο Κοσσυφοπέδιο μετά τους βομβαρδισμούς του NATO και την επάνοδο των Αλβανών σε αυτό αναπτύχθηκε ένα νέο είδος δημοσιογραφίας, η εκδικητική δημοσιογραφία. Δημοσιογράφοι και μέσα ενημέρωσης προσπαθούν αυτόβουλα να ανακαλύψουν άτομα που είχαν μετάσχει σε αντιαλβανικές ενέργειες και να συμβάλλουν στην τιμωρία τους με προγραφές. Κατά το παρελθόν η εφημερίδα *Dita* δημοσίευσε τη φωτογραφία και τα στοιχεία ενός Σέρβου, του Petar Topoljski, που εργαζόταν ως μεταφραστής στον ΟΗΕ και τον κατηγορούσε ότι στο παρελθόν ήταν μέλος παραστρατιωτικής οργάνωσης. Δυο εβδομάδες αργότερα ο Topoljski δολοφονήθηκε από αγνώστους.⁶² Ο ΟΗΕ όρισε μια Προσωρινή Επιτροπή Μέσων Ενημέρωσης με επικεφαλής τον Douglas Davinson, ο οποίος έβαλε πρόστιμο στην *Dita* και προειδοποίησε δυο ακόμη εφημερίδες και ένα ραδιοφωνικό σταθμό. Συνάντησε όμως την αντίδραση της IFJ και του ARTICLE 19.⁶³

Στο στόχαστρο των Αλβανών Κοσσοβάρων δημοσιογράφων βρίσκονται τώρα οι Ρομά, καθώς στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 οι Ρομά είχαν ταχθεί στο πλευρό των Σέρβων και είχαν στελεχώσει τις παραστρατιωτικές οργανώσεις που είχαν δράσει εναντίον των Αλβανών. Μάλιστα πολλοί ευθύνονται για εγκληματικές πράξεις εναντίον των Αλβανών. Μετά την επιστροφή των Κοσσοβάρων Αλβανών στις εστίες τους οι Ρομά έφυγαν από το Κόσσοβο είτε με κατεύθυνση την Ιταλία, είτε τη Σερβία. Έχουν βρεθεί ολόκληρες λίστες με ονόματα Ρομά που διετέλεσαν συνεργάτες των Σέρβων και πρόκειται να δημοσιοποιηθούν ώστε να τιμωρηθούν.⁶⁴

Έλεγχος και Αυτοέλεγχος

Μια από τις αλλαγές που επέφερε η κατάρρευση του κομμουνισμού ήταν η απελευθέρωση των δημοσιογράφων από κάθε λογής δεσμεύσεις, απαγορεύσεις, συμβατικότητες και καταπίεση από την πολιτική εξουσία. Η έκρηξη δημιουργίας ιδιωτικών μέσων ενημέρωσης σήμαινε την είσοδο στο χώρο νέων ατόμων, οι οποίοι δεν είχαν δεχθεί την καταπίεση των παλαιών συναδέλφων τους. Αναπτύχθηκε ένα νέο είδος, η καταγγελτική δημοσιογραφία, καθώς οι δημοσιογράφοι είχαν τη θέληση και τη δυνατότητα να καταγγέλλουν όλα τα κακώς κείμενα της πολιτικής κατάστασης και της κοινωνίας. Οι αντιδράσεις στις καταγγελίες ήταν αδύναμες καθώς η κοινή γνώμη συμπαραστεκόταν στους καταγγέλλοντες, ενώ οι πολιτικές δυνάμεις ήταν απασχολημένες στην προσπάθεια δημιουργίας ενός νέου πολιτικού σκηνικού και την κατάκτηση της εξουσίας.

Όμως μετά τη σταθεροποίηση του συστήματος η κατάσταση άρχισε να αλλάζει. Οι πολιτικοί εκμεταλλεύτηκαν τη νομοθεσία, την πολιτική και οικονομική ισχύ και κατόρθωσαν να επιβάλλουν τη θέλησή τους στα μέσα ενημέρωσης. Σταδιακά οι δημοσιογράφοι άρχισαν να εγκαταλείπουν την καταγγελτική δημοσιογραφία και να ασχολούνται είτε με πιο ανούσια θέματα ή να μην έρχονται σε αντιπαράθεση με τους έχοντες και κατέχοντες όποιας μορφής εξουσία. Ο αυτοέλεγχος και η αυτολογοκρισία που ίσχυε επί κομμουνισμού άρχισε να εφαρμόζεται και πάλι ως μέσο αντίστασης στις απειλές της εξουσίας. Για όσους δημοσιογράφους συνέχιζαν να αγνοούν τις προειδοποιήσεις, οι πολιτικοί κύκλοι φρόντιζαν να τους αποδεικνύουν την ισχύ τους με κάθε τρόπο.

Στη FYROM οι δημοσιογράφοι μέχρι το 2000 δεν αισθάνονταν ιδιαίτερα έντονη την πίεση της εξουσίας πάνω τους. Οι περιπτώσεις άσκησης βίας εναντίον των δημοσιογράφων το 2000 ήταν λίγες. Όμως όλες οι επιθέσεις είχαν πραγματοποιηθεί από φιλοκυβερνητικούς κύκλους και γι αυτό δεν αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας από την αστυνομία.⁶⁵ Όμως από τις αρχές του 2001 η κατάσταση άλλαξε αρκετά. Τους τελευταίους μήνες οι δημοσιογράφοι Branko Gerovski, Marian Gurovski, Nikolce Mladenov, Atanas Sokolovski, Fatos Musliu, Spase Suplinovski, Sonja Kaziovska, Mare Stoilova, Simon Ilievski δέχθηκαν επίθεση από αστυνομικούς, ενώ οι Nina Kepevska, Snezana Lupevska, απήχθησαν από Αλβανούς αντάρτες. Επίσης η αστυνομία έχει εισβάλλει και προκαλέσει καταστροφές σε γραφεία του AI TV στα Σκόπια, TV Vis στη Στρούμιτσα, Radio Kanal 77 στο Στιπ, TV 21 στο Βέλες, TV Ega στα Σκόπια και TV Kiss στο Τέτοβο. Επίσης τον Απρίλιο του 2001 θωρακισμένο

όχημα της αστυνομίας άνοιξε πυρ εναντίον των γραφείων της αλβανικής εφημερίδας *Fakti* την ώρα της εργασίας χωρίς ευτυχώς να τραυματιστεί κανείς.⁶⁶

Οι δημοσιογράφοι αντέδρασαν πραγματοποιώντας στις 30 Σεπτεμβρίου 2002 διαδήλωση μπροστά στο Υπουργείο Εσωτερικών. Οι παρευρισκόμενοι ήταν περισσότεροι από 500 και φορούσαν μπλουζάκια που έγραφαν "Εδώ είμαστε, να μας δείρετε", προκειμένου να διαμαρτυρηθούν για τις βιαιότητες εναντίον τους.⁶⁷ Η νέα κυβέρνηση που ανέλαβε τη διακυβέρνηση μετά τις εκλογές της 15^{ης} Σεπτεμβρίου 2002 δείχνει αρκετά επιφυλακτική και δεν προβαίνει σε τέτοιες φανερές επιθέσεις εναντίον των δημοσιογράφων, όμως είναι γεγονός ότι η πολιτική κατάσταση πλέον στη γειτονική χώρα δεν είναι τόσο έκρυθμη όσο ένα χρόνο πριν.

Στην Αλβανία οι δημοσιογράφοι έχουν να διηγηθούν πολλές δυσάρεστες εμπειρίες από το πρόσφατο παρελθόν. Στη διάρκεια της διακυβέρνησης από το Δημοκρατικό Κόμμα του Σαλί Μπερίσα (1992-1997) οι δημοσιογράφοι αντιμετώπιζαν συχνά διώξεις από την αστυνομία και καταδικάζονταν σε βαριές ποινές για διάφορα αδικήματα.⁶⁸ Στη διάρκεια της κρίσης του 1997 «άγνωστου» ασκούσαν συστηματικά βία εναντίον των δημοσιογράφων και εκτόξευαν απειλές για τη ζωή τους και για τη σωματική τους ακεραιότητα. Κάποιες φορές πέτυχαν ακόμη και την απομάκρυνσή τους από τα ΜΜΕ που εργάζονταν.⁶⁹ Το 2000 η αλβανική κυβέρνηση έδειξε σε γενικές γραμμές ότι σέβεται την ελευθερία του λόγου και του τύπου. Υπήρξαν όμως περιστατικά επίθεσης των αστυνομικών σε δημοσιογράφους κατά τη διάρκεια ρεπορτάζ ή από αγνώστους.⁷⁰

Η κατάσταση σήμερα μπορεί να είναι καλύτερη, αλλά παρ' όλα αυτά όσοι δημοσιογράφοι δεν είναι αρεστοί στην κυβέρνηση απολύονται ακόμη κι αν δεν εργάζονται σε κρατικά ΜΜΕ. Τον Οκτώβριο του 2002 απολύθηκαν ο Arban Hasani συντάκτης στο TeleArberia και ο Enton Abilekaj συντάκτης στο TeleNorba Shqiptare TV.⁷¹ Το Human Rights Watch εκτιμά ότι η κατάσταση είναι σοβαρή, έστω κι αν δεν φαίνεται και ζητά από την Ευρωπαϊκή Ένωση να συμπεριλάβει το θέμα της ελευθερίας του Τύπου στις συνομιλίες με την Αλβανία.⁷²

Στη Ρουμανία σύμφωνα με το νόμο η ελευθερία έκφρασης και του τύπου είναι εξασφαλισμένη στη Ρουμανία. Στην πράξη όμως οι δημοσιογράφοι αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα στη δουλειά τους είτε από μηνύσεις είτε από απειλές και χρήση βίας εναντίον τους. Μόνο στο διάστημα Αυγούστου 1999-Δεκεμβρίου 2000 το

Πρακτορείο Εποπτείας των Μέσων Ενημέρωσης της Ρουμανίας (Media Monitoring Agency) κατέγραψε 28 περιπτώσεις μηνύσεων κατά δημοσιογράφων που κατέληξαν στο δικαστήριο και 11 περιπτώσεις χρήσης βίας εναντίον των δημοσιογράφων κυρίως από αστυνομικά όργανα.⁷³ Στην επαρχία οι τοπικές αρχές απειλούν συχνά τους δημοσιογράφους. Πολλοί δημοσιογράφοι αισθάνονται ανασφαλείς και απροστάτευτοι, καθώς όσες φορές δέχθηκαν επίθεση δεν διεξήχθησαν έρευνες.⁷⁴

Σύμφωνα με τον Μιρτσέα Τόμα, πρόεδρο του Freedom of Expression (FREEEX) του Βουκουρεστίου, η περίπτωση της ένταξης της Ρουμανίας στο NATO αποτέλεσε μια αφορμή ώστε να ασκούνται πιέσεις από κάθε αξιωματούχο και κάθε πολιτικό προς τους δημοσιογράφους, ώστε να μη δημιουργούν μια αρνητική εικόνα για τη Ρουμανία και πολύ περισσότερο να γράφουν αρνητικά σχόλια για το NATO. Η νέα κυβέρνηση έχει θέσει ως στόχο και τον έλεγχο των μέσων ενημέρωσης. Έτσι δημιούργησε Υπουργείο Πληροφοριών, το οποίο όχι μόνο ελέγχει τις εφημερίδες, αλλά δίνει και οδηγίες σε κυβερνητικούς οργανισμούς πώς να χειρίζονται τους δημοσιογράφους και τα μέσα ενημέρωσης.⁷⁵ Πολλοί δημοσιογράφοι έχουν συμβιβαστεί με αυτή την κατάσταση και αρκούνται πλέον στην αναπαραγωγή ειδήσεων. Μια έρευνα που διεξήγαγε το FREEEX στην Τρανσυλβανία έδειξε ότι το 80% των άρθρων που δημοσιεύονταν στις τοπικές εφημερίδες αποτελούσε αναπαραγωγή δελτίων τύπου ή ανακοινώσεων ή τηλεγραφημάτων των πρακτορείων ειδήσεων.⁷⁶

Στη Σερβία ο έλεγχος των πολιτικών παραμένει ιδιαίτερα ισχυρός στην κρατική τηλεόραση RTS. Οι πρώην διευθυντές και αρχισυντάκτες έχουν απολυθεί και οι ειδήσεις παράγονται από νέους δημοσιογράφους, που θέλουν να προσφέρουν ανεξάρτητη και αντικειμενική πληροφόρηση. Όμως το 2001 δυο δημοσιογράφοι προτίμησαν να παραιτηθούν καταγγέλλοντας τις πιέσεις από τα πολιτικά κόμματα που βρίσκονται στην εξουσία.⁷⁷ Το Νοέμβριο του 2001 ο διευθυντής του σταθμού διέκοψε στον αέρα μια ενημερωτική εκπομπή, παρά την περί του αντιθέτου συμφωνία με την εταιρεία παραγωγής του προγράμματος.⁷⁸ Τον Ιούνιο του 2002 παύθηκαν από την κρατική τηλεόραση της Σερβίας RTS ένας σκηνοθέτης και ένας δημοσιογράφος, διότι παρήγαγαν και έπαιξαν στην τηλεόραση ένα μικρό βίντεο σχετικά με συναλλαγματικά παιχνίδια, στο οποίο αναφέρονταν μάλιστα τα ονόματα επιχειρηματιών και πολιτικών σύμφωνα με τα στοιχεία που έδωσε η Εθνική Τράπεζα

(της Σερβίας).⁷⁹ Επίσης οι δημοσιογράφοι άρχισαν να φοβούνται για τη ζωή τους. Στις 11 Ιουνίου 2001 δολοφονήθηκε ο Μίλαν Πάντιτς, δημοσιογράφος της εφημερίδας *Vecernje Novosti* που ερευνούσε μια υπόθεση διαφθοράς.⁸⁰

Πάντως οι δημοσιογράφοι που πραγματοποιούν αποκαλυπτικά ρεπορτάζ, ή που καταγγέλλουν τις σκοτεινές διασυνδέσεις των πολιτικών, αντιμετωπίζουν απειλές επώνυμες ή ανώνυμες κατά της εργασίας, τους, της σωματικής ακεραιότητας και της ζωής τους σε όλες τις βαλκανικές χώρες, ακόμη και στη Σλοβενία. Τον Φεβρουάριο του 2001 ο Miro Petek ξυλοκοπήθηκε μέχρι θανάτου από επαγγελματίες μπράβους, όταν αρνήθηκε να σταματήσει τις έρευνές του για ύποπτες οικονομικές συναλλαγές νέων εταιρειών στο Κόρσκο της Σλοβενίας.⁸¹

Στο Κοσσυφοπέδιο οι δημοσιογράφοι εργάζονται κάτω από πολύ κακές συνθήκες εργασίας. Γίνονται καθημερινά αποδέκτες απειλών για τη σωματική ακεραιότητα και τη ζωή τους από ανώνυμους, ενώ το 2001 ένας δημοσιογράφος της εφημερίδας *Bota Sot* έχασε τη ζωή του σε βομβιστική επίθεση. Οι δημοσιογράφοι έρχονται αντιμέτωποι με τη βία της πολιτικής ζωής και του οργανωμένου εγκλήματος.⁸²

Η πίεση που ασκείται από τις αρχές στους δημοσιογράφους φαίνεται ότι έχει αποτέλεσμα καθώς αρκετοί προτιμούν να αυτολογοκρίνονται. Στη Βουλγαρία πολλοί δημοσιογράφοι παραδέχονται ότι η αυτολογοκρισία υφίσταται ακόμη και σήμερα, ειδικά στα κρατικά μέσα ενημέρωσης. Αρκετοί δημοσιογράφοι αρνούνται ή φοβούνται να ασχοληθούν με κάποια θέματα, διότι φοβούνται ότι μπορεί να απολυθούν, ή να εξαναγκαστούν σε παραίτηση. Ειδικά οι νεότεροι δημοσιογράφοι που εργάζονται στις εφημερίδες και έχουν τη φιλοδοξία να βλέπουν συχνά δημοσιευμένα τα άρθρα τους, αντιγράφουν το στυλ των αρχισυντακτών, ώστε να μην έχουν προβλήματα ή διορθώσεις από αυτούς.⁸³

Αυτολογοκρισία υπάρχει και στην Κροατία. Διαφέρει σε έκταση από μέσο σε μέσο, αλλά είναι σαφώς ισχυρότερη στα τοπικά μέσα ενημέρωσης και στα ηλεκτρονικά μέσα πανεθνικής εμβέλειας. Συνήθως οι δημοσιογράφοι που απασχολούνται σε τοπικά μέσα ενημέρωσης αποφεύγουν να ασχοληθούν με θέματα δυσάρεστα στους τοπικούς πολιτικούς παράγοντες. Άλλοι πάλι χρησιμοποιούν μόνο τις κρατικές πηγές πληροφόρησης προκειμένου να μην έχουν προβλήματα με τους πολιτικούς.⁸⁴

Αλλά και στη γειτονική μας FYROM η αυτολογοκρισία συνεχίζει να υφίσταται και μάλιστα σε μεγάλη έκταση και πολύ συχνά. Στα κρατικά μέσα ενημέρωσης, όπως το εκδοτικό συγκρότημα της *Nova Makedonija*, την MRTV και το πρακτορείο ειδήσεων MIA οι δημοσιογράφοι είτε υποχρεώνονται να υποστηρίζουν την πολιτική του κόμματος που βρίσκεται στην εξουσία είτε συνηθέστερα να προσαρμόζουν την οπτική τους και τις θέσεις τους έτσι ώστε να εναρμονίζονται με τις θέσεις του εκάστοτε ισχυρού. Αντίθετα στα ιδιωτικά μέσα ενημέρωσης ο αυτοέλεγχος είναι αποτέλεσμα της οικονομικής επιρροής. Καμιά εφημερίδα και κανείς συντάκτης εφημερίδας δεν ασκεί κριτική σε εταιρεία που διαφημίζεται ή στηρίζει οικονομικά μια εφημερίδα. Αντίθετα πολλές φορές μπορεί να αναλάβει απρόσκλητος την υπεράσπισή της.⁸⁵

Και στο Μαυροβούνιο υπάρχει αυτολογοκρισία. Άλλοι υποστηρίζουν ότι δεν υφίσταται λόγος για τον αυτοέλεγχο των δημοσιογράφων και ότι πρόκειται περισσότερο για συνήθεια, παρά ανάγκη. Υπάρχει όμως και η άλλη άποψη που υποστηρίζει ότι οι δημοσιογράφοι συνήθως αποφεύγουν να κάνουν ρεπορτάζ για το λαθρεμπόριο, τη διαφθορά, την πολιτική παρέμβαση στην κοινωνία επειδή νιώθουν ανασφαλείς.⁸⁶ Οι δημοσιογράφοι όμως στην περίοδο της παντοδυναμίας του Μιλόσεβιτς ένιωθαν την ανάγκη να μην κρίνουν αυστηρά την κυβέρνηση του Μαυροβουνίου επειδή φοβούνταν μήπως ο Μιλόσεβιτς προβεί σε κάποια μορφή πραξικοπήματος και την αντικαταστήσει με κάποια άλλη πολύ πιο υπάκουη σε αυτόν.⁸⁷

Στο Κοσσυφοπέδιο η έλλειψη του κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου και ασφάλειας αποτρέπει τους δημοσιογράφους να ασχολούνται με επικίνδυνα θέματα. Κάποια θέματα αποτελούν απαγορευμένους τόπους για τους δημοσιογράφους, όπως και για την κοινωνία γενικότερα του Κοσσυφοπεδίου. Τέτοια είναι το οργανωμένο έγκλημα και οι σχέσεις των πολιτικών με τους αρχηγούς του οργανωμένου εγκλήματος, όπως και η διαφθορά.⁸⁸

Στη Βοσνία τέλος ο αυτοέλεγχος ανθεί λόγω των τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Επειδή όλοι θεωρούν πως η Βοσνία-Ερζεγοβίνη δεν έχει ολοκληρωθεί ως κράτος με τις συμφωνίες του Ντέιτον, όλοι προσπαθούν να προωθήσουν τα συμφέροντα της δικής τους εθνικής ομάδας εναντίον των άλλων. Επομένως οι περισσότεροι δημοσιογράφοι ακόμη και σήμερα θεωρούν τον εαυτό τους στρατευμένους στην προσπάθεια της εθνικής τους ομάδας για επικράτηση, άρα θεωρούν αδιανόητο να ασκήσουν κριτική σε όσα προβληματικά εντοπίζουν στους ομοίους τους.

Αντίθετα πρωτοστατούν στην αποκάλυψη των προβλημάτων της άλλης εθνικής ομάδας. Παρόμοια είναι η κατάσταση και σε τοπικό επίπεδο. Επειδή σε κάθε περιοχή της Βοσνίας έχουν δημιουργηθεί ισχυροί παράγοντες που έχουν απλώσει την κυριαρχία τους στην τοπική κοινωνία, οι δημοσιογράφοι αποφεύγουν όχι μόνο να τους ασκήσουν κριτική, αλλά ακόμη και να ασχοληθούν με θέματα που δυσχεραίνουν την κοινή γνώμη και άπτονται της καθημερινότητας. Αντ' αυτών προτιμούν να κατακρίνουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν άλλες περιοχές της χώρας.⁸⁹

¹ Al. Hexter, "The Albanian press: Battling for more freedom", Al. Hexter, L.Earle Reybold, Kimberly Conger (επιμ.), *The Post-Communist Press In Eastern and Central Europe: New Studies* (Georgia, 1992), σσ.9-11.

² Αυτ., σ.16.

³ Ray Hiebert, "Transition: From the End of the Old Regime to 1996", Jerome Aumente, Peter Gross, Ray Hiebert, Owen V.Johnson, Dean Mills, *Eastern European Journalism Before, During and After Communism* (New Jersey, 1999), σ.111.

⁴ Αυτ., σ.110.

⁵ Victor Martalogu, (αναπληρωτής γενικός διευθυντής του Rompres Ρουμανίας), «Η ειδησεογραφική κάλυψη των εξελίξεων στα Βαλκάνια από το Rompres. Μια συνεχής φροντίδα για την αλήθεια και την αντικειμενικότητα», ανακοίνωση στο συνέδριο «Ειρήνη και ανάπτυξη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Ο ρόλος των ΜΜΕ» (Θεσσαλονίκη, 30/06-1/07/1997).

⁶ Hiebert, *ό.π.*, σσ.111-112.

⁷ Andi Bejtja, Ilda Londo, Agim Doksan, *Education of Journalists in Albania*, (Tirana, 2001), σσ.1-2.

⁸ Macedonian Institute for Media, *Presentation* (Skopje, 2001), σ.3.

⁹ Tarik Jusic, *Towards Modern Education of Journalists in South East Europe* (Sarajevo, 2001), σ.5.

¹⁰ Peter Gross, *Mass Media in Revolution and National Development. The Romanian Laboratory* (Iowa, 1996), σσ.95-98.

¹¹ Jusic, *ό.π.*, σ.5. Alenka Kotnik, *Education of Journalists in Slovenia* (Ljubljana, 2001), σ.1.

¹² Hexter, *ό.π.*, σσ.20-21. Bejtja, *ό.π.*, σ.3. Ognian Zlatev, Danail Danov, *Training and Education of Journalists in Bulgaria: Current Situation and Basic Trends of Future Development* (Sofia, 2001), σ.2.

¹³ Zlatev, *ό.π.*, σ.3. Ioana Avadani, *Journalism - from Fashion to Profession, Education of Journalists in Romania* (Bucarest, 2001), σ.3. Peter Gross, "Before, During, and After: Journalism Education", Jerome Aumente, Peter Gross, Ray Hiebert, Owen V.Johnson, Dean Mills, *Eastern European Journalism Before, During and After Communism* (New Jersey, 1999), σσ.161-163.

¹⁴ Macedonian Institute for Media, *ό.π.*, σ.3. Avadani, *ό.π.*, σ.4.

¹⁵ Gross, *ό.π.*, σ.166.

¹⁶ Αυτ., σσ.161-163. Vladan Radosavljevic, *Education of Journalists in Federal Republic of Yugoslavia* (Beograd, 2001), σ.4.

¹⁷ International Research & Exchanges Board (IREX), *Media Sustainability Index 2001. The Development of Sustainable Independent Media in Europe and in Eurasia*, (Washington, DC, 2001) www.ifex.org/msi, σσ.125-126.

¹⁸ Hexter, *ό.π.*, σ.20. Arben Xhixho, "Albania's Radio and Television", Al. Hexter, L.Earle Reybold, Kimberly Conger (επιμ.), *The Post-Communist Press In Eastern and Central Europe: New Studies* (Georgia, 1992), σσ.33-34

¹⁹ John Egdar Reid Jr., "A Media System on the Verge of Change: TV Broadcasting in Bulgaria", Al. Hexter, L.Earle Reybold, Kimberly Conger (επιμ.), *The Post-Communist Press In Eastern and Central Europe: New Studies* (Georgia, 1992), σ.116. Avadani, *ό.π.*, σ.7. Bejtja, *ό.π.*, σ.4.

²⁰ Bejtja, *ό.π.*, σ.4. Zlatev, *ό.π.*, σσ.6-8. Radosavljevic, *ό.π.*, σσ.4-5. Avadani, *ό.π.*, σ.7.

²¹ Kotnik, *ό.π.*, σ.4.

²² Bejtja, *ό.π.*, σσ.6-7. Zlatev, *ό.π.*, σσ.1-2. Radosavljevic, *ό.π.*, σ.7. Kotnik, *ό.π.*, σ.7.

²³ IREX, *ό.π.*, σσ.91, 170. «Montenegro ethics also depend on decent wages and job security»,

Journalists' Newslines, Αρ.7, Ιούνιος 2002, 6. "Bosnia Herzegovina media takes change of its own standards", *Journalists' Newslines*, Αρ.4, Δεκέμβριος 2001, 6. Hexter, *ό.π.*, σ.12. Gene Caushi, *Relationships Between Journalists and Media Owners in Albania are Often Rocky* (Tirana, 2002), σσ.1-2.

²⁴ "Media workers facing a heavy bill for WAZ investment in Politika", *Journalists' Newslines*, Αρ.4, Δεκέμβριος 2001, 5.

²⁵ *Montenegro ethics*, 6. Caushi, *ό.π.*, σσ.1-2.

²⁶ IREX, *ό.π.*, σ.125.

²⁷ Αυτ., σ.170. *Montenegro ethics*, 6.

²⁸ *Bosnia Herzegovina*, 6.

²⁹ IREX, *ό.π.*, σ.146.

³⁰ Αυτ., σ.91.

³¹ Hexter, *ό.π.*, σ.12. Caushi, *ό.π.*, σσ.1-2.

³² Gross, *Mass Media*, σσ.99-100.

- ³³ Αυτ.
- ³⁴ IREX, *ό.π.*, σ.182.
- ³⁵ British Helsinki Human Rights Group, *The Albanian Media since the 1997 Election* www.bhhrg.org/albania/albania1998/media.htm.
- ³⁶ *Media workers*, 5.
- ³⁷ Gordana Susa, "Duality of Institutions", ανακοίνωση στην ημερίδα "Ethics of Journalism" του Media Center and the Independent Journalist Association of Serbia (Βελιγράδι 11 Μαΐου 2001), www.mediacenter.or.yu/english/dokumenti/tranzicija/etika-e.asp.
- ³⁸ IREX, *ό.π.*, σ.175. «Montenegro ethics also depend on decent wages and job security», *Journalists' Newslines*, Αρ.7, Ιούνιος 2002, 6.
- ³⁹ *Bosnia Herzegovina media*, 6.
- ⁴⁰ Bejtja, *ό.π.*, σ.4.
- ⁴¹ "Unions agree on common code of ethics", *Journalists' Newslines*, Αρ.4, Δεκέμβριος 2001, 3.
- ⁴² "New trade is launched in Banat", *Journalists' Newslines*, Αρ.4, Δεκέμβριος 2001, 7. IREX, *ό.π.*, σ.189.
- ⁴³ "Union cleans up bad practices", *Journalists' Newslines*, Αρ.4, Δεκέμβριος 2001, 7.
- ⁴⁴ «Kosovo journalists back new group in search of security», *Journalists' Newslines*, Αρ.7, Ιούνιος 2002, 5.
- ⁴⁵ Mills, *ό.π.*, σ.141.
- ⁴⁶ Martalogu, *ό.π.*
- ⁴⁷ Gross, *ό.π.*, σσ.99-100.
- ⁴⁸ IREX, *ό.π.*, σ.68.
- ⁴⁹ Buric, *ό.π.*, σσ.72-73.
- ⁵⁰ Αυτ., σ.73.
- ⁵¹ IREX, *ό.π.*, σ.91.
- ⁵² Αυτ., σ.169.
- ⁵³ Αυτ., σσ.209-210.
- ⁵⁴ Αυτ., σ.206. Ivan Radovanovic, "The Media and the Politics", AIM, Βελιγράδι, 18 Δεκεμβρίου 2001, www.aimpress.ch/dyn/trac/archive/data/200112/11225-008-trac-beo.htm.
- ⁵⁵ IREX, *ό.π.*, σ.181.
- ⁵⁶ Αυτ., σ.81.
- ⁵⁷ Αυτ., σσ.145-146. Βλάση Βλασιδής, *Τα βαλκανικά μέσα ενημέρωσης. Α' Τα ηλεκτρονικά*. Θεσσαλονίκη, 2001, σσ.133-134.
- ⁵⁸ Iso Rusi, "When Journalists and Policemen are Doing Each Other's Job", AIM, 15 Φεβρουαρίου 2002, www.aimpress.ch/dyn/trac/archve/data/200202/20228-001-trac-sko.htm.
- ⁵⁹ Aidan White, "Glacially slow' pace of reform feeds public anxiety", *Journalists' Newslines*, Αρ.5, Μάρτιος 2002, 4.
- ⁶⁰ Rudina Xhunga (αρχισυντάκτης βάλκανικών θεμάτων εφημερίδας *Koha Jone* Αλβανίας, "Από τη λογοκρισία στην ανεξέλεγκτη ελευθερία", ανακοίνωση στο συνέδριο «Ειρήνη και ανάπτυξη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Ο ρόλος των ΜΜΕ» (Θεσσαλονίκη, 30/06-1/07/1997).
- ⁶¹ Βλ. σχετικά Bejtja, *ό.π.*, σσ.1-2.
- ⁶² Dusan Babic, "Combating Vigilante Journalism", *Transition On Line* <http://archive.tol.cz/aug00/media.html>.
- ⁶³ Αυτ.
- ⁶⁴ TOL, "Nightmare Butchers", *Transition On Line* στο
- ⁶⁵ IREX, *ό.π.*, σ.143.
- ⁶⁶ Zoran Bojanovski, "Macedonia: Press Demand End to Beatings", *Balkan Crisis Report*, σπ.372, 7 Οκτωβρίου 2002, www.iwpr.net/index.pl?archive/bcr2/bcr2_20021007_4_eng.txt.
- ⁶⁷ Αυτ.
- ⁶⁸ Βλ. πρόχειρα International Press Institute, *1997 World Press Freedom Review, Albania*, www.freemedia.at/wpfr/albania.htm και International Press Institute, *1998 World Press Freedom Review, Albania*, www.freemedia.at/wpfr/albania.htm. Βλ. επίσης προσωπική μαρτυρία Armand Shkullaku, «Ο ανεξάρτητος τύπος στην Αλβανία και η συμβολή του στη βάλκανική συνεργασία», *Ρήγας Βελεστινλής. Η διαβαλκανική συνεργασία σήμερα* (Αθήνα, 1999), σ.219.
- ⁶⁹ International Press Institute, *1997 World Press Freedom Review, Albania*, www.freemedia.at/wpfr/albania.htm. Xhunga, *ό.π.*
- ⁷⁰ U.S Department of State, "2000 Country Reports on Human Rights Practices - Albania", www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2000/eur/index.cfm?docid=668.

⁷¹ Henri Cili, "Albania: Nano Bid to Silence Press", *Balkan Crisis Report*, αρ.386, 28 Νοεμβρίου 2002, www.iwpr.net/index.pl?archive/bcr3/bcr3_200211_386_4_eng.txt.

⁷² Αυτ.

⁷³ "Press Freedom in Romania. Cases of harassment on journalists between 1999 and 2000", Freedom House www.freex.org/opinionsw.htm.

⁷⁴ IREX, *ό.π.*, σσ.179-180.

⁷⁵ Radu, *ό.π.*

⁷⁶ Αυτ.

⁷⁷ Radosavljevic, *ό.π.*, σ.2.

⁷⁸ Αυτ.

⁷⁹ "Undue pressure at RTS", *Journalists' Newslines*, Αρ.4, Δεκέμβριος 2001, 5.

⁸⁰ Radosavljevic, *ό.π.*, σ.3.

⁸¹ "Petek report expected to highlight threats to Slovene journalists", *Journalists' Newslines*, Αρ.7, Ιούνιος 2002, 7.

⁸² «Kosovo journalists back new group in search of security", *Journalists' Newslines*, Αρ.7, Ιούνιος 2002, 5.

⁸³ IREX, *ό.π.*, σ.81.

⁸⁴ Αυτ., σ.91.

⁸⁵ Αυτ., σ.145.

⁸⁶ Αυτ., σσ.168-170.

⁸⁷ Esad Kocan, *Self-Censorship-The Clatter of Chains* (Podgorica, 2001), σσ.2-3.

⁸⁸ IREX, *ό.π.*, σ.125.

⁸⁹ Zeljko Cvijanovic, *Why the Self-Censorship Has Outlived the Censors* (Banja Luka, 2001), σσ.4-5.

Στη Σερβία οι αστυνομικές αρχές τον Ιούλιο του 2002 ανέκριναν δυο δημοσιογράφους, της εφημερίδας *Reporter* και του *Radio Free Europe* προκειμένου να πληροφορηθούν τις πηγές τους, για κείμενα που έγραψαν σχετικά με υποθέσεις παρακολούθησεων και δολοφονιών.ⁱ

4.2. η ταυτότητα των φορέων εξουσίας

Οι πολιτικοί βλέπουν τα δημόσια μέσα ενημέρωσης ως ένα μέσο επιβολής της εξουσίας τους όταν είναι στην κυβέρνηση, ως ένα βραβείο που πρέπει να κερδίσουν, προκειμένου να επικρατήσουν στην επόμενη εκλογική αναμέτρηση. Επομένως όλοι οι πολιτικοί θέλουν τη συνέχιση της παρουσίας των δημόσιων ΜΜΕ αλλά κάτω από το έλεγχό τους, είτε σε επίπεδο προσωπικό, είτε γενικότερα ελέγχου της τηλεόρασης από την εκάστοτε πολιτική εξουσία.

Η ίδια η κρατική μηχανή βλέπει τα δημόσια μέσα ενημέρωσης, ως ένα μέσο ή ως ένα εχθρό που πρέπει να καταστραφεί και όχι απλά να νικηθεί, αν είναι υπερβολικά ανεξάρτητα.

Οι επιχειρηματίες και όσοι εμπλέκονται στην κοινωνία της αγοράς βλέπουν τα δημόσια μέσα ενημέρωσης ως έναν εχθρό που πρέπει να εξαφανιστεί, προκειμένου να υπάρξει περισσότερος χώρος για εμπορικές δραστηριότητες στα ερτζιανά. Οι επιχειρηματίες και οι μεγαλοδημοσιογράφοι των ιδιωτικών ΜΜΕ θα ήθελαν επίσης να καταστρέφουν οτιδήποτε προβάλλεται από τη δημόσια τηλεόραση, προκειμένου να το αντικαταστήσουν με τις διαφημιστικές εισπράξεις, το μερίδιο τηλεθέασης, τις εμπορικές παραγωγές, κλπ.

Η κοινωνία των πολιτών και η επιβολή του νόμου είναι οι φυσικοί σύμμαχοι των δημόσιων μέσων ενημέρωσης, αυτοί οι δυο παράγοντες με την πολύ μικρή επιρροή στην ανατολική Ευρώπη σήμερα. Η κοινωνία των πολιτών είναι απλά ανύπαρκτη και η επιβολή του νόμου γίνεται κατά περίπτωση.ⁱⁱ

Οι πολιτικοί

Στην Αλβανία, όπως και στις περισσότερες πρώην κομμουνιστικές χώρες, η παλαιά εξουσία [το 1992] προσπαθεί να ελέγξει τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης. Κάποιοι υψηλά ιστάμενοι αξιωματούχοι ακόμα νομίζουν ότι μπορούν να κυβερνήσουν με ολοκληρωτικό τρόπο, όπως και τα προηγούμενα χρόνια.ⁱⁱⁱ

Στο Μαυροβούνιο οι πολιτικοί προσπαθούν να ελέγξουν τα μέσα ενημέρωσης με κάθε τρόπο. Οι πολιτικοί θεωρούν δικαίωμά τους, όταν κερδίζουν στις εκλογές να απολύουν τους διευθυντές και τους αρχισυντάκτες των μέσων ενημέρωσης, ακόμη κι όταν αυτά δεν ανήκουν στο κράτος. Έτσι μετά τη νίκη της Φιλελεύθερης Ένωσης και της Ένωσης για τη Γιουγκοσλαβία στις πρόσφατες τηλεοπτικές εκλογές, ο εκπρόσωπος του πρώτου κόμματος ανακοίνωσε την απόλυση όλων των διευθυντικών στελεχών του Radio Cetinje και του Radio Kotor κατά τη διάρκεια συνέντευξής του στον πρώτο σταθμό.^{iv}

4.4. Ο έλεγχος των ΜΜΕ από την εξουσία

Κατά την εισβολή των σερβικών στρατευμάτων στην Κροατία οι Σέρβοι στρατιώτες με άνωθεν εντολή κατέλαβαν τους ραδιοτηλεοπτικούς αναμεταδότες στο έδαφος της Κροατίας και της Βοσνίας και τους χρησιμοποίησαν για να αναμεταδίδουν το σήμα της RTV Serbia. Το ίδιο συνέβη όταν εισέβαλαν στο έδαφος της Βοσνίας Κροάτες στρατιώτες. Κατέλαβαν τους αναμεταδότες και τους χρησιμοποίησαν για να αναμεταδίδουν τα μηνύματα του καθεστώτος του Τούντζμαν.^v

Μετά το 1992 οι δημοσιογράφοι στην κρατική αλβανική τηλεόραση δέχονταν σχεδόν κάθε βράδυ πριν αρχίσει η μετάδοση των ειδήσεων επισκέψεις πολιτικών, συμβούλων της κυβέρνησης και εκπροσώπων του Γραφείου Τύπου της Προεδρίας της Δημοκρατίας, προκειμένου να ελέγξουν το είδος και το περιεχόμενο των ειδήσεων που επρόκειτο να εκφωνηθούν. Μάλιστα πολλές φορές οι δημοσιογράφοι δέχονταν επισκέψεις από τη SHIK, την Υπηρεσία Πληροφοριών της Αλβανίας, που είχε μετατραπεί σε σκληρό ελεγκτή των ΜΜΕ στην Αλβανία. Όμως η κατάσταση χειροτέρευσε με την έλευση του 1997. Εμφανίστηκαν κουκουλοφόροι, οι οποίοι άσκησαν βία σε όλους εκείνους τους δημοσιογράφους που τόλμησαν να πουν την αλήθεια και πολλές φορές κατόρθωσαν να τους εκδιώξουν από τα ΜΜΕ που εργάζονταν.^{vi}

Η σχέση μεταξύ των μέσων ενημέρωσης και της πολιτικής στη μετακομμουνιστική εποχή είναι ιδιαίτερα σύνθετη και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες. Σε όλες τις χώρες έχει μειωθεί δραματικά ο άμεσος έλεγχος του κράτους πάνω στα μέσα ενημέρωσης. Η λογοκρισία έχει πάψει να υφίσταται. Όμως σε πολλές

χώρες των Βαλκανίων η πολιτική πίεση που ασκείται στα μέσα ενημέρωσης είναι τέτοια που μπορεί να οδηγήσει τα ανεξάρτητα –επικριτικά προς την κυβέρνηση– μέσα ενημέρωσης να σωπάσουν.^{vii} Πρωταθλητές σε αυτό το σπορ αναδείχθηκαν ο Μιλόσεβιτς και ο Τούτζμαν. Σε όλες όμως τις χώρες οι ηγέτες δεν είναι έτοιμοι να αποδεχθούν την κριτική σε μεγάλο βαθμό. Δεν αντιδρούν βίαια στην κριτική συχνά, αλλά προτιμούν να ελέγχουν τα μέσα παρά να ελέγχονται από αυτά.

Υπάρχει όμως και μια άλλη κατάσταση. Σε χώρες, όπως η Αλβανία, η καθημερινή αντίδραση των κυβερνώντων απέναντι στα μέσα ενημέρωσης στη διάρκεια διακυβέρνησης του Δημοκρατικού κόμματος αντικαταστάθηκε από μια πλήρη απάθεια στην κριτική που ασκείται από τα μέσα στην κυβέρνηση. Η στάση αυτή βασίζεται στην πλήρη απάθεια της κοινής γνώμης, η οποία πλέον δεν ενδιαφέρεται ή δεν μπορεί να ξεχωρίσει την αλήθεια από το ψέμα, τη δημιουργική κριτική από τον εντυπωσιασμό.^{viii}

Η πρώτη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση της Ουγγαρίας θεώρησε ότι τα ΜΜΕ της κήρυξαν τον πόλεμο και γι αυτό ίδρυσε μια νέα καθημερινή εφημερίδα, τη *Uj Magyarorsag* και ένα νέο περιοδικό, το *Magyar Forum* προκειμένου να προωθήσει την πολιτική της. Παράλληλα υπόσχονταν οικονομική βοήθεια σε μέσα ενημέρωσης με αντάλλαγμα τη στήριξη της κυβέρνησης. Στην Πολωνία ο Βαλέσα δυσσαρεστήθηκε με την πολιτική του Εθνικού Ραδιοτηλεοπτικού Συμβουλίου και απέλυσε τον επικεφαλής. Στη Σλοβακία ο Μετσιάρ προσπάθησε να εφαρμόσει μεγάλους περιορισμούς στη ροή της πληροφόρησης προς τα ΜΜΕ, ενώ το 1992 σταμάτησε την ιδιωτικοποίηση του Danubiaprint, που τύπωνε όλες τις εφημερίδες που κυκλοφορούσαν στη Σλοβακία, ώστε να ελέγχει καλύτερα τις εφημερίδες και το Νοέμβριο του 1994 απέλυσε το ΔΣ της κρατικής τηλεόρασης για πολιτικούς λόγους. Στη Ρουμανία η μεταβατική κυβέρνηση χρησιμοποίησε την κρατική τηλεόραση για να καταγγείλει τα κόμματα της αντιπολίτευσης ότι "θέλουν να αποσταθεροποιήσουν τη χώρα, ότι είναι πράκτορες ξένων δυνάμεων και ότι θέλουν να πουλήσουν το έθνος".^{ix}

Σε αντίθεση με ότι συνέβη στο χώρο του Τύπου, σε όλα τα κράτη οι κυβερνώντες προσπάθησαν να κρατήσουν κάτω από τον απόλυτο έλεγχό τους τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, κυρίως την τηλεόραση. Η Τσεχία, η Σλοβακία, η Πολωνία και οι Βαλτικές χώρες ήταν οι πρώτες που θέσπισαν νομοθεσία με την οποία επιτρεπόταν η δημιουργία ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών. Παρόλα αυτά η κρατική τηλεόραση δεν έχασε αμέσως την επιρροή της καθώς εκτός από τον κρατικό

προϋπολογισμό είχε και τα μεγαλύτερα διαφημιστικά έσοδα λόγω των χαμηλότερων τιμολογίων χρέωσης.^x

Η ρουμανική κρατική τηλεόραση απέκτησε την ελευθερία της με την πτώση του Τσαουσέσκου. Όμως η ελευθερία της κράτησε μόλις δυο μήνες. Τον Φεβρουάριο του 1990 η νέα κυβέρνηση χρησιμοποίησε ήδη την τηλεόραση για να περνά την πολιτική της στα πλήθη, ενώ τον Ιούνιο του 1990 το *Index on Censorship* κατηγορούσε τη ρουμανική κυβέρνηση για περιστασιακή κακή χρήση της δύναμής της απέναντι στην τηλεόραση.^{xi}

Επενδύσεις από άλλες χώρες στα έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης έγιναν κυρίως στην Πολωνία, Τσεχία και Ουγγαρία. Ειδικά στην τελευταία στα μέσα του 1995 ξένοι εκδοτικοί οίκοι έλεγχαν το 40% της κυκλοφορίας των τοπικών και το 90% της κυκλοφορίας των εφημερίδων που κυκλοφορούσαν στην επικράτεια. Επρόκειτο κυρίως για Ευρωπαίους, όπως Murdoch, Springer Verlag, Maxwell, Berlusconi, Ringier, IP, Hachette. Οι Αμερικανοί αρχικά υστέρησαν να επενδύσουν την ανατολική Ευρώπη, τουλάχιστον να συναγωνιστούν τις επενδύσεις που έγιναν την ίδια περίοδο από τους Ευρωπαίους αντιπάλους τους. Οι σημαντικότεροι επενδυτές ήταν η HBO που ίδρυσε το κανάλι Global TV στη Βαρσοβία, ο David Chase που επένδυσε σε καλωδιακά δίκτυα στην Πολωνία και ο Ron Lauder που ίδρυσε τη Central Media Enterprises για να δραστηριοποιηθεί στην ανατολική Ευρώπη.^{xii} Αντίθετα οι βαλκανικές χώρες δεν τράβηξαν το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών.

Οι πολιτικοί που ανέλαβαν την εξουσία μετά την πτώση του κομμουνισμού συνέχισαν να έχουν την άποψη ότι τα μέσα ενημέρωσης υπήρχαν για να υπηρετούν την κυβέρνηση και να προβάλλουν το έργο και τις απόψεις της, ανεξάρτητα από το πόσο είχαν αγωνιστεί στη διάρκεια του προηγούμενου καθεστώτος για την προώθηση της προστασίας της ελεύθερης έκφρασης. Στο διάστημα 1990-1995 η πολιτική της κυβέρνησης απέναντι στα μέσα ενημέρωσης ήταν *skillfully*, σχεδόν *skillfully* στην Πολωνία, βίαιη στη Σλοβακία, υποκριτική στην Ουγγαρία και *blatantly* στη Σερβία και στην Κροατία.^{xiii}

Πρωταγωνιστής στη συγκέντρωση MME είναι η εταιρεία CME, αμερικανικών συμφερόντων, που εδρεύει στις Βερμούδες και ελέγχεται από τον Ronald Lauder. Διαθέτει τηλεοπτικούς σταθμούς στην Τσεχία (TV NOVA) και μετέχει στο κεφάλαιο τηλεοπτικών σταθμών στην Πολωνία, Ρουμανία, Σλοβακία και Σλοβενία.^{xiv}

Αλλά και άλλες ευρωπαϊκές και αμερικανικές εταιρείες έχουν αρχίσει να εξαγοράζουν τηλεοπτικούς σταθμούς στην ανατολική Ευρώπη. Το RTL Ufa από το Λουξεμβούργο έχει ήδη πάρει άδειες εκπομπής στην Ουγγαρία, το γαλλικό Canal + εξαγόρασε το 1/3 των μετοχών του πολωνικού συνδρομητικού δικτύου Canal + Polska. Αμερικανικές και δανικές τηλεπικοινωνιακές εταιρείες επενδύουν σε καλωδιακά τηλεοπτικά δίκτυα στην Τσεχία και στην Πολωνία. Τέλος η HBO, το συνδρομητικό κανάλι της Time Warner έχει ήδη διεισδύσει σε δορυφορικά και καλωδιακά δίκτυα σε πολλές χώρες.^{xv}

Όμως σε όλες τις χώρες, αν εξαιρέσει κανείς τη διανομή των ταινιών, ο οπτικοακουστικός τομέας δεν έχει αλωθεί τελείως από τις ξένες εταιρείες. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις ο νομοθέτης καθορίζει περιορισμούς στην παρουσία του ξένου κεφαλαίου. Πάντως ήδη ευρωπαϊκές και αμερικανικές εταιρείες έχουν ήδη εισέλθει στις νέες αγορές και θα επέλθει ακόμη μεγαλύτερη συγκέντρωση στο χώρο της τηλεόρασης, καθώς οι χώρες αυτές θα οδεύουν προς την ένταξη στην ΕΕ.^{xvi}

Η καλωδιακή τηλεόραση και τα καλωδιακά δίκτυα στη Βουλγαρία αποδείχθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ισχυρά όπλα στα πολιτικά παιχνίδια των κομμάτων και των πολιτικών ομάδων. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το ασαφές νομοθετικό πλαίσιο αποτρέπουν την πραγματοποίηση μεγάλων επενδύσεων στα καλωδιακά δίκτυα στη Βουλγαρία.^{xvii}

Όπως και σε άλλες χώρες ο πολιτικός έλεγχος και η κρατική παρέμβαση, το ιδεολογικό μονοπώλιο, η γραφειοκρατική οργάνωση και η αναποτελεσματικότητα στην οικονομική διαχείριση των κρατικών ή των κομματικών ΜΜΕ στο παλιό καθεστώς ήταν οι κύριες καταγγελίες κατά του προηγούμενου συστήματος. Αυτά όμως δεν εμπόδισαν τις νέες κρατικές αρχές να επεμβαίνουν στα μέσα ενημέρωσης. Τα πολιτικά κόμματα της Σλοβενίας προσπαθούν να διατηρήσουν τον παραδοσιακό πατερναλιστικό έλεγχο στα μέσα ενημέρωσης, αλλά με ένα έμμεσο τρόπο και όχι με την αμεσότητα του παρελθόντος. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα καινούριο σύστημα, μια μείξη κρατισμού και οικονομίας της αγοράς, με μια τάση για ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση των έντυπων -κυρίως- μέσωσ ενημέρωσης και μια άλλη τάση για πολιτικό έλεγχο των ηλεκτρονικών μέσων -κυρίως της τηλεόρασης. Αυτό το επιθυμούν όλα τα κόμματα, ανεξάρτητα από την ιδεολογία τους και από τη θέση τους στο πολιτικό σύστημα.^{xviii}

Κάθε φορά που επίκειται θέσπιση ενός νέου νόμου, η κυβέρνηση προσπαθεί να «προστατεύσει» το κράτος περισσότερο, παρά την κοινωνία των πολιτών.

Αξιοπερίεργο ήταν ότι η πρώτη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση στη Σλοβενία ενόχλησε πολλές φορές τη USIS για να λάβει βοήθεια σχετικά με τον έλεγχο των μέσων ενημέρωσης.^{xix}

Στην Αλβανία το 2001 τα έντυπα μέσα ενημέρωσης είτε εκδίδονται από τους πολιτικούς, είτε από πολιτικούς τους φίλους. Άλλωστε είναι εύκολο να γίνεις κανείς μεγαλοεκδότης στην Αλβανία. Αρκεί να προσφέρει τις υπηρεσίες του σε ένα κόμμα, να υποσχεθεί ότι θα προωθεί το πρόγραμμά του και τους κατάλληλους ανθρώπους να γίνουν βουλευτές και μετά θα λάβει την αμοιβή του, συνήθως σε δολάρια. Επίσης για πολλούς δημοσιογράφους τα μέσα αποτελούν ένα μέσο για να καταλάβουν κάποια υψηλή κρατική θέση.^{xx}

ⁱ Association of Independent Electronic Media, "Journalists Interrogated", Βελιγράδι, 12 Ιουλίου 2002, στο www.anem.org.yu/eng/medijska_scena/saopstenje_15_07.htm.

ⁱⁱ Karol Jakubowicz, "Broadcasters must become heroes or see services die", *Journalists' Newswire*, No.5, March 2002, σ.3.

ⁱⁱⁱ Al. Hexter, "The Albanian Press: Battling for more Freedom", Al. Hexter, L.Earle Reynold and Kimberly Conger (eds.), *The Post Communist Press In Eastern and Central Europe: New Studies*, Τζώρτζια, 1992, σ.7.

^{iv} Association of Independent Electronic Media, "Liberals strike Radio Cetinje as well", στο www.anem.org.yu/eng/medijska_scena?cetinje.htm

^v Kemal Muftic, "Ο ρόλος των ΜΜΕ στην ειρηνευτική διαδικασία στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη», ανακοίνωση στο συνέδριο «Ειρήνη και ανάπτυξη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Ο ρόλος των ΜΜΕ», Θεσσαλονίκη, 30/06-1/07/1997.

^{vi} Rudina Xhunga (αρχισυντάκτης βαλκανικών θεμάτων εφημερίδας *Koha Jone* (Αλβανίας), "Από τη λογοκρισία στην ανεξέλεγκτη ελευθερία", ανακοίνωση στο συνέδριο «Ειρήνη και ανάπτυξη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Ο ρόλος των ΜΜΕ», Θεσσαλονίκη, 30/06-1/07/1997.

^{vii} Lani, *όπ.π.*, σ.80.

^{viii} Lani, *όπ.π.*, σ.80.

^{ix} Hiebert, *op.cit.*, pp.83-84.

^x Hiebert, *op.cit.*, pp.97-98.

^{xi} Hiebert, *op.cit.*, pp.98-99.

^{xii} Hiebert, *op.cit.*, pp.104-106.

^{xiii} J. F. Brown, *Hope and Shadows. Eastern Europe After Communism*, Durham, 1994, p.34.

^{xiv} Josef Trappel, David Mahon, "Television in the enlarged European audiovisual area - A Community perspective", στο Directorate General X, Directorate C και Directorate General IA, Directorate B of the European Commission, *The Development of the Audiovisual landscape in Central Europe since 1989*, Λούτον, 1998, σ.24.

^{xv} Trappel, *όπ.π.*, σσ.24-25.

^{xvi} Trappel, *όπ.π.*, σ.25.

^{xvii} Lazarova, *όπ.π.*, σ.41.

^{xviii} Splichal, *όπ.π.*, σ.355.

^{xix} Splichal, *όπ.π.*, σ.356.

^{xx} International Research & Exchanges Board (IREX), *Media Sustainability Index 2001. The Development of Sustainable Independent Media in Europe and in Eurasia*, Ουάσινγκτον, 2001 στο www.ifex.org/msi.

.....

.....

.....

.....